

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՆԱԽԱԼՍԱՐԱՆ

ՆՐԱԶԵԱՅ ԱԺԱՌԵԱՆ

ԲՆՆՈՒԹԻՒՆ
ՆՈՐ - ԶՈՒՂԱՅԻ
ԲԱՐԲԱՌԻ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

**ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ
ՆՈՐ - ՋՈՒՂԱՅԻ
ԲԱՐԲԱՌԻ**

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

2026

ՀՏԴ 811.19՝28

ԳՄԴ 81.51-025.7

Ա 501

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը:*

**ՍՈՒՅՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՎԵՐՎՈՒՄ Է
ԱԿԱԳԵՄԻԿՈՍ ՀՐԱԶՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԾՆՆԳՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ**

Մասնագիտական խմբագիր՝ **բ. գ. դ., պրոֆ.
Աննա Աբաջյան**

Գլխախոսներ՝ **բ. գ. դ., պրոֆ. Յուրի Ավետիսյան
բ. գ. ք. Աստղիկ Կարապետյան**

Աճառեան Հրաչեայ
Ա 501 **Քննութիւն նոր - Ջուղայի բարբառի / Հրաչեայ Աճառեան.- Եր.:**
ԵՊՀ հրատ., 2026.- 266 էջ + 4 էջ ներդիր:

Հ. Աճառյանի «Քննութիւն Նոր-Ջուղայի բարբառի» աշխատությունը ապակետիպ եղանակով տպագրվել է 1940 թ.: Սույն հրատարակությունը համալրվել է անհրաժեշտ ծանոթագրություններով, մեկնաբանություններով և խմբագրի առաջաբանով:

Աշխատանքը հասցեագրված է բարբառագետներին, հայոց լեզվի պատմության մասնագետներին, ինչպես նաև հայերենի հիմնախնդիրներով զբաղվող անձանց:

ՀՏԴ 811.19՝28
ԳՄԴ 81.51-025.7

ISBN 978-5-8084-2768-6

<https://doi.org/10.46991/YSUPH/9785808427686>

© ԵՊՀ հրատ., 2026

© Աճառեան Հրաչեայ, 2026

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Խմբագրի կողմից	5
Հառաջաբան	14
ԲԱՐԲԱՌԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	18
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐ	27
Մատենագրություն	36
Ա ՍԱՍ	40
Չայնախոսություն	40
Բ ՍԱՍ	44
Չայնաբանություն	44
Չայնավորների փոփոխությունը	44
Երկրաբառների փոփոխությունը	59
Բաղաձայնների փոփոխությունը	65
Հավելում	101
Տեղափոխություն	102
Խաչաձևում	103
Եզրակացություն	104
Գ Մաս	106
Չևաբանություն	106
1. Հոգնակիի կազմությունը	106
2. Հոլովներ	111
3. Հոլովում	112
4. Սղում	124
5. Հոդ	128
6. Ածականի աստիճանները	128
7. Թվական ածական	129
8. Միջակ անուններ	133
9. Դերանուն	135
10. Բայերի խոնարհումը	141
Սահմանական անկատար	161
Պարզ ապառնի	162
Անցյալ ապառնի	163

Անորոշ ապառնի.....	164
Անցյալ անորոշ ապառնի.....	164
Հարկադրական ապառնի	165
Պարտավորական ապառնի	165
Անցյալ	165
Հրամայական (Բ ձև).....	166
Անցյալ	166
Գերակատար.....	167
Անցողական բայեր.....	168
Կրավորական բայ	170
Բացասական բայ	172
Հարցական	174
Դերբայներ	175
Մասնիկներ.....	184
Լեզվի տարրերը	187
Դ ՄԱՍ	194
ՆՍՈՒՇՆԵՐ.....	194
1. Ջրույց	194
2. Բողոք.....	196
3. Այր ու կնոջ միջև	198
4. Ազահ երեցը	199
5. Սպահանի առազակախումբը.....	205
6. Պառաւ կնոջ նամակը որդուն	207
7. Գլխեննցի Ժամանակագրութիւնից.....	208
8. Աղերսագիր Հայոց՝ 1658 թուից	208
9.Խաղ Բաղէթողլուի.....	211
Ե ՄԱՍ.....	213
ԲԱՌԱՐԱՆ	213
ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	259
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	260

Խմբագրի կողմից

Հրաչյա Աճառյանը հայագիտության կարկառուն ներկայացուցիչներից է, ում հիմնարար աշխատությունները մեծ արժեք են թե՛ հայագիտության, թե՛ հնդեվրոպական և ընդհանուր լեզվաբանության համար: Մեծանուն հայագետի բարբառագիտական ուսումնասիրությունները կազմում են նրա գիտական վիթխարի ժառանգության հույժ կարևոր մասը:

«Քննութիւն Նոր-Ջուղայի բարբառի» աշխատությունը՝ բաղկացած 401 էջից, ապակետիպ եղանակով սահմանափակ տպագրվել էր 1940թ.: Ինչպես աշխատության վերջին էջում հիշատակում է հեղինակը, այդ «տպագրությունը ծայրից ծայր կատարել է ժրաջան Հայկանուշ Սարգսյանը /գրապալատում/»:

Հաշվի առնելով սույն աշխատության կարևորությունը հայ բարբառագիտության համար /և ոչ միայն/ նախաձեռնել ենք ներկա հրատարակությունը, որը և կլինի մեր համեստ նվերը ակադեմիկոս Հրաչյա Աճառյանի ծննդյան 150-ամյակին:

Բարբառի պատմությունն ու վիճակագրությունը:

Աշխատության հիմնական քննությունից առաջ գետեղված «Բարբառի պատմությունն ու վիճակագրությունը» բաժինը լեզվաբանական նյութը կապում է բնակչության պատմության և աշխարհագրության հետ: Աճառյանը ներկայացնում է Նոր Ջուղայի թեմի լայն տարածքը՝ Կասալից ծովի ափամերձ քաղաքներից մինչև Հնդկաստան, Բիրմանիա և Ջավա, այնուհետև թվարկում է հայաբնակ քաղաքներն ու գյուղերը և տալիս բնակչության թվաքանակը:

Բնակավայրերի մանրամասն ցանկը առաջին հայացքից կարող է թվալ աշխատության լեզվաբանական նպատակներից հեռու: Իրականում վիճակագրությունն անհրաժեշտ է բարբառների տարածվածությունն ու փոխհարաբերությունը հասկանալու համար: Բարբառը գոյություն ունի ոչ միայն հնչյունների ու ձևերի համակարգում, այլև մարդկանց շարժումների, ամուսնությունների, քաղաքաբնակության, գյուղից քաղաք գաղթի, կրթության և առևտրային կապերի պայմաններում:

Աճառյանը ամբողջ տարածքի հայությանը բաժանում է երկու հիմնական բարբառային խմբի: Հյուսիսային հատվածում՝ Էնգելիից մինչև Նոր Ջուղայի շրջակայք, տարածված էր Արարատյան կամ Երևանի բարբառին մոտ մի խոսվածք, որն անվանվում է Պարսկահայ բարբառ: Նույն խմբի մեջ են ներառվում նաև Թավրիզի բնիկ հայերի և Ռուսաստանի ու Հյուսիսային Կովկասի որոշ հայ համայնքների խոսվածքները: Նոր Ջուղայից դեպի Հնդկաստան և Հարավարևելյան Ասիա տարածված էր մեկ այլ բարբառ՝ Նոր Ջուղայի բարբառը, որը տեղացիների շրջանում հայտնի էր «Ջուղցիար» անունով:

Այս բաժանումը հեղինակը կապում է 1605–1606 թվականների բռնագաղթի հետ: Արարատյան մահանգի տարբեր վայրերից տեղափոխված բնակչությունը սկզբից իսկ միատարր խոսք չէր կարող ունենալ: Տարբեր խմբերի միջև երկարատև շփումը հանգեցրել է մանր խոսվածքների միաձուլման, բայց երկու հիմնական բարբառները պահպանվել են:

Աճառյանը լեզվական հարաբերությունները ներկայացնում է դիմամիկ կերպով: Նրա նկարագրությամբ Պարսկահայ բարբառը խոսողների թվային գերակշռությունը աստիճանաբար սահմանափակում էր Նոր Ջուղայի բարբառի գործածության տարածքը: Նոր Ջուղա քաղաքի բնիկների մի մասը գաղթում էր Հնդկաստան, մինչդեռ շրջակա գյուղերից բազմաթիվ հայեր հաստատվում էին քաղաքում և իրենց հետ բերում Պարսկահայ բարբառը: Բացի

դրանից՝ նոր սերունդը դպրոցի միջոցով յուրացնում էր գրական հայերենը:

Այսպիսով, Նոր Ջուղայի բարբառի նահանջը բացատրվում է ոչ թե լեզվի ներքին «թուլությամբ», այլ ժողովրդագրական և հասարակական գործոններով: Խոսողների թվի նվազումը, բնակչության խառնվելը, քաղաքային շարժունությունը, կրթության լեզուն և արտագաղթը փոխում էին լեզվական հավասարակշռությունը:

Հնդկաստանի, Բիրմանիայի և Ջավայի համայնքներում գործում էին այլ ճնշումներ: Նոր սերունդը հաճախ անցնում էր անգլերենի, հնդկերենի, բիրմայերենի կամ ջավայերենի: Տարեցների խոսքում պահպանվում էր ավելի հին և երբեմն ավելի անխառն ջուղայական տարբերակ, սակայն սակավաթիվ և ցրված համայնքներում այն արագ կորստի վտանգի տակ էր:

Աճառյանի գնահատմամբ՝ իր ժամանակ Նոր Ջուղայի բարբառով խոսողների ընդհանուր թիվը հազիվ հասնում էր երկու հազարի: Նրա կանխատեսումը, թե մեկ-երկու սերնդի ընթացքում բարբառը կարող է ամբողջովին անհետանալ, աշխատությանը հաղորդում է լեզվական արտակարգ փաստագրման բնույթ: Հեղինակը գիտակցում էր, որ ուսումնասիրում է ոչ միայն գիտականորեն հետաքրքիր, այլև գոյաբանական վտանգի ենթարկված լեզվական ժառանգություն:

Նոր Ջուղայի բարբառի ընդհանուր լեզվաբանական նկարագիրը:

Աճառյանի դասակարգմամբ՝ Նոր Ջուղայի բարբառը պատկանում է հայ բարբառների **Ում ճյուղին**, բայց այդ ճյուղի ներսում առանձին տեղ է գրավում: Բարբառի գլխավոր տարբերակիչ հատկանիշը սահմանական ներկայի և անկատարի **-ման** ձևն է: Հեղինակը շեշտում է, որ այդպիսի կազմություն ուրիշ բարբառներում չի հանդիպում:

Այս հատկանիշը բարբառի ինքնության համար երկակի նշանակություն ունի: Մի կողմից այն ձևաբանական հստակ չափանիշ է, որով հնարավոր է տարբերել Նոր Ջուղայի բարբառը հարևան խոսվածքներից: Մյուս կողմից դրա տարածվածության ու նահանջի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս հետևելու բարբառի ներքին փոփոխություններին: Որոշ թաղերում և առանձին բայերի դեպքում **-ման** ձևը պահպանվել էր, այլ միջավայրերում այն փոխարինվել էր ավելի տարածված կառուցվածքներով:

Հնչյունական տեսակետից Աճառյանը Նոր Ջուղայի բարբառը համեմատում է Վանի և Մշո բարբառների հետ: Վանի բարբառի նման այստեղ **h** հնչյունը կարող է վերածվել **խ**-ի, և առկա են երկբարբառային արտասանությամբ ձայնավորներ: Մշո բարբառի նման տարբերակվում են պայթական բաղաձայնների մի քանի աստիճաններ: Այդ երկու հատկանիշների զուգակցումը հեղինակը տեսնում է նաև Մշո բարբառի հյուսիսային՝ Բուլանըխի ենթաբարբառում:

Քերականությամբ Նոր Ջուղայի բարբառը ընդհանուր առմամբ մոտ է Երևանի բարբառին, մինչդեռ էական բայի խոնարհումը նմանություններ ունի Շամախիի բարբառի հետ: Այս համադրությունը ցույց է տալիս, որ բարբառը չի կարելի բնութագրել միայն մեկ այլ բարբառի հետ ընդհանրությամբ: Նրա հնչյունական, ձևաբանական համակարգերը կարող են տարբեր ուղղություններով կապվել հայերենի բարբառային աշխարհի հետ:

Այդպիսի նկարագիրը հակադրվում է այն պարզեցված պատկերացմանը, թե յուրաքանչյուր բարբառ պետք է պատկանի մեկ տարածքային կենտրոնի և բոլոր հատկանիշներով մոտ լինի նույն հարևանին: Իրականում բարբառային համակարգը պատմական տարբեր շերտերի ու շփումների արդյունք է: Նոր Ջուղայի բարբառը որոշ հատկանիշներով կապվում է արևելահայ, այլ հատկանիշներով՝ արևմտյան կամ հարավային խոսվածքների

հետ, իսկ բառապաշարի մի զգալի շերտով՝ Ղարաբաղի ու Ագուլիսի հետ:

Աշխատության ամենակարևոր դրույթներից մեկը Նոր Ջուղայի բարբառի հնատիպության գնահատումն է: Աճառյանը, բարբառը համեմատելով հին հայերենի հետ, եզրակացնում է, որ այն բազմաթիվ կետերում մյուս բարբառներից ավելի հավատարիմ է հին վիճակին: Բարբառում պահպանվել են բառեր ու քերականական ձևեր, որոնք այլ խոսվածքներում կա՛մ ամբողջովին անհետացել են, կա՛մ հանդիպում են հազվադեպ:

Այս դրույթը պետք չէ հասկանալ այնպես, թե Նոր Ջուղայի բարբառը ամբողջությամբ անփոփոխ հին հայերեն է: Աճառյանի նկարագրած բարբառն ունի սեփական նորամուծությունները, օտար լեզուների ազդեցությունները և տարածքային տարբերակները: Սակայն նրա առանձին շերտերը բացառիկ հին վկայություններ են պահպանել: Հենց այդ շերտերն են բարձրացնում բարբառի արժեքը պատմական լեզվաբանության համար:

Հնաբանությունների կարևորությունն այն է, որ դրանք հնարավորություն են տալիս լրացնելու գրավոր աղբյուրների տվյալները: Գրական հին հայերենում որևէ բառ կարող է հանդիպել հազվադեպ կամ անորոշ նշանակությամբ: Եթե նույն բառի շարունակությունը պահպանվել է բարբառում և ունի կենդանի, համատեքստով պարզ իմաստ, բարբառային տվյալը կարող է օգնել վերականգնելու հին բառի նշանակությունը: Նույնը վերաբերում է քերականական ձևերին. գրաբարում պահպանված, բայց հետագայում գրական լեզվից դուրս եկած կառույցը բարբառում կարող է շարունակել բնական գործածությունը:

Աճառյանը բերում է հին բառերի լայն շարք: Դրանց թվում հիշատակում է «անանուխ», «սանդուխք», «դիրք»՝ «ղագաղ» իմաստով, «ժիպակ», «շաղափ», «շիք», «որմն», «սոփնձ», «սպաս», «հանդիման», «տգրուկ» և այլ միավորներ: Բառերի մի մասը պահպանվել է հնչյունական փոփոխություններով, սակայն

նրանց կապը հին ձևերի հետ շարունակում է տեսանելի մնալ: Հատկապես հետաքրքիր են այն դեպքերը, երբ Նոր Ջուլայի բարբառը ոչ միայն պահպանում է բառը, այլև օգնում է պարզաբանել նրա պատմական իմաստը:

Սույն հրատարակությունը ոչ միայն վերարտադրում է բնագիրը, այլև խմբագրական ծանոթագրություններով պարզաբանում է տարեթվերի, էջահամարների, հին ու նոր տոմարների և որոշ նշանագրական հարցերի կիրառությունը:

Խմբագրական միջամտության կարևոր սկզբունքներից է բնագրային առանձնահատկությունների պահպանման և ժամանակակից ընթերցողի համար հասկանալի ձևավորման համադրումը: Օրինակ՝ Աճառյանի գործածած քվային գրառումները բերվում են այսօր առավել սովորական, ընդունված ձևով, իսկ փոփոխությունները բացատրվում են ծանոթագրություններում: Այդպես ընթերցողը ստանում է և՛ հասկանալի տեքստ, և՛ տեղեկություն բնագրի սկզբնական ձևի մասին:

Բնագիրը չունի բովանդակություն. այն կազմվել է մեր կողմից:

Բովանդակության մանրամասն ցանկը հեշտացնում է մեծածավալ աշխատության օգտագործումը: Հնչյունական, ձևաբանական, տեքստային և բառարանային բաժինների էջերը հստակ առանձնացված են: Սա հատկապես կարևոր է այնպիսի աշխատության դեպքում, որը կարող է օգտագործվել ոչ միայն ամբողջությամբ կարդալու, այլև առանձին բառ, քերականական ձև կամ հնչյունափոխություն որոնելու նպատակով:

«Բնութիւն Նոր-Ջուլայի բարբառի» աշխատությունը կառուցված է աստիճանական սկզբունքով: Ընթերցողը նախ ծանոթանում է բարբառի պատմական ու հասարակական միջավայրին, ապա՝ ընդհանուր լեզվաբանական նկարագրին, այնուհետև անցնում է առանձին հնչյունական և քերականական բաժիններ:

րին, իսկ վերջում ստանում կենդանի խոսքի մնուշներ և բառա-
րան:

Աշխատության հիմնական կառուցվածքային միավորներն են՝

1. հառաջաբան,
2. բարբառի պատմությունն ու վիճակագրությունը,
3. ընդհանուր նկարագիր,
4. մատենագրություն,
5. Ա մաս՝ ձայնախոսություն,
6. Բ մաս՝ ձայնաբանություն,
7. Գ մաս՝ ձևաբանություն,
8. Դ մաս՝ մնուշներ,
9. Ե մաս՝ բառարան,
10. հավելված:

Այս հաջորդականությունը գիտականորեն հիմնավորված է: Պատմական և վիճակագրական ներածությունը պատասխանում է այն հարցին, թե ովքեր, որտեղ և ինչ պայմաններում են խոսում տվյալ բարբառով: Ընդհանուր նկարագիրը ցույց է տալիս բարբառի տեղը հայերենի բարբառային համակարգում և առանձնացնում գլխավոր հատկանիշները: Մատենագրությունը ներկայացնում է նախկին գրավոր վկայությունները: Ձայնախոսությունն ու ձայնաբանությունը նկարագրում են բարբառի հնչյունական կառուցվածքը և հնչյունափոխությունները: Ձևաբանությունը համակարգում է բառերի քերականական ձևերը: Նմուշները ցույց են տալիս նկարագրված համակարգի գործածությունը կապակցված խոսքում, իսկ բառարանը հավաքում և բացատրում է բառապաշարը:

Բնագրի ավանդական ուղղագրությունը, բացառյալ օրինակներից և բառարանից, փոխված է արդի ուղղագրության՝ նպատակ ունենալով նյութը մատչելի դարձնել ընթերցողների լայն շրջանակի համար, սակայն նույնությամբ են տրված բառերի գծիկով, անջատ և միասին գրությունները, ինչպես նաև մեծատառերի

գրությունը: Հեղինակային կետադրությունը նույնությամբ պահպանված է: Անփոփոխ է նաև եզրույթաբանությունը. թեև դրանցից մի քանիսն այսօր չեն կիրառվում, սակայն դժվարություն չեն կարող ներկայացնել ընթերցողի համար, օրինակ՝ *Յայնսխոսություն*-հնչյունաբանություն, *պայթուցիկ*-պայթական, *ճական*-պայթաշփական և այլն:

Բառարանում բառահոդվածները կազմել ենք հետևյալ կառուցվածքով. նախ՝ տրվում է գրական բառը, ապա՝ դրան համարժեք բարբառային ձևը, այնուհետև նշվում են բառի քերականական ձևերը (եթե կան)՝ հոլովումը, հոգնակիակազմությունը, կատարյալի կամ հրամայականի ձևերը, ապա բառիմաստը (երբեմն), վերջում նշվում է այն պարագրաֆը, որտեղ տվյալ բառի մասին խոսվել է: Երբեմն տրվում են նաև տարբեր խոսվածքներում բառերի ունեցած հնչյունական կամ իմաստային տարբերակները: Ընդհանուր առմամբ, բառահոդվածում ներկայացվում է այն ամենը, ինչ տվել է Հ. Աճառյանը բնագրում, պարզապես բնագրում նշված հաջորդականությունը պահպանված չէ, այլ տարբեր բառահոդվածներում, հաճախ խնայելով էջը, բաղադրիչները նշել է ոչ միակերպ հաջորդականությամբ:

Կատարված փոփոխությունների մասին տողատակերում տրվում են ծանոթագրություններ: Օրինակ՝ բնագրի 401-րդ էջում տրված վրիպակը, որը գիտնականը նշում է, որ մոռացել է, մենք տեղադրել ենք իր տեղում՝ 239 պարագրաֆ և այլն:

Ապշեցնող են մեծ հայագետի ակադեմիական ազնվությունն ու բարեխղճությունը, սեփական նախկին դասակարգումը վերանայելը: Բնագրի էջ 18-ի ծանոթագրության մեջ նա հիշեցնում է, որ ավելի վաղ «Հայերեն բարբառագիտության» մեջ թույլ է տվել մի քանի սխալներ, որ ուղղել է պետք: Նոր Ջուղայի բարբառի սահմանները տարածել էր Էնգելիից մինչև Ջավա, Թավրիզը համարել Երևանի ենթաբարբառ, Աստրախանը՝ անկախ բարբառ և առանձին չէր ճանաչել Պարսկահայոց բարբառը:

Նոր ուսումնասիրություններից, Պարսկաստանում բնակվելուց և տարբեր շրջաններով ճանապարհորդելուց հետո հեղինակը ճշտում է դասակարգումը: Նոր Ջուղայի բարբառի տարածքը սահմանափակում է Նոր Ջուղայից մինչև Ջավա, իսկ Թավրիզի, Պարսկահայոց և Աստրախանի խոսվածքները միավորում է այլ շրջանակում:

Այս ուղղումը գիտական կարևոր արժանիք է: Աճառյանը հեղինակային վարկը չի հակադրում մոր փաստերին: Նա բացահայտորեն նշում է նախկին սխալները, ներկայացնում դրանց առաջացման պատճառը և մոր տվյալների հիման վրա վերանայում եզրակացությունը: Այդ վերաբերմունքը ցույց է տալիս, որ դասակարգումը նրա համար վերջնական ու անփոփոխ սխեմա չէր: Այն գործիք էր, որը պետք է ճշգրտվեր լեզվական իրականության մոր դիտարկումներով:

Միաժամանակ հեղինակը սահմանազատում է փոփոխության բնույթը: Նրա գնահատմամբ՝ ճշտումները հիմնականում վերաբերում են բարբառների աշխարհագրական սահմաններին և դասավորման հարցերին, այլ ոչ թե առանձին բարբառների ներքին նկարագրության ամբողջական վերափոխմանը: Այս տարբերակումը ևս մեթոդական ճշգրտության նշան է. անհրաժեշտ է տարբերել տվյալների սխալ նկարագրությունը տվյալների սխալ աշխարհագրական խմբավորումից:

Նոր հրատարակությունը Աճառյանի սույն ուսումնասիրությունը վերադարձնում է գիտական շրջանառություն և այն հասանելի դարձնում մոր սերնդի լեզվաբաններին, բանասերներին ու համայնքային պատմությամբ հետաքրքրվող ընթերցողներին: Միաժամանակ այն հիշեցնում է, որ դասական բարբառագիտական աշխատությունները միայն գիտության պատմության հուշարձաններ չեն: Դրանցում պահպանված տվյալները կարող են շարունակել ծառայել մոր հետազոտական հարցերի լուծմանը:

Աննա Աբաջյան

Հառաջաբան

1918-19¹ ուսումնական տարեշրջանին՝ իբրև ուսուցիչ պաշտոնավարելով Թեհրանի Հայոց ծնողական դպրոցում և արդեն մոտիկ գտնվելով Նոր-Ջուղային, որոշել էի անցնիլ այդտեղ և ուսումնասիրել տեղական բարբառը, ինչ որ իմ վաղեմի ցանկությունն էր: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հովսեփի խան Ղարախանյանը, որ Նոր-Ջուղայի Չարմահալ գավառի Սիրաք գյուղիցն է, ինքնաբերաբար ու սիրահոժար առաջարկեց ինձ իր ամբողջ նյութական ու բարոյական աջակցությունը՝ հաջողեցնելու համար ուսումնասիրության գործը: Ստանալով ճանապարհաժախսը՝ 1919 հունիսի 11-ին (հ.տ.²) ես ճանապարհ ընկա Թեհրանից և 6 օր անդադար գիշեր-ցերեկ ճանապարհորդելով՝ ծանր չարչարանքներով անցա այդ անապատային վայրերը և հունիսի 17/30-ին հասա Նոր-Ջուղա: Այստեղ, Հովսեփի խանի ջերմ հանձնարարականի համաձայն, հյուրասիրվեցի նրա եղբայր Հովհաննես խան Ղարախանյանի տունը, և այդտեղ վայելելով եղբայրական ու սիրալիկ ամենայն հոգատարություն, կարողացա ամբողջապես նվիրվել գործին:

Նոր-Ջուղայում մնացի մինչև հուլիս 15/28 (28 օր): Այսբան ժամանակը շատերի համար անբավարար պիտի թվի մի ամբողջ

¹ Բնագրում տարեթվերը, գրքերի էջերը Հ. Աճառյանը ներկայացնում է տարբերվող թվի գրությամբ: Օրինակ՝ այս տարեթիվը նշում է 1918-9 կամ որևէ գրքի էջ նշում է 155-8: Մենք բերում ենք այսօր առավել կիրառելի գրությամբ՝ 1918-19 կամ 155-158 (այս և հետագա ծանոթագրությունները խմբագրին են. ԱԱ):

² Նկատի ունի հիմն տոմարով: Հայաստանում 1920 թվականից պաշտոնապես ընդունվեց նոր տոմարը, որը հիմն տոմարից առաջ էր 13 օրով: Այստեղ Աճառյանը ամսաթիվը նշել է հիմն տոմարով, իսկ հաջորդիվ՝ և՛ հիմն, և՛ նոր (տե՛ս հունիսի 17/30 կամ հուլիս 15/28):

բարբառի ուսումնասիրության համար: Սակայն իմ ունեցած փորձառությունը այդ ասպարեզում, մշակած հեշտ մեթոդս, որոնք [էին] զբաղմունքից ազատ՝ իմ ամբողջ ժամանակը նույն գործին տրամադրելս, մանավանդ բարբառի պարզությունը և քաղաքին ու բարբառին քաջածանոթ մի քանի անձերի լայն աջակցությունը՝ թույլ տվին ինձ բավարար չափով ուսումնասիրելու Նոր-Ջուլայի բարբառը՝ այդ միամսյա շրջանում:

Ինձ աջակցող այս անձնավորությունների մեջ առանձին շնորհակալությամբ պետք է հիշեմ՝

1. Հովհաննես Տեր-Գրիգորյան, բնիկ նոր-ջուլայեցի, ավարտած Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական Դեմաքսանը, երիտասարդ ուսուցիչ հայերենի և անգլերենի՝ Նոր-Ջուլայի հայոց դպրոցներում, սիրող բանասիրության. իր հետ կազմեցի Նոր-Ջուլայի բարբառի բառարանը, որ իբր հիմք ծառայեց իմ ներկա ուսումնասիրության և որ ամբողջապես հրատարակում եմ գրքիս վերջում: Իր օգնությամբ կազմեցի նաև Քերականության ուրվագիծը, որ հետո նոր քննություններով ու դիտողություններով ճոխացրի: Իրան եմ պարտական աշխատությանս մեծ բաժինը. օրեր ամբողջ նվիրել է ինձ, միասին նստել ու աշխատել ենք և առանց իր այդ աշխատակցության՝ շատ կիսկատար պիտի լինեք գործը: Ավելացնեմ և այն, որ ինքը պատկանելով իսկական ջուլայեցոց այն անխառն սերնդին, որ այնպես հազվագյուտ է դարձել այժմ, տեղյակ էր Ջուլայի հարազատ բարբառին: Իր գրչից է նմուշների N3 հատվածը:

2. Տիգրան Աբգարյանց, բնիկ նոր-ջուլայեցի, Աբգարյանների հին տոհմից, որ Նոր-Ջուլայի ամենից հարազատ սերունդներից է համարվում, վաղեմի ուսուցիչ հայոց լեզվի և հայոց պատմության՝ հայ դպրոցներում, քարտուղար Ամենափրկչյան վանքի. առանձնապես հետաքրքրված էր Ն. Ջուլայի հայոց պատմությամբ և ազգագրությամբ. արդեն հրատարակած էր «Նոր-Ջուլայի դպրոցները» (տպ. Նոր-Ջուլա 1914), պատրաստած էր նաև

Ն. Ջուղայի Ամենափրկչյան վանքի պատմությունը և Ն. Ջուղայի ազգագրությունը (ձեռագիր): Վերջին աշխատությունը, որ պարունակում է նոր-ջուղայեցոց թե՛ սովորությունները, թե՛ անգիր բանահյուսությունը և թե՛ գավառական բառերի բառարանը, տեսա նաև ես, և նրանից ինչ ինչ ծանոթություններ էլ վերցրի: Տիգրան Աբգարյանցի հետ երկրորդ անգամ կարդացինք իմ կազմած Ն. Ջուղայի բարբառի բառարանը, ուղղելով այն բոլոր սխալները, որոնք սպողել էին նրա մեջ՝ գրական լեզվի ազդեցությամբ: Աջակցեց նաև քերականության կազմության և իր խորհուրդներով ուղղեց ու լրացրեց: Իր գրչից են մնույշների մեջ տրված երկու գեղեցիկ հատված (N1 և 2), որոնք հատկապես այս աշխատության համար պատրաստեց ինքը՝ գիտական ուղղագրությամբ, Նոր-Ջուղայի հին ու հարազատ բարբառով ու ճշգրիտ պատկերներով:

3. Գևորգ Ջոհրաբյանց, գրաբարագետ, տաղաչափ, հին ուսուցիչ հայոց լեզվի. ուներ Ն. Ջուղայի բարբառի բառարանը և մի քանի գրվածքներ՝ հարազատ ժողովրդական բարբառով, բոլորն էլ անտիպ: Մի երկար հատված վերցրել եմ իր հեղինակած մի կատակերգությունից, գիտական ուղղագրությամբ, որ և դրել եմ մնույշների մեջ (N4):

4. Հարություն Հորդանանյան, հին հասարակական գործիչ. բացի տեղական բարբառից, ծանոթ էր և Հնդկահայոց բարբառին. տվավ ինձ բազմաթիվ տեղեկություններ՝ բարբառիս սույն կրկին ճյուղերի մասին, նաև մի խումբ գավառական բառեր. իր լուսաբանության դիմեցի քերականական ինչ ինչ հարցեր պարզելու համար: Հիշյալի դուստրը՝ օր. Աննա Հորդանանյան, տվեց ինձ մի հատված տեղական բարբառով, որ հրատարակում եմ մնույշների շարքում (N5):

5. Գրիգոր Նահապետյան, տվավ ինձ 420 գավառական բառ Նոր-Ջուղայի բարբառից. այս բառերը՝ ինքը Նահապետյանը և մի քանի ուրիշ երիտասարդներ խմբված ընկերաբար հավաքվել էին՝ ուղարկելու Սահակ վրդ. Ամատունուն՝ հրատարակելու համար

«Հայոց բառ ու բան» աշխատասիրության երկրորդ հրատարակության մեջ: Բառերի նշանակությունը տրված չէր ցուցակում. Նահապետյանը մի առ մի բացատրեց ինձ և ես գրի առի. Տիգրան Աբգարյանց երկրորդ անգամ ստուգեց այդ բառացանկը, որ ամբողջապես մտցրի Գավառական բառարանիս ձեռագրի մեջ՝ երկրորդ տպագրության համար:

6. Օր. Վարդուհի Մարգարյանց, տվավ ինձ «Պատավ կնոջ նամակը որդուն», որ իմ խնդրանքով հատկապես գրել էր տեղական հարազատ բարբառով ու գիտական ուղղագրությամբ. հրատարակում եմ նմուշների շարքում (N6):

Այս բոլորից դուրս օգտվեցի նաև այլևայլ ուրիշ անձերից՝ ավելի փոքր չափերով. ամբողջ ուսումնասիրությունս՝ իր բոլոր մանրամասնությամբ՝ պատրաստեցի ու լրացրի հենց տեղի վրա, որպեսզի նոր հարցաքննության և ստուգման կարոտ կետերը հենց տեղի վրա էլ ստուգեի և ոչինչ ենթադրական բան չմնար:

Չեմ կարող մոռանալ այն շատ սիրալիր ու ջերմ ընդունելությունը, որ Նոր-Ջուղայի հայ հասարակությունը ցույց տվավ հայագիտության համեստ աշխատավորիս հանդեպ: Հրապարակավ հայտնում եմ սրտագին շնորհակալությունս բոլորին՝ իրենց մատուցած աջակցության համար: Հատկապես Հովսեփ խան Ղարախանյանին՝ իր նախաձեռնության և նյութական օժանդակության համար, և իր եղբայր Հովհաննես խան Ղարախանյանին՝ իր եղբայրական հյուրընկալության ու բարոյական օժանդակության համար: Առանց նրանց՝ այս աշխատությունը լոկ ծրագիր էր մնալու:

1919 օգոստ. 5

Թեհրան Հ. Աճառյան

Նոր-Ջուղայի բարբառի ուսումնասիրությունը լրացնելու համար կարևոր էր նաև համեմատել իր սկզբնավայր Հին-Ջուղայի հետ: Նոր-Ջուղայից հեռանալուց հետո՝ անցնելով Թավրիզ, այդ-

տեղ գտա ամբողջ Հին-Ջուղայի գաղթականությունը՝ բաղկացած 600 հոգուց, որոնց մեջ ամենաձերերն էին Էլո (Ալեքսան Պողոսյան) և Համբո (Համբարձում Մելիք-Ստեփանյան), 70-75 տարեկան անձեր: Գյուղացոց վկայությամբ, սրանք էին, մանավանդ առաջինը, որ պահել էին Հին-Ջուղայի հարազատ բարբառը: Այս երկուսին, ինչպես և ուրիշ մի խումբ ջուղայեցիների խոսեցնելով և հարցովորձելով՝ ես քաղեցի բոլոր կարևոր տեղեկությունները բարբառի նկատմամբ, որ և ընթերցողը պիտի տեսնի իր տեղում:

1921 սեպտ. 22, Թավրիզ

ԲԱՐԲԱՌԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԸ

1. Նոր-Ջուղայի թեմը սկսում է Կասալից ծովի եզերքում գտնված Էնգելի քաղաքից և փոփելով Պարսկաստանի ամբողջ արևելյան և հարավային գավառները, հասնում է մինչև Հնդկաստան, Բիրմանիա և Ջավա: Այս լայնածավալ տարածության մեջ, որ մեծագույն մասամբ անբնակ անապատներից է բաղկացած, հայոց բնակած վայրերն են՝ Էնգելի, Ռաշտ, Ղազվին, Թեհրան (իր 6 աննշան գյուղերով), Համադան, Սուլթանաբադ, Ղարադան, Քյազագ, Քյամարա, Գյափլա, Բուրվառի, Փերիա, Չարմահալ, Սպահան (Նոր-Ջուղա), Շիրագ, Բուդիս, և Հնդկաստանի, Բիրմանիայի ու Ջավայի զանազան քաղաքները: Սակավաթիվ հայեր կան նաև Մազանդարան, Մեղեդ, Խորասան և ուրիշ տեղեր, որոնք սակայն բնիկ չեն, այլ Պարսկաստանի վերոհիշյալ քաղաքներից գաղթած նոր ու ժամանակավոր գաղթականներ կամ պանդուխտներ: Այս ամբողջ շրջանը պարունակում է մոտ 41,000 շունչ հայություն, որ բաժանվում է հետևյալ ձևով.

Էնգելի քղ. 110

Ռաշտ քղ. 720

Ղազվին քղ. 260

Ղարաղան գվռ.

Ենգիդալա 210

Լառ 410

Ջամբար 130

Չարհատ 105

Վարզանդ 30

Ն. Չանադչի 350

Վ. Չանադչի 340

Ամիրաբադ 110

Ընդամենը՝ 1985³

Թեհրան քղ. 1450

իր գյուղերը՝

Վանակ

Խորտուն

Դառուս

Մանսուրաբադ

Դավուդիե

Ընդամենը՝ 310

Մեղեղիսար

Բալֆրուշ

Աստրաբադ

Մեղեղ

Գիլանի և Մազանդարանի այլ վայրեր

Ընդամենը՝ 550

³ Տեղանունների թվարկումներից հետո *ընդամենը* նշումը և նրա տակի գծերը մենք ենք ավելացրել՝ հասկանալի դարձնելու համար. բնագրում ձևավոր փոկագծերով էին դրանք տրված, որի դիմաց էլ բնակչության թիվն էր նշված.ԱԱ:

Համադան քղ. 310

Մալալի գվռ.

Անուշ 320

Շավարին 400

Ընդամենը՝ 720

Սուրբանաբաղ քղ. 50

Քյազազ գվռ.

Ազնա 590

Քյալավա 562

Դիլիսաբաղ 205

Աբասաբաղ 150

Սեյդուն 95

Ումրյան 240

Մարանդ 115

Հոսենաբաղ 65

Գովգուդար 115

Գուլիգար 210

Ագրաջուդալա 135

Մանիգան 118

Ջզնաղ —

Ամբարթա —

Ղալաշեխ —

Ընդամենը՝ 2600

Գյալիլա գվռ.

Գուրջի 180

Ջառնա 160

Քերթ 630

Փռչատան 210
Հոսենավա 390
Հաջիավա 185
Օրթաչիման 220
Թոխմար 50
Մոդան —
Ահմադաբադ —
Շարաֆավա —
Քամիան 25
Բաղմովդի —
Մագրա —
Ընդամենը՝ 2050

Քյամարա գվը.

Լիլիհան 775
Քյանդլներ 255
Դովլաթաբադ 170
Մգրա 165
Ղալադուր 170
Սաքի 230
Ղուրջիբադի 500
Չարթադ 135
Դեհրաբա —
Ընդամենը՝ 2400

Բուրվարի գվը.

Սանգսֆիդ 275
Փահրա 355
Դեհնով (ա) 70
Գովգ 370
Ֆարաջաբադ 520

Ղարաքյարիզ 320
Խորզենդ 250
Դեհնով (ք) 245
Աբարիք 50
Գուրան 170
Մուղանակ 260
Շավրավա 135
Բուրք 90
Անավշ 150
Ջանխոշ 260
Ն. Չարբագ 120
Վ. Չարբագ 215
Քոնստրիխ 175
Մուշկակ —
Գյանդումինա —
Ընդամենը՝ 4030

Փերիա գվռ.

Նամակերտ 1965
Ղառղուն 865
Սվարան 638
Ն. Խոյզան 228
Անկերտ 630
Աղիզան 298
Բարդաշա 272
Արթունաբադ 63
Ղալամեղիք 173
Չիզան 186
Դրախտակ 194
Միլակերտ 623
Շուրիշկան 657

Շահբուլաղ 240
 Խունկ 410
 Բժկերտ 150
 Սանգիբարան 1815
 Վ. Խոյզան 1170
 Դաջան 187
 Բոլորան 820
 Հազարջրիք 635
 Թիրիքեարտ 183
 Խոջիդալա 75
 Ազնավուղ 278
 Հադան 687
 Գուշխառատ 8
 Մուդան —
 Նանադիգյան —
 Դարաբուրդ —
 Դեհշարաֆ —

(Քյարվանդ, Լնջան և Ալինջան գավառներում Շահաբասի օրով 20-ից ավելի գյուղ կար. այժմ Քյարվանդ միայն կա)

Դովլաթաբադ 320
 Քրդեր 240
 Ընդամենը՝ 13450

Չարմահալ գվք.
 Մամուսան 440
 Լիվասիան 765
 Ն. Քոնարք 225
 Վ. Քոնարք 540
 Աղբուլաղ 220
 Մամուքա 795
 Հաջիաբադ 325

Սիրաք 510
Ահմադարադ 345
Սինագան 135
Գիշնիգան —
Բոլղաջի —
Քյարառկան —
Քաբակ —
Ընդամենը՝ 4300

Ջուղա քղ.

Մեծ Մեյդան 481
Փոքր Մեյդան 322
Չարսու 549
Հակոբջանենց 299
Ղարագել 116
Քոչեր 610
Դավրեժ 924
Երևան 447
Ընդամենը՝ 3748

Շիրազ քղ. 65
Բուղիս քղ. 45
Հնդկաստան 1000
Բիրմանիա 350
Ջավա 300

Ծան.— Փերիա և Քյարվանտ գավառների և Ն. Ջուղա քաղաքի վիճակագրությունը առել են Ա. Երեմյանի՝ Սպահանի Փերիա գավառը գրքից (1919, էջ 8, 95), մյուսները Ն. Ջուղայի լրաբեր 1904, N 2:

Ամբողջ այս շրջանի հայությունը հայախոս է և իր բարբառի կողմից բաժանվում է երկուսի. ամբողջ հյուսիսային մասը՝ Էնզելիից մինչև Նոր-Ջուղա, խոսում է մեկ բարբառ, որ շատ նման է Արարատյան (Երևանի) բարբառին: Այս միևնույն բարբառին են ենթարկվում նաև Թավրիզի բնիկները (Ղալա թաղ), և հետո՝ Ռուսաստանի և Հյուսիսային Կովկասի մեջ՝ Աստրախանի, Ղզլարի, Մոզդոկի և Մաճառի հայերը: Այս բարբառը կարելի է կոչել Պարսկահայ անունով:

Սկսած Նոր-Ջուղա քաղաքից մինչև Ջավա՝ խոսվում է մի ուրիշ բարբառ, որ կոչվում է Նոր Ջուղայի բարբառ և տեղացոց մեջ հայտնի է Ջուղցիար անունով: Այս բարբառն է, որ կազմում է մեր ներկա ուսումնասիրության նյութը:

Շրջանիս հայությունը, ինչպես հայտնի է պատմությունից, բռնի կերպով գաղթեցրած է Արարատյան գավառներից՝ 1605-06 թվին: Գաղթականությունը նախապես բնակվում էր միայն Նոր - Ջուղայի մեջ և Սպահանի գյուղերում, Փերիայի, Չարմահալի շրջաններում. մինչև Համադան և Շիրազ: Այնուհետև գաղթականությամբ անցավ մի կողմից Հնդկաստան ու Ջավա, իսկ մյուս կողմից (և ավելի նոր ժամանակներում) Թեհրան, Ղազվին, Ռաշտ և Էնզելի, որոնց ներկա հայ գաղութը հազիվ 150 տարվա հնություն միայն ունի:

Գաղթականությունը Արարատյան մահանգի զանազան կողմերից հավաքված լինելով՝ անշուշտ հենց սկզբից ներկայացնում էր բարբառային զանազան տարբերություններ, որոնց խորությունը մեզ հայտնի չէ: Բայց համենայն դեպս նրանց մեջ գոյություն պիտի ունենար երկու որոշ բարբառ, որոնց շարունակությունը ներկայացնում են մեզ այսօրվա երկու բարբառները: Մնացյալ մանր բարբառներն ու ենթաբարբառները ընդհանուր շփման մեջ մաշվեցին ու հետզհետե անհետացան:

Երկու գլխավոր բարբառների մեջ մրցումը կատարվում է երեք դարե ի վեր և այսօր էլ դեռ շարունակվում է: Պարսկահայ բարբառ-

որ խոսող ժողովուրդը՝ որ Համադանի, Սուլթանաբադի և Սպահանի գյուղերի ժողովուրդն է, թվով գերակշռելով Նոր- Ջուղայի բարբառը խոսողներին, հետզհետե ծավալվելով՝ դուրս է մղել այս վերջինին և հեռու չէ այն օրը, երբ նա միակ տիրապետող կդառնա: Արդեն հյուսիսային նոր գաղթավայրերում՝ Թեհրան, Ղազվին, Ռաշտ և Էնգելի՝ խոսվում է միայն Պարսկահայ բարբառը: Նույն իսկ Ն. Ջուղա քաղաքում, որ ողողված է Փերիայի և Չարմահալի հազարավոր գաղթականներով, տիրապետող տեղ է բռնում Պարսկահայ բարբառը: Սրան նպաստում է այն հանգամանքը, որ բուն քաղաքացիք սիրում են գաղթել դեպի Հնդկաստան, մինչդեռ Սպահանի գավառի գյուղացիք թափվում են քաղաք: Մանրամասն վիճակագրություն չլինելով՝ անկարելի է իմանալ քաղաքի բնիկ և գաղթական տարրերի համեմատությունը, բայց ինչպես գիտակ անձինք հավաստում էին, Ն. Ջուղա քաղաքի բոլոր 8 թաղերի 3748 հայ բնակիչներից 3000-ը գյուղացի գաղթականներից է բաղկացած, որոնք հին կամ նոր ժամանակներում հաստատվել են քաղաքի մեջ, և հազիվ մնացյալը բնիկ նոր-ջուղայեցի է: Սրանց միջից էլ մի մասը շփման միջոցով ու լեզվի համայնացման սկզբունքով յուրացնում է Պարսկահայ բարբառը, իսկ նոր սերունդը դպրոցի և կրթության միջոցով՝ յուրացնում է գրական լեզուն:

Գալով Հնդկաստանի, Բիրմանիայի և Ջավայի գաղթականներին, սրանց մեջ նոր սերունդը արդեն մոռացել է հայերենը և խոսում է անգլերեն, հնդկերեն, ջավայերեն կամ բիրմաներեն: Ծերերից ոմանք պահում են դեռ իրենց լեզուն, որ Նոր-Ջուղայի հին ու հարազատ բարբառն է ներկայացնում և ավելի անխառն ու հին ձևերով հարուստ է, քան Նոր-Ջուղայի արդի բարբառը: Ջուղայեցի նոր գաղթականները իրենց հետ տանում են նաև իրենց բարբառը Հնդկաստան ու Ջավա, որ սակայն գաղթականների սակավության և ցրվածության պատճառով ենթակա է արագ կորուստի:

Այսպես ահա Նոր Ջուղայի բարբառը հետզհետե մեռնում է. ներկա խոսողների թիվը (Նոր-Ջուղա, Շիրազ, Բուդիս, Հնդկաս-

տան, Բիրմանիա և Ջավա) հազիվ հասնում է 2000 հոգու. կանցնի մեկ-երկու սերունդ և այս բարբառը բոլորովին կանհետանա ասպարեզից:

Ծանոթ.— Նախապես լավատեղյակ չլինելով այս մանրամասնություններին, Բարբառագիտությանս մեջ (էջ 37, 82, 87) թույլ եմ տվել ինձ մի քանի սխալներ, որ պետք է ուղղել: Այնտեղ Նոր-Ջուդայի բարբառի սահմանները դնում եմ Էնգելիից մինչև Ջավա, Թավրիզը համարում եմ Երևանի ենթաբարբառ, Աստրախանը անկախ բարբառ, իսկ Պարսկահայ բարբառը գոյություն չունի: Այժմ արդեն մոտ մեկ տարի ապրած լինելով Պարսկաստանի այս շրջանում և 6 տարի Թավրիզում, և ճանապարհորդած լինելով Էնգելիից մինչև Նոր-Ջուդա, ինչպես նաև Աստրախան և Ղզլար, գտնում եմ, որ նախ՝ Նոր Ջուդայի բարբառը պետք է սահմանափակել Նոր Ջուդայից մինչև Ջավա, երկրորդ՝ պետք է դնել Պարսկահայոց և Աստրախանի բարբառը իբրև մեկ միություն, և երրորդ՝ Թավրիզը դուրս բերելով Երևանի բարբառի հպատակությունից՝ մտցնել Պարսկահայոց և Աստրախանի բարբառի շրջանակում: Այս բոլոր փոփոխությունները սակայն սահմանագծային են և բարբառների բաժանման, դասավորության ու նկարագրության մեջ որևէ տարբերություն չեն մտցնում:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

2. Համաձայն «Հայերեն բարբառագիտության» մեջ տրված դասակարգության, Նոր- Ջուդայի բարբառը պատկանում է հայ բարբառների Ում ճյուղին և նրա մեջ առանձին տեղ է բռնում: Իր գլխավոր հատկանիշն է -ման ձևով սահմանական ներկայի ու անկատարի կազմությունը, որ ուրիշ բարբառի մեջ գոյություն չունի: Իր ձայնական դիրքով Նոր-Ջուդայի բարբառը նմանում է Վանա և Մշո բարբառներին. առաջինի նման՝ ի ձայնը վերածում է իւ և ունի ե, ը երկբարբառային հնչյունները. երկրորդի նման գիտե

զանազանել պայթուցիկ բաղաձայնների չորս աստիճանները: Այս երկու հատկությունները միաժամանակ գտնում ենք Մշո բարբառի հյուսիսային ճյուղի, այն է Բուլանդխի ենթաբարբառի մեջ: Քերականական կազմությամբ Նոր-Ջուղայի բարբառը առհասարակ նման է Երևանի բարբառին. իսկ էական բայի խոնարհման մեջ նման է Շամախիի բարբառին:

Համեմատելով հին հայերենի հետ՝ տեսնում ենք, որ Նոր-Ջուղայի բարբառը շատ կետերում ամեն բարբառից ավելի հավատարիմ է. նա պահում է այնպիսի հին բառեր ու քերականական ձևեր, որ կամ բոլորովին գոյություն չունին ուրիշ բարբառների մեջ և կամ հազիվ երբեմն: Այս կարգի բառերից հիշենք անանուխ, սանդուխք, դիրք «դագաղ» (<գրք. դիրք «գերեզման»), ժիպակ, յուլ>ուլ (այլուր ել), դիդր (այլուր լիտր), խէք կամ խեք (իր երկու ձևերով), ծյուլ>ծուլ «հարդի կտոր», հանիկ>խանիկ «մեծ մայր», հատիճ>խատիճ «հունդ, կուտ», հրուշակ>խրուշակ, շաղափ, շիք «պալար», մի ոմն, որմն, սոսինձ, սպաս «ծառայություն», հանդիման, վառեակ>վառնեկ, տգրուկ>պգրրուկ, օլ>յոք, բունգն>բ'ունգն «առասպել», գերմակ «փոքր», դ'առ «դեռ», դ'որակ «կուժ», ինչպես նաև դ'րիսձ մել «բորբոսնիլ» (<դեղձան բառից) և գուրբա՝ որ գուլպա բառի կրկնակն է գրաբարի մեջ և ավելի հին քան գուլպա ձևը:

Առանձնապես պետք է հիշել հոռաա ընգնել կամ բարդությամբ ձևացած հոռասանգ տալ և փանդանել ձևերը. առաջինը նշանակում է «իշխանավորի պես անկարգ կերպով թեքվիլ, պառկիլ, ընկողմանիլ» և ամենայն հավանականությամբ հին հայերենի յորսայսսել, յորսայս անկանել «մեջքի՝ կռնակի վրա պառկիլ» պատվական բառն է, որ գործածական էր Ոսկեդարյան գրականության մեջ և հետո մոռացվեց: Նոր-Ջուղայի բարբառը մինչև այսօր ամարատ պահում է այդ ձևը: Երկրորդը փանդանել «մեկի վրա հարձակիլ (խոսքով կամ գործով)» նույնպես այլուր գոյություն չունեցող մի ձև է. նույն է գրաբարի փանդանել բառի հետ, որի

նշանակությունը անստույգ է և Նոր-Ջուլայի բարբառի միջոցով միայն պարզվում է վերջնականապես:

Այսպիսի հազվագյուտ ու պատվական բառերից դուրս կան և հին հայերենից մնացած թանկագին քերականական ձևեր, որ ուրիշ բարբառներում գուր է փնտրել: Այս կարգին են պատկանում հոգնակի **ք** մասնիկի սովորական գործածությունը, առնել անկանոն բայի հարազատ ձևերը և ապառնի դերբայի գործածությունը: Հոգնակի **ք** մասնիկը սովորական է բոլոր ձայնավորով վերջացող բառերի համար: Առնել բայի անկանոն կատարյալը (արարի) միակ մնացորդն էր հին հայերենի մեջ՝ հնդեվրոպական նախալեզվի կրկնավոր ձևի կատարյալից, որ հետո ջնջվեց և այսօր ոչ մի բարբառի մեջ չկա: Բայց ահա Նոր-Ջուլայի բարբառի հնդկահայ ճյուղը պահում է դեռ այդ բայը՝ առել (առնել), արարի, արարել (արարեալ) ևն ձևերով: Որպիսի՜ խոր հնություն:

Ապառնի դերբայի -լոց ձևը նույնպես սովորական գործածություն ունի հնդկահայոց մեջ. այսպես՝ կատարելեց ամ «կատարելոց եմ», չեմ առուլեց «չեմ առնլոց», գտնվելեց աս «գտանելոց ես» ևն: Ոչ մի ուրիշ բարբառի մեջ այսպիսի պատվական հնության մնացորդ չկա:

Եթե համեմատենք Նոր-Ջուլայի բարբառը բառամթերքի տեսակետով՝ հայերենի մյուս բարբառների հետ, կտեսնենք, որ նա ամենից ավելի մոտենում է Ղարաբաղի և Ագուլիսի բարբառներին: Բառեր և ձևեր՝ որ յուրահատուկ են առանձնապես նրանց, գոյություն ունին նաև Նոր-Ջուլայի բարբառում. այս կարգի բառերից և ձևերից հիշենք հետևյալ օրինակները.—

Աղտ>յեխտ = Ղրբ. յեխտ, Ագլ. էխտ

Այլօր> էլլօր = Ղրբ. ուլլիւր

Այսօր> ըսօր, սօր = Ղրբ. սօր

Բանջար>բանջար «մի տեսակ բույս, որից հերիսա են պատրաստում» = Ղրբ. պե՛նջար (ղարաբաղոցոց ամենից ավելի հարգի կերակուրը, որ նույն բույսից պատրաստած հերիսա է):

Բօլթա տալ «ճեմել, պտտիլ» = Դրբ. բօլթա քալիլ
 Գալօր>գուլլօր = Դրբ. կ'ուլլիւր
 Գաղտիկուր>տխտկուռ = Դրբ. տխտոկօնը
 Գորտ>գորքընուկ = Դրբ. կէրթնուկ
 Դափ>դ'ափ «հացը թոնրին զարնելու հատուկ բարձ» = Դրբ.
 տէփ

Դուլզն «քիչ»> դուզն «քաղցած, անոթի» = Դրբ. տիւզնը, Ազլ.
դիւզնը

Թան «մածնաթան»>թան «մածուն» = Ազլ. թուն «մածուն»

Թոս «թաց» = Դրբ. թուսութաց «թաց»

Թուլը>թուխալ «ամալ» = Ազլ. թուխալ, Դրբ. թօխալ «ամալ,
 մշուշ»

Թրքամորթ «մահմեդականի ձեռքով մորթված միս կամ պատ-
 րաստված հաց, կթած կաթ են» (որ հառաւ է համարվում) = Դրբ.
թրքաւմօրթ

Ընդ ո՞ր> դո՞րն «ո՞ր ճամփով, դեպի ուր», ինչ.⁴ դո՞րն աս
գնում: Նույնն է Դրբ. թօ՞նն «ու՞ր». ինչ. թօ՞նն քս քիս «ու՞ր ես
 գնում»: Երկու ձևերից հնագույնն է դորն, որից՝ հետո նախաձայն
 ղ ազդվելով հաջորդ ղ-ից, նրա նման զորացած և դարձած է թավ ք:

Ընդ իրեար տալ>դիրուր տալ «շարժել» = Դրբ. տիւրիւր տալ

Խոշոր>խուժող «մեծ, խոշոր» = Դրբ. խուժուր

Ծորրին> ծանթորան = Դրբ. ծնթօ՞րուն, Ազլ. ծընթարան

Կեռիք>կեռիք «ատամն» = Դրբ. կրէ՛ռէք՛, Ազլ. կա՛ռիք՛

Կորիզ>կղէզ = Ազլ. կղազ

Հայամորթ>խալյամորթ «քրիստոնյայի ձեռքով մորթված միս,
 եփված հաց, կթված կաթ, մերված մածուն են, որ մաքուր է հա-
 մարվում, իբր հակառակ թրքամորթի» = Դրբ. հըլյաւմօրթ

Հրուշակ>խրուշակ, խուրուշակ = Ազլ. հրէ՛շակ

Յինքն առնուլ>յինք առնել «առնել, վերցնել» = Դրբ. յինք՝ օ՛նել

Յօրանջել>առշտոտալ = Դրբ. քրքշտօ՛տալ

⁴ Նկատի ունի **ինչպես, օրինակ**:

Շոել>շոկել = Ագլ.շոկել «միգել»

Շրիժակ Զղ.=շրաճակ Ագլ. «թոնրի դափի մեջի ուսիե շրջանակը»

Ոգնի>կոնձնի = Ղրբ.կօճնի, Ագլ.կօճնի, կո՛ւզնի

որձակ>վորձակ = Ղրբ.վրէ՛րցակ, Ագլ.է՛րձակ

Որմն>վորմ = Ագլ.ո՛րման

Պոպոռ «կարկուտ» = Ղրբ.պո՛ւմբուռն

Քարաթորոշ>քարաթօթօշ = Ղրբ.քըռթթանթրուշ:

Այս երևույթը համապատասխանում է այն հանգամանքի հետ, որ Նոր-Ջուղայի բարբառի նախահայրենիքն էլ Հին-Ջուղայումն է, Ագուլիսի և Ղարաբաղի միջավայրում:

Գալով բարբառիս առանձնահատուկ բառամթերքին, այն է սեփական գավառական բառերին, այստեղ էլ տեսնում ենք շատ գեղեցիկ, հնչում, և արդի գործածության համար կարևոր բառեր:

Այս կարգի բառերից հիշենք՝

Արդակ «մազերի սանրվածքի մեջ բացված ճեղքը». այլուր կոչվում է խազ, ճեղք, առու, ոջլի ծառ, որոնց բոլորն էլ անհարմար ու նույնիսկ տգեղ են. շատ սիրուն բառ է արդակ, որ ծագած պետք է լինի արդ «ձև» բառից, հմմտ. հարդարել, արդուզարդ:

Շղունգ «քցիմ, եղունգի մոտ բուսած ավելորդ ծիլ». կազմված է ծիլ+եղունգ բառերից, այլուր կոչվում է քցիմ, քեծ, սատանի եղունգ:

Կռէք «խաղողի ողկույզի յուրաքանչյուր բաժանմունքը, որի վրա միայն մի քանի հատիկներ են լինում»:

Շերեփեց «ոչխարի ստամոքսով պատրաստված ապուր, խաշ, քաղրթապուր». գործածական է Բուդիսի հայոց մեջ (իմա՛ գիշերեփեց):

Սկնիլ «որևէ մետաղյա բան գողելու ժամանակ՝ մետաղը նախապես լավ մաքրված չլինելով՝ գողիչ հեղուկը լավ չվազելը»:

Ուտելակեղք «հիվանդության ժամանակ բժշկի կողմից ուտելու համար թույլատրված այլևայլ ուտելիքները» (գործածական է հնդկահայոց մեջ):

Լեզվի այս ճյուղը մեր ներկա աշխատության մաս չի կազմում. ընթերցողը այս բոլոր բառերի հավաքածուն պիտի գտնե իմ Գավառական բառարանի երկրորդ տպագրության(?)⁵ մեջ:

Ամենից հետաքրքրական է քննել թե ի՞նչ հարաբերություն ունի Նոր-Ջուղայի բարբառը իր սկզբնավայր Հին-Ջուղայի հետ:

Նոր-Ջուղայի բարբառի գլխավոր հատկանիշը կազմող ձևը սահմանականի -ման վերջավորությունն է. Հին-Ջուղան այս ձևը ունեցել է. երկու ամենածեր ջուղայեցիները (Էլո և Համբո) հաստատում էին, որ իրենց մանկության ժամանակ՝ ծերունիների բերանից լսել են գոման ա, տալման ա «գալիս է, տալիս է» ձևերը: Բայց դրանք ո՛չ միայն այժմ բոլորովին ջնջված են, այլ նույնիսկ հիշյալ ծերունիները իրենց մանկության ժամանակ էլ չեն գործածել: Եթե Նոր-Ջուղայում, ուր բարբառը առանձնացած և անկախ ապրում էր, կարող էր -ման մասնիկը այնքան քաշվիլ ասպարեզից, որ մնար միայն չորս միավանկ բայերի վրա (§283), ապա զարմանալի չէ, որ նույնը անհետ կորչեր Հին-Ջուղայում, ուր շրջակա բարբառների ազդեցությունը շատ ավելի ուժեղ էր:

Էական բայի խոնարհման մեջ Հին-Ջուղայի գավառականը նույն է Նոր-Ջուղայի հետ, այստեղ էլ ունինք ամ, աս, ա, անք, ար, ան (§278):

Սի խումբ բառեր, որոնք յուրահատուկ են Նոր-Ջուղայի բարբառին, գտնվում են նաև Հին-Ջուղայում. օր.՝ անգոճ «ականջ», խմբարել «համարել», ականել «նայիլ», լել «լավ», գոլում ամ «գալիս եմ», գորի «գարի», գորը «գառն», կանքավ «կաքավ», դո՞րաս «իմչպե՞ս ես», կուշտանալ «կշտանալ», սավօրել «սովորել»: Հետաքրքրական են այն բառերը, որ Ն. Ջուղայի բարբառում սկսում են յ ձայնով. սրանց դեմ այստեղ գտնում ենք ի. ինչ.՝ հու՞ր «ո՞ւր», հունք «յօնք», հարակու «երեկոյ», հիմանալ «իմանալ» ևն: Հին ջուղայեցոց արախա «երեխայ» ձևը կա նաև Նոր-

⁵ Այստեղ թերևս նկատի ունի «Հայերեն գավառական բառարանի» ակնկալվելիք հրատարակությունը, որի թվականը հեղինակը դժվարանում է ճշտությամբ նշել:

Ջուղայի որոշ թաղերում (§20): Հ ձայնը այստեղ էլ դարձել է լ: Ձևափոխության մի գեղեցիկ օրինակ է երեկոյ բառը, որ հների մեջ ունի հարակու ձևը, նորերի մեջ հիրիկու, բայց այս հարակու ձևն էլ ներկայացնում է Նոր-Ջուղայի յարակու ձևի զարգացումը:

Երկուսի մեջ եղած տարբերություններից հիշենք նախ բաղաձայնների արտասանությունը: Նոր-Ջուղայի բարբառը բոլոր բաղաձայններն էլ գրեթե իրենց հին հնչումով պահում է, այսպես ք դառնում է ք', իսկ լ և վ մնում են. Հին-Ջուղայի գավառականը ոչ միայն բ, գ, դ, ձ, ջ դարձնում է պ, կ, տ, ծ, ճ, այլև առհասարակ շնչեղ թրթռում բաղաձայն չի ճանաչում:

Նոր-Ջուղայի բարբառը ունի ե և ը երկբարբառային հնչյունները. Հին-Ջուղան գիտե միայն ը ձայնը: Ընդհակառակը Նոր-Ջուղան չգիտի մ⁶ ձայնավորը. Հին-Ջուղան երբեմն ունի, ինչպես դմբի «դեպի», պտտ «պիտի, պետք է»:

Դերանունների մեջ հիշելի են ստա «սրա», ընդա «դրա», ընդրա «նրա», բց. ստանհնց, ընդանհնց, ընդրանհնց, հգ. ստանցհնց, ընդանցհնց, ընդրանցհնց, որոնք չկան Նոր-Ջուղայի բարբառում: Տարբեր են նաև ստացական հոդով գոյականները. Հին-Ջուղան դնում է գոյականների վրա նիս, նիք, նին, որոնք ուղղակի կցում է բառին, եթե բազմավանկ է, կամ է հոդակապով, եթե միավանկ է, այսպես՝ ծէռքէնիս, մատէնիք, վօտէնին, փորէնիս, քնքէնիք, տնէնին, լիզվընին, օթախնիք, պերաննին ևն. Նոր-Ջուղան տարբեր ձևով է:

Հոլովման մեջ նկատելի է բացառականի վերջավորությունը, որը է -ինց, ինչ. խօղինց «հողից», փորինց «փորից» ևն: Բայց սա միայն հների մեջ է. (գործածում էր միայն Էլոն). նորերը գործածում են ից ձևը:

⁶ Ըստ հեղինակի՝ նոր պարսկերենը տարբերում է ä և a ձայնավորները՝ որպես կարճ և երկար ա, որոնցից առաջինի համար Նոր-Ջուղայի բարբառում կիրառում է m-ն (կարծես շրջված ա է գրությամբ):

Այս բոլորը ցույց են տալիս որ Հին-Ջուղայի գավառականը հին ժամանակ շատ մեծ է եղել Նոր-Ջուղայի բարբառին, բայց երեք դարի ընթացքում մասնությունը հետզհետե կորել է և կորչում է: Եթե էլոն և Համբոն վկայում են, որ իրենց մասնուկ ժամանակ լսել են հներից -ման ձևը, բայց իրենք չեն գործածել, այդ նշանակում է թե ման-ը գործածական էր Հին-Ջուղայի մեջ մեզանից դեռ մեկ դար առաջ, իսկ նրա վերջին հետքերը կորել են մեզանից կես դար առաջ:

Բարբառի ձևափոխությունը կատարվել է մի քանի կողմից. Նոր-Ջուղան ինքն իր մեջ և Հին-Ջուղան էլ ինքն իր մեջ, երկուսը իրարից անկախաբար, զարգացել են անշուշտ: Մյուս կողմից Նոր-Ջուղայի բարբառը թեև պահել է, այսպես ասած, ավելի անկախ գոյություն, ընդհակառակը Հին-Ջուղան շարունակ ազդվել է շրջակա բազմաթիվ բարբառներից: Հիշենք գլխավորապես Երևանի բարբառի համատարած ազդեցությունը:

3.Այժմ անցնիմք բարբառիս զանազան ճյուղերի, կամ եթե կարելի է ասել, ենթաբարբառների նկարագրության խնդրին:

Ամեն մի բարբառ, ինչքան էլ փոքր տարածության վրա խոսված լինի այն, պիտի ներկայացնի մանր-մունր տարբերություններ:

Նախ քան Ջուղա գնալս, չափազանցությամբ պատմում էին, թե Ջուղա այնքան բարբառ կա՝ որքան տուն: Իրականում տեսա, որ այս չափազանցությունը տարապայման է: Արդարև չհաշված գյուղացի գաղթականներին, քաղաքում բնակվող հայերը ունին իրենց մեջ բարբառային տարբերություններ: Ջուղան ունի 8 թաղ, և այս 8 թաղի բնակիչները անշուշտ գաղթել են զանազան վայրերից և սկզբում ունեցել են զանազան բարբառներ. բայց հետո իրենց կենակցությունը բարբառային տարբերությունները ջնջել ու մեկի է վերածել: Այսօր հազիվ նկատելի են թաղից թաղ տարբերություններ. բոլորն էլ և ձայնը լ դարձնելու սովորություն ունին. Արարատյանին ամենից ավելի մոտ է Մալլաթ կամ Դավրեժ կոչ-

ված թաղը. այստեղ գտնում ենք գ'ալիս ա, տալիս ա ձևի գործածությունը, մինչդեռ մյուս թաղերը ունին գ'ոլման ա, տալման ա: Նույնպես Դավրեժ թաղեցիք գործ են ածում էրթալ, բայց ուրիշ թաղեցիներ ունին գ'նալ, գ'նաման ա: Դավրեժ թաղեցիք ունին գ'ալ ձևը, մինչդեռ մյուս թաղերը ունին գ'ոլ: Այս թաղի ձայնաբանության մեջ հիմնական տարբերություն կարելի է համարել է ձայնավորի վերածումը է, մինչդեռ մյուս թաղերում գտնում ենք երկբարբառային է հնչումը, օր. կէրալ՝ ըստ դավրիժեցոց հնչվում է կէրալ, ըստ մյուս թաղերի՝ կերալ: Մեծ-Մեյդան թաղում ը ձայնը թեև առհասարակ մյուսների նման ունի երկբարբառային ը հնչումը, բայց հզ. սեռ. -ոնց վերջավորության մեջ դարձել է օ: Կարևոր մի կետ է նաև էական բայի ներկայի խոնարհումը, որ սովորաբար ունի ամ, աս, ա, անք, էք, ան ձևը. այսպես է Մեծ-Մեյդան և Դավրեժ թաղերում: Բայց Քոչեր ու Չարսու թաղերը մի քայլ ավելի առաջ գնալով էք վերածել են աք, որով ա ձայնավորի համաչափությունը սկզբից մինչև վերջ կատարյալ է դարձել՝ նման Շամախիի բարբառի: Այսպես է նաև Հին-Ջուղայում:

Հնդկահայոց խոսած բարբառը նույն է Նոր-Ջուղայի հիմնական բարբառի հետ և նրա մի քիչ ավելի հին ձևն է ներկայացնում. այստեղ գտնում ենք հոգնակերտ անի և սահմ. -ման մասնիկների ավելի հաճախակի գործածություն. իսկ ապառնի դերբայի -էց < -ոց ձևը և առնել բայի հնաձև խոնարհումը արդեն հիշեցինք վերևում: Բացի սրանցից հնդկահայերը կրել են անգլերենի ու հնդկերենի ազդեցությունը շատ ավելի մեծ չափերով: Այս երկու լեզուներից կան բազմաթիվ փոխառություններ, անշուշտ նաև որոշ ոճեր ու դարձվածներ, բայց այս բոլորը ավելի բառարանական արժեք ունին քան քերականական և համարվում են լեզվի արտաքին կողմը:

Հնդկահայերը կրել են նաև գրաբարի խոր ազդեցությունը: Բոլորն էլ առհասարակ լինելով վաճառական, իրենց հաշիվների համար ստիպված էին անպատճառ քիչ թե շատ գրագետ լինել. և

որովհետև հին ժամանակ գրականության լեզուն գրաբարն էր միայն, ուստի հնդկահայերն էլ սովորեցին գրաբարը և ընդարձակ գործադրության դրին այն՝ իրենց մամակագրության և այլ ներքին գործերի մեջ: Այսպեսով գրաբարի բազմաթիվ ձևեր ու դարձվածներ մտան մաս խոսակցական լեզվի մեջ և այստեղից ծագեց այն սխալ կարծիքը թե հնդկահայերը գրաբար են խոսում: Հնդկահայոց գրաբար խոսելու չափը շատ ավելի պակաս է քան որևէ դպրոցավարտ աշակերտի գրաբարագիտությունը:

Մատենագրություն

4. Մինչդեռ Թիֆլիսի, Երևանի, Ղարաբաղի և Նոր-Նախիջևանի բարբառներով գրված գրությունները մի մատենագրություն կազմելու չափ նյութ են ներկայացնում, ընդհակառակը իսկական ջուղայեցոց բարբառով գրվածքներ շատ քիչ են դժբախտաբար: Եղածներն էլ գրաբարով խառնված լինելով՝ վստահելի չեն: Նոր-Ջուղայի լրաբերը, որ Նոր-Ջուղայի մեջ հրատարակված միակ լրագիրն է եղել, իր ամբողջ գոյության 5 տարվա ընթացքում (1904-08) մի տող մնուշ չէ տված այս բարբառից: Արդարև Նոր-Ջուղայում և Հնդկաստանում, շատ անգամ տպված են զանազան ժողովրդական գրքեր, մինչև իսկ հայերեն գրական լեզվից թարգմանություններ, բայց այս թարգմանություններն էլ չեն ներկայացնում հարազատ բարբառը: Ստորև դնում են այս կարգի գրվածքների ըստ կարելիւյն կատարյալ ցանկը, որից աստղանշով նշանակված են նրանք՝ որ հատկապես կարդալով՝ օգտագործել են իմ այս աշխատության համար.

* Աղերսագիր հայոց 1658 թուից (Ամստերդամ), հրատ. ՀԱ 1925, էջ 155-158 (հանդերձ հայ թարգմանությամբ):

* Աղանեան, Լումայ 1899, Ա. էջ 275-276.

* Աշխարհաբառ լեզուի վրայ, Բագմ. 1843, էջ 108-111:

* Ավդալեանց Յ. - Քերականութիւն, Կալկաթա 1830.

* Արշալոյս. - Ազգային և ժողովրդական երգարան, Նոր Ջուղա 1907, ուր էջ 168-171 կա մի հարսանեկան երգ Ն. Ջուղայի բարբառով:

* Թ. Խ. Ա. - Ճառ ի վերայ ազգային յառաջադիմութեան, Կալկաթա 1845:

Բառարան փոքր յիտալերէնէ հայ՝ Ջուղայի բարբառով, Վենետիկ, ք?

* Գիլանենց Դի Սարգիս Պետրոս - Ժամանակագրութիւն, Կոռնկ 1863, էջ 92-112, 181-212, արտատպ. Թիֆլիս, տպ. Էնֆեանեանց (նշանակել եմ Կոռնկի էջահամարներով):

* Դաւթեանց Տէր Մեսրոպը քհ. - Տարերք հայերէն քերականութեան Հ. Ա. Կ. Բագրատունոյ ի 6-րդ տպագրութենէ Վենետկայ փոխեալ յաշխարհիկ և ի դիւրալուր բարբառ Նոր-Ջուղայ, տպ. Նոր-Ջուղա 1878:

* Dialogues in English and Armenian , Calcutta 1870 (Հնդկաստանի հայոց բարբառով է, բայց գրաբարախառն):

* Երգարան, որի կողը պատռած լինելով՝ հեղինակը, տպագրութեան տեղն ու թվականը մնացին անհայտ. պարունակում է 95 էջ, սովորաբար գրական լեզվով կամ գրաբար է. բայց սկսած էջ 78 մինչև վերջ՝ կա «յառելուած խաղը աշղից Ջուղայոյ»:

* Ջոհրապեանց Ա. - Համառօտ Պատմ. Ս. Գրոց Ա. Մ. Գարագաշեանի, յաշխարհիկ բարբառ Նոր-Ջուղայոյ. Նոր Ջուղա 1879:

* Լէյլի. - կատակերգակ ի հինգ գործս. Կալկաթա 1832 (վիմատիպ):

* Յովհաննիսեան Սեդրեստրոս քհ.- Աշխարհաբար քրիստոնէական. Կալկաթա 1863:

* Յովհաննիսեան Սեդրեստրոս քհ. - Համառօտ պատմութիւն հայոց ՝ ի տպագրութենէ Վենետկայ փոխեալ յաշխարհիկ բարբառ Ջուղայեցոց. Նոր-Ջուղայ 1877:

Շտեմարան Օճանսփռեան (հանդես՝ հրատարակված Հնդկաստանում, 1822-23 թ. 1074 էջ):

* Schröder, Thesaurus linguae Armenicae. Amstelodami 1711. - էջ 325-370 կա աշխարհաբար մի գրվածք, որ համարում են Ջուղայու բարբառ. բայց պարզ հայերեն է:

* Rivola. Dictionarium armeno -latinum. Milan 1621 և Paris 1633 (Ջուղայի բարբառով): - Տեսել են Paris-ի տպագրությունը, որ չի կարելի ասել թե Ջուղայի բարբառով է: Սա մի սովորական բառաբան է, որ ունի գրաբարի հետ մաս Վանա, Բաղեշի և այլ տեղերի գավառական ձևեր: Օր. անցողականի վերջավորությունն է միշտ - ացուցել, որ սակայն Նոր-Ջուղայի ձև չէ:

* Տէր-Յովհաննեսանց Յ. - Պատմութիւն Նոր-Ջուղայու (2 հտ.) Նոր-Ջուղա 1880. - ունի Ջուղայի հին լեզվով վավերագրեր:

Ինչպես ասացի, այս բոլոր գրվածքներն էլ անունով միայն Ջուղայի բարբառով են. իրապես բոլորն էլ գրված են գրական լեզվով և ուղղագրությամբ. բայց և բոլորն էլ պարունակում են ժողովրդական տարրեր. սրանցից հատկապես հիշելու արժանի են հգ. -էր, -նէր, և անցյալ դերբայի -ել վերջավորությունները փոխանակ գրականում ընդունված -եր, -ներ, -ել ձևերին: Բարբառը ուսումնասիրողի համար այս գրքերը կարող են որոշ դեպքերում իբրև հիշեցուցիչ ծառայել, բայց բուն բարբառի մասին գաղափար կազմելու համար՝ նրանք բոլորովին անպետք են: Այնպես որ կարող ենք ասել, թե Նոր-Ջուղայի բարբառով գրվածքներ բոլորովին գոյություն չունին:

Հին հրատարակություններից, օրինակ Շտեմարան Օճանսինեանը, որ հրատարակված է 1827 թվին Հնդկաստանում, ցույց է տալիս որ բարբառը մի դար առաջ էլ ներկայի հետ նույն էր:

Սրանից ավելի հին և արժեքավոր է ՀԱ 1925 տպված աղերսագիրը, որ ներկայացնում է 1658 թվի բարբառը, այսինքն գաղթականությունից միայն կես դար հետո. և եթե մտածենք թե Ջոյունիա հաստատված ջուղայեցի հայ վաճառականները՝ որոնք գրել են նույն աղերսագիրը հոլանդական կառավարության, զոնե 38 տարեկան էին, կհասնինք արդեն 1620 թվին: Այսպեսով աղեր-

սագրի լեզուն արդեն հասնում է Հ. Ջուղայի մայր բարբառին: Աղերսագիրն էլ արդի բարբառից տարբեր չէ և ունի մի խումբ հետաքրքրական ձևեր, որոնք պիտի հիշատակվին և քննվին իրենց տեղում:

Գալով Նոր-Ջուղայի բարբառի մասին արված ուսումնասիրությանց, այս կողմից էլ նշանակելու արժանի բան չկա: Միակ փորձերն են՝ Պատկանեան, *Исследование о діалектахъ арм. яз.* 1869. (էջ 76-103) և Աճառեան, Հայ բարբառագիտ. (1911), էջ 87-91 (Ֆր. հրատարակության մեջ՝ էջ 35-36), բոլորն էլ թերի և ուրվագծային:

Ա ՄԱՍ

Չայնախոսություն

5. ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՅԻ բարբառի ձայնական դրությունը պարունակում է ընդամենը 45 ձայն, որ դասավորվում է հետևյալ ձևով.

Չայնավորներ 6 հատ՝ ա, է, ը, ի, օ, ու

Երկրաբառներ՝ 2. ե, ո

Բաղաձայններ՝ 37 հատ.

բ բ' պ փ

գ գ' կ ք

դ դ' տ ք

ձ ձ' ծ ց

ջ ջ' ճ չ

յ ռ ր լ լ' վ ֆ

մ ն

խ դ հ յ⁷

զ ա ժ շ

6. Այս ձայները արտասանվում են հետևյալ եղանակով.

Չայնավորների մեջ նկատելի առանձին բան չկա արտասանության կողմից. այդ վեց ձայներն էլ պահում են հայերենի սովորական հնչումը:

Երկու երկրաբառներն էլ շատ կարճ են. չունին Մշո բարբառի երկարաձիգ արտասանությունը, ուր երկրաբառի առաջին մասը (այն է ի և ու ձայնավորները) առանձնապես երկարանում են. Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ հիշյալ երկրաբառները շատ ավելի մոտիկ են պարզ ձայնավորների արտասանության և իրենց այս

⁷ Նկատի ունի բառասկզբում գրվող յ-ն (հի):

ձևով նույնանում են Վանա բարբառի է, ը երկբարբառների արտասանության հետ:

Բաղաձայնների մեջ բ, գ, դ, ձ, ջ կատարյալ թրթռում ձայներ են. պայթումից առաջ լսվում են կոկորդի պարզ ու որոշ թրթռումները: Այս կարգի բաղաձայնները սակայն բարբառիս մեջ շատ հաճախական գործածություն չունին. մենք հանդիպում ենք նրանց՝ օտար բառերի մեջ, բնածայն բառերի մեջ և հատկապես ռեզականներից հետո:

Բաղաձայնների երկրորդ կարգն են կազմում բ', գ', դ', ձ', ջ', որոնք շատ որոշ հնչված և կատարյալ թրթռում չնչեղ բաղաձայններ են, նման Մշո, Կարնո, Խարբերդի ևն բարբառների համապատասխան բաղաձայններին:

Պ, կ, տ, ծ, ճ հնչվում են նույնպես շատ որոշ ու պարզ. պայթյունը սովորականից ավելի ուժով է, ավելի ուժով քան Երևանի բարբառում. իրենց այս դիրքով այս բաղաձայնները գտնվում են Թիֆլիսի և Երևանի բարբառների միջև:

Մյուս բաղաձայնների մեջ նկատողության արժանի են լ' և լ. առաջինը եվրոպական կամ ռուսական փափուկ լ-ի արտասանությունն ունի, որ գտնում ենք նաև Տիգրանակերտի բարբառում. իսկ երկրորդը՝ Մշո և Կարնո բարբառների միևնույն թրթռում հագագն է:

Առհասարակ վերցրած Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ բաղաձայնների արտասանությունը վերին աստիճանի անխառն ու հստակ է. ուրիշ բարբառների մեջ երևցած հնչական տատանումները և անորոշությունները բ-բ'-պ և այլ կարգի բաղաձայնների միջև՝ գոյություն չունին այս բարբառում:

Բուդիսում ը ձայնը գոյություն չունի, հնչվում է միշտ բ:

7. Ինչպես վերոհիշյալ ցուցակից ու բացատրություններից երևում է, Նոր-Ջուղայի բարբառի ձայնական դրությունը հարուստ է ձայնավորների կողմից. ռ, էօ, իւ ձայնավորները՝ որ շատ սովորական են մի խումբ հայ բարբառների մեջ, չկան այստեղ. էօ

բնավ գոյություն չունի, ի ձայնավորը երևում է միայն փի¹, քի¹ ձայնարկությունների մեջ, որոնք սակայն պատկանում են նոր սերունդին. հին սերունդը այդ ձայնարկությունները արտասանում է փու¹, քու¹ ձևով: Իբրև փոխառություն գրական լեզվից՝ կա նաև հաղորդություն բառի մեջ:

Այս կողմից ավելի հետաքրքրական է *m* ձայնավորը: Ինչպես հայտնի է, հին պարսկերենը ուներ կարճ *a* և երկար *ā* ձայնավորները, նոր պարսկերենը՝ Թեհրանից մինչև Սպահան և այլուր, դրանցից առաջինը վերածել է *ä*, իսկ երկրորդը՝ *a* կամ *ā*. ըստ այսմ ներկա պարսկերենի մեջ *ä* և *a* ձայնավորների զանազանությունը խիստ որոշ և բնական է: Նոր-Ջուղայի հայերը իրենց բնիկ բարբառի մեջ չունենալով այդ *ä* ձայնը, պարսկերեն խոսելիս հավասարապես ամեն դեպքում արտասանում են *a*, որով իրենց արտասանության այդ սխալը աչքի է խփում պարսիկների մեջ: Այժմ նոր սերունդը արդեն վարժվելով այդ ձայնին, իր ձայնական դրության մեջ մտցրել է նաև *m* ձայնավորը՝ միմիայն պարսկերենից փոխառյալ բառերի համար, մինչդեռ հին սերունդը շարունակում է նախկին վիճակը: Այսպես՝ օրինակի համար *bäxt* «բախտ», *bälki* «թերևս», *gäz* «մանանա, գազպեն», *bäs* «բավական», *piškäs* «պարզ» ևն պարսկերեն բառերը, որոնք փոխառությամբ մտել են նաև Նոր-Ջուղայի հայերեն բարբառի մեջ, հին սերունդը հնչում է բախտ, բալքի, գագ, բասս ա (բավական է), փիշքաշ, իսկ նոր սերունդը հնչում է բոխտ, բոլքի, գոգ, բոսս ա, փիշքոշ ևն:

Ներկա ենք մի նոր ձայնական երևույթի, որ դեռ լրացած չէ, այն է տիրող լեզվից մի ձայնի փոխանցումը հպատակ լեզվին:

8. Ձայնավորներին հակառակ, Նոր Ջուղայի բարբառը շատ հարուստ է բաղաձայնների կողմից: Պայթուցիկ բաղաձայնների հինգ խումբը, որ հին հայերենում երեք աստիճան ունի, իսկ ներկա բարբառներում երեք, կամ մինչև անգամ երկուսի է վերածված, այստեղ դարձել է չորս աստիճանի.

պարզ թրթռուն - *p*, *q*, *ŋ*, *ä*, *z*

շնչեղ թրթռում - բ', գ', դ', ձ, ջ'

պարզ խուլ - ա, կ, տ, ծ, ճ

շնչեղ խուլ - փ, ք, թ, ց, չ:

Պայթուցիկ բաղաձայնների այս հարստությունը, որ գտնում ենք մաս Մշո բարբառում, հայերենը հասցնում է հիմ սամսկրիտ լեզվի պայթուցիկների ճոխության:

Բ ՄԱՍ

Չայնաբանություն

Չայնավորների փոփոխությունը

Ա

9. Հին հայերենի ա ձայնավորը Ն. Ջուղայի բարբառում ամեն դիրքի մեջ էլ սովորաբար մնում է ա, օր.

բառի սկզբում՝ առնել>անել, ասեղն>ասուղ, աղուէս>աղվէս, աւիւր> ալուր ևն.

բառի մեջ՝ աղանձ>աղանձ, բարակ>բ'արակ, բարձր>բ'անցրր, բախ>բ'ախ, ծիրան>ծիրան ևն.

բառի վերջում՝ ասա> ասա, գնա> գնա, մնա> մնա:

10. Երեք և ավելի վանկով բառերի մեջ միջին ա ձայնավորը անկորուստ մնում է, օր. ամաչել>ամանչել, աղաչել>աղաչել, անանուխ>անանուխ, արտասուք>արտասունք, թաթախել> թաթախել, ամբարտաւան>ամբ'արտավան, մարգարիտ>մարգ'արիթ ևն:

11. Սրա հակառակ՝ բայերի առաջին և երկրորդ լծորդության երկրորդ տիպարի մեջ միջավանկի ա ձայնավորը անհետ կորչում է. այսպես են՝ բուսանիլ>բ'ուսնել, գտանել>գդ'նել, մեռանիլ>մեռնել, մտանել>մտնել, խասանել>խասնել, հարցանել> խարցնել, պրծանիլ>պրծնել, քռանիլ> քռնել, *քողանել> քողնել, ագանիլ> խագ'նել, անկանիլ> ընգնել, տեսանել> տեսնել: Բարբառին յուրահատուկ բառերից վիրնել «ձի հեծնել», որ ծագում է վ վեր ելաւնել ձևից՝ սղմամբ. (ելանել բայը առանձին գործածական չէ): Նույն օրենքին է ենթարկվում նաև անցողական բայերի ամբողջ

շարքը. ինչ. դարձուցանել> դ'առցնել, դողացուցանել> դ'ողացնել, լցուցանել> լցցրնել ևն:

-անել, -անիլ վերջավորությամբ ուրիշ բայերի մեջ, որոնք պատկանում են առաջին և երկրորդ լծորդության առաջին տիպարին, այսինքն երբ միջավանկի ա ձայնավորը արմատական է, այս կորուստը տեղի չի ունենում. ինչ. հաւանիլ (արմատը հաւան)>խօվանել, ապականել (արմատը ապական) > ապականել, բաժանել (արմատը բաժան) > բ'աժանել, խոստովանիլ> խօստովանել: Բացառություն են միայն դ'ըխձ'նել «բորբոսնիլ», որ ծագած պետք է լինի հին *դեղձանիլ «դեղնիլ» ձևից, սատակիլ> սատկել, մաղկատիլ> մխկտալ, պառակիլ> պառկել:

Երրորդ լծորդության երկրորդ տիպարում ա ձայնավորը, թեև ո՛չ արմատական, բայց մնում է. ինչ. գողանալ>գ'ողանալ, մոռանալ> մոռանալ, լողանալ> լողանալ ևն: Ջուղայի որոշ թաղերի, ինչպես և Հնդկաստանի մեջ պահված է նույնիսկ առաջին և երկրորդ լծորդությանց երկրորդ տիպարի ա ձայնավորը՝ որ Նոր-Ջուղայի արդի բարբառում կորչում է, ինչ. տեսանել, խասանել, պըժանել, խազ'անել, ընգանել, նաև անցողական բայերի վերջավորությունը՝ -ցանել փխ..-ցնել, ինչ. նեղացանել, պակսացանել ևն:

Խ ձայնից առաջ գտնված ա, պայմանավ որ լս-ից հետո երկու բաղաձայն հաջորդեն, ջնջվում է՝ եթե անշեշտ է, և վերածվում է ը՝ եթե շեշտյալ է: Առաջին պարագայի համար իբրև օրինակ ունինք գաղտնիկուր>տխտկուր, մաղկատիլ>մխկրտալ, իսկ երկրորդի համար՝ քաղցր>քոխցր: Նման դիրքով ուրիշ բառ չկա բարբառիս մեջ, հետևաբար կանոնը առանց բացառության է:

12. Երկու ա միանալով տալիս են ա. այս կանոնը գտնում ենք գրականից փոխառյալ պահաբան «նամակի ծրար» բառի մեջ, որ բարբառիս մեջ թույլ ի ձայնի անկումով տվել է նախ *պաաբան, որից առաջացել է հետո պաբան, նույնպես ի՞նչ ա ասում>ի՞նչ ասում, ծառայ եմ>ծառա ամ>ծառամ «մնաք բարով», յուսահատուիլ>յուսատվել «բարկանալ»:

13. Ընդհանուր կանոնին հակառակ բազմաձևակ բառերի մեջ միջին ա ձայնավորի կորուստ նկատում ենք հետևյալ օրինակներում. աշակերտ>աշկերտ, երանի>իրնէկ, առաջմեակ>առջ'մէկ, ճախարակ>ճախրակ, ճանապարհ>ճամփա, վարդապետ>վարպետ, գվռ. փոխնակ «մեկի երկրորդ կինը» (որ է <փոխանակ>):

Ավելի անկանոն է ա ձայնավորի կորուստը առաջին վանկի մեջ՝ հետևյալ բառերում. հազար>դզար, համար>խմար, որից մաս ինչն¹⁰ համար>չումա՞ր, համարել>խմբարել «հաշվել», թեև ասվում է խամբարը «համրիչ», որ միևնույն արմատին է պատկանում, մախաք>մխաք, խանձիլ>խրնձէլ, տարգալ>գ'դ'ոլ, բանալիք>բ'լանիք, անկանել>ընգանել, ընգնել, սալոր>շլոր, կաղամար>ղամբար: Արագաբանությամբ էլ ունինք վեռնել<իբր վեր առնել «առնել, վերցնել», բարի յաջողում> բ'արի չողում:

14. Ա ձայնը փակվելով վերածվել է է՝ հետևյալ բառերում. լառաջ>լառէչ, հարիւր>խէրուր:

Սրանից ավելի փակվելով՝ վերածվել է ո՝ հետևյալ բառերի մեջ. ականջ>անգոճ, գալ>գ'ոլ, տարգալ>գ'դ'ոլ, գառն>գ'ոռն, գարի>գ'ոռի, այս ձայնավորիության պատճառաբանությունը չեմ կարողացել իմանալ. բայց նկատելի է որ բոլոր դեպքերի մեջ էլ ձայնավորությունը տեղի է ունեցել կոկորդականի մոտ:

Այստեղ չի պատկանում գ'ոխտիկ «ծածուկ» բառը, որ ո՛չ թե գաղտ արմատից է ծագում, այլ նրա ձայնդարձ գողտ ձևից:

Գ'ուլլոլ «եկող» և գ'ուլլօր «3 օր հետո» բառերի մեջ, որոնք ծագած են գալոլ, գալու օր>գալօր ձևերից, ա վերածվել է ու. այս մասին տես §44:

Գերձակ>դ'երզիկ բառի մեջ -ակ վերջավորությունը մասնիկ համարվելով՝ փոխանակվել է -իկ հոմանիշ ձևով. այս փոխանակության մեջ ազդեցություն ունեցել է թերևս մասն արս. հոմանիշ دارزى darzī ձևը:

15. Աղտ բառը ազդվելով հոմանիշ կեղտ բառից՝ ստացել է *եղտ ձևը, որից էլ Նոր-Ջուղայի բարբառում առաջացել է լեխտ.

հմնտ. Դրք. լէխտ, լէխտուտ: Սրան մերձավոր ձայնափոխությամբ արժան դառնում է լերժան, թեև արժել լինում է աժժել:

16. Փայծաղն բառը վերածվելով փայծեղն ձևին, տվել է փիծեղ, որի մեջ ա ձայնավորի դեմ գտնում ենք երկբարբառ ե. անշուշտ սակայն սա մի գավառական ձև է:

Ե

17. Հին հայերենի ե ձայնավորը միավանկ բառերի սկզբում դառնում է լե. այսպես են՝ եզն> լեզ, ես>լես, երբ>լեփ: -Երգ բառը թեև միավանկ, բայց գրական լեզվից փոխառյալ լինելով՝ գրականի համաձայն հնչվում է լերբ:

Եզր բառը՝ որ իսկապես մեկնկես վանկ ունի, բազմավանկ համարվելով՝ մտել է նրանց շարքը:

18. Բազմավանկ բառերի սկզբում՝ ե ձայնը՝ եթե նրան չի հաջորդում ը, դառնում է լե. այսպես են եկա>լեկա, եղա>լելա, եղունգ>լեղունգ, եպիսկոպոս>լեպիսկապոս, եփել>լեփել, եզր>լեզր:

Եղբայր բառը ծագելով հին հայ գվռ. *աղբայր ձևից՝ կանոնավորապես տվել է ախալեր:

19. Եթե ե ձայնին հաջորդում է ը բաղաձայնը, այն ժամանակ ե հնչման ձայնափոխությունը կախված է հաջորդ ձայնավորից: Եթե այդ ձայնավորը ա է, նախաձայն ե ևս դառնում է ա. եթե ձայնավորը ի է, նախաձայն ե դառնում է լե, եթե ձայնավորը ե է, նախաձայն ե դառնում է լի, իսկ եթե ձայնավորը լ է, նախաձայն ե դառնում է լե. այսպես ունինք՝

Երա> արա. - երագ>արագ, երկաթ>արկաթ, երկանք>արկանք. (այստեղ է պատկանում նաև երկար. բայց այս բառի մեջ ը դարձած լինելով ա, այլևս այս շարքին չի պատկանում և անցել է պարզ բազմավանկների շարքը. նրանց սովորական օրենքով ստացել է նախաձայն լե և դարձել է լետկար «հեռու», ինչպես ունինք բաղաբի թաղերից ոմանք: Կա՛մ նաև լետ>լետ բառի նմանու-

թյամբ ստացել է նախաձայն յե և եղել է յետկար, ինչպես ունինք քաղաքի այլ թաղերը):

Երի> յերի. - երոիկ>երթիկ, երինջ>յերինջ, երկինք>յերգինք.

Երե> յիրե. - երես> յիրես, երեր> յիրեր.

Երէ> յերէ. - երէկ> յերէկ:

Մնում է իմանալ թե եթե ձայնավորը ռ, ու, լ լինի, նախաձայն ե ի՞նչ կդառնա. առաջինի համար օրինակ չկա. լ ձայնի համար ունինք երկիւղ>յերգուղ. այստեղ ե թեև տվել է յե, ինչպես սպասելի էր, բայց օրինակը կասկածելի է, որովհետև կարող է գրական փոխառություն լինել: Գալով ու ձայնավորին, սրա համար ունինք երկու օրինակ. երդումն> վորդում և երկու>յերկու. առաջինի մեջ շատ իրավացի կերպով նախաձայն ե տվել է վ, իսկ երկրորդը հետևել է բազմավանկների սովորական կանոնին:

20. Այս բոլոր օրինակները, ինչպես նկատելի է, երկվանկ էին, եռավանկ բառերի մեջ մտնում է մի փոքրիկ տարբերություն. այդտեղ էլ ունինք երա>արա, բայց երե տալիս է նույնպես արա` եթե բառի երրորդ վանկի ձայնավորը ռ կամ ու է, և արե` եթե բառի երրորդ վանկի ձայնավորը ա է: Բացի սրանից բոլորն էլ ստանում են նախաձայն յ. ինչ. երախայ> յարախա, երեկոյ>յարակու, երեսուն>յարասուն, երևան>յարեվան (թաղը), երևալ> յարեվալ: Այսպես է որոշ թաղերում, այլուր յ հավելումը չկա և ասվում է արախա, արակու, արասուն, արեվալ:

Այս բոլորից դուրս է մնում երանի>իրնէկ բառը, որ առանձին տիպար ունի և նրա մնան ուրիշ օրինակ էլ չկա` կանոնը պարզելու համար:

21. Բառի մեջ ե ձայնավորը սովորաբար ստանում է ե երկբարբառային հնչումը, ինչ. աւել> ավել, առաւել>յավել, բերան>բ'երան, բերել>բ'երել, գիշեր>քշեր, ղեղին>ղ'եղին, լեղի>լեղին, խեցի>խեցիկ, ծիծեռնակ>ծծեռնակ, ձեռն>ձ'եռ, մեծ>մենձ, վենձ, տեսանել>տեսնել ևն:

22. Մի քանի տեղ նույն է ձայնը դառնում է է. այսպես են՝ հետ>խետ «միասին, անգամ», բարեկենդան>բարանգեդան, հեռիք>խեռիք, թեմ>թեմ, խելօք>խելօք (բայց խելք>խելք), ծներեկ>ծներփեկ, որդալերենք> վորդ'ալելենք, ցերեկ>ցերեկ, ինչպես նաև ծեծ>ծեծ, ծեծել> ծեծել, որ նորամուտ կամ Դավրեժ թաղում գործածված ձև է:

Օտար փոխառյալ բառերի մեջ գտնում ենք միշտ է և ոչ բնավ ե. ինչ. գոմբեք «գմբեք», էգեր «եթե», ռեհան «ռեհան», փերփերան «փրփրեն», խեռ «արջ» ևն, որոնք կա՛մ ուղղակի պարսկերենից նոր փոխառություններ են և կա՛մ նոր պարսկերենի վրա ձևափոխված հին հայերեն բառեր. հմմտ. պրս. *kunbad*, *agar*, *raihān*, *parpahan*, *xirs*:

23. Մի քանի դեպքերում է ձայնը դարձել է ի. այսպես է՝

ա) Բառամեջի անշեշտ է՝ է ձայնին հաջորդելու պարագային, ինչ. աւերակ>ավիրակ, աւետարան>ավիտարան, աւերել>յավիրել, աւելել>ավիլել (թեև առանձին ասում են ավել). - բարձուեցիկ>բ'ացմենակ բառի մեջ է ձայնի տեղ մ դրվելով՝ օրենքը խախտված է:

բ) Բառամեջի անշեշտ է՝ եթե իրեն հաջորդում է է ձայնը և նրանից հետո էլ գալիս է ն կամ ի ձայնավորը, օր. սերկևիլ>սարկիվիլ, վարդեվառ>վարդիվոր, հոգևոր>խագիվոր «ոմն որ, մեկը» (գործածվում է մեկի անունը չտալու համար): Նույն ձայնափոխության չեն ենթարկված՝ կարևոր>կարեվոր «կարելի» (իբր գրական փոխառություն) և թերթևանունք > թեմթեվանունք, երևալ>արեվալ՝ վ ձայնին հաջորդող ա-ի պատճառով:

գ) Այսպես են նաև տերև>տիրեվ, թեթև>թիթեվ, լեզու>լիզու, չեչոտ>չիչոտ, կերակուր> կիրակուր, լեսուլ>լիսել «հոկել, հարթել» (նշանակության զարգացման համար հմմտ. լեսան Մշ. «ողորկ քար», լոսուել Դրբ. «մաշվելով խավը երթալ՝ փայլի»): Այս բոլորի համար մի որևէ օրենք չեմ գտել. թեև նկատելի է որ բոլորի մեջ էլ է գտնվում է առաջին և բաց վանկի մեջ, որին հաջորդող երկրորդ

վանկի ձայնավորն է և, ո, ու, բայց մման դիրքով ուրիշ բառեր էլ կան բարբառիս մեջ, ուր է չէ կրած նույնպիսի ձայնավորություն. այսպես են՝ սկեսուր> սկեսուր, ներսկոյս>ներսկուս, միտուն>մեռուն, փետուր> թեփուր, ձմերուկ> ձ'մերուկ, հերու> խերվու, և խելօր> խելօր:

24. Մի բանի բառերի մեջ է ձայնը ազդվելով նախորդ ու հաջորդ ա ձայնավորից՝ ինքն էլ դառնում է ա, այսպես են՝ ճերմակ> ճարմակ, բերանսիվայր>բ'արագվէր, (բայց բերան>բ'երան), տարեկան>տարական, բարեկենդան>բարանգեղան, և առանց ա ձայնավորի ազդեցության՝ սերկևիլ>սարկիվիլ, դեռ>դ'առ: Այս բառերի ձայնավորության համար մի որևէ օրենք չեմ կարողացել գտնել. միայն նկատելի է որ բոլորի մեջ էլ է ձայնը գտնվում է ը բաղաձայնի մոտ: Թեև սրանց հակառակ կան նաև ուրիշ համադիր բառեր, որոնց մեջ է անփոփոխ է մնացել կամ վերածվել է ի. այսպես՝ ճերմակ բառին ճիշտ համապատասխան ձևով գ'երմակ «մանր, փոքր», տարեկան բառին ճիշտ համապատասխան ձևով՝ բ'արեկան «բարեկամ», դեռ «տակավին»>դ'առ բառին ճիշտ համապատասխան ձևով ձեռն>ձ'եռ, նեռն> նեռն, այսպես նաև արեգակն>արեգակ, բերան>բ'երան, մանավանդ վերա>վերա, որ ուրիշ տեղ վրա, վարա և վար ձևերն է ստացել:

Գերեզման>գ'արեզման ձևի համար հմմտ. Արմ. բառ. (հտ. Ա, էջ 150):

25. -եղ վերջավորած բազմական բառերի մեջ է դառնում է ու կամ մնում է ե, այսպես՝ ու ձայնավորությամբ ունինք ասեղն> ասուղ, տաշեղ>տաշուղ, ուղեղ>րդուղ (այլ թաղերում ըղեղ). բայց անփոփոխ ձևով են՝ պճեղն>պճեղ, աղեղն>նետվանեղ «փոքր տղայոց խաղալու աղեղ», մժեղ>մժեղ (բայց ավելի սովորական մժեխ), իսկ փայծաղն> փիծեղ բառի մասին տե՛ս վերը § 16:

26. Բառամեջի է ձայնավորը ջնջված է խ բաղաձայնից առաջ, ինչ. շեղջեղ>չխչեղ «դիզել, հավաքել», *դեղձանիլ > դ'ոխձ'նեղ «բորբոսնիլ» (§11). բացառություն է խեղդեղ>խեխղ՝ել, որ այլուր

խխտել ձևն ունի: Բացի սրանից ջնջված է նաև հայելի>խալլի, ոսկերիչ>վոսկրրիչ և ճնճներ > ճնջեռ «իւղ, պարարտութիւն», հետ իւր>խտուր «իրա հետ» բառերի մեջ, որոնց համար մի մասնավոր կանոն չեն կարողացել գտնել:

Տեսանել բայը սովորաբար լինում է տեսնել, բայց Դավրեժի թաղում է ձայնավորի անկումով գործածական է նաև տսնել:

27. Հորերբայր= խօրօխալեր բառի մեջ, որ արդեն հայերենի հին գավառական * խօրաղբայր ձևից է ծագում, գրական ձևի է-ի դեմ գտնված ա ձայնը՝ ազդվելով նախավանկի օ ձայնավորից՝ դարձել է օ, և այսպես առաջացել է է>օ ձայնափոխությունը, որ երևութական է միայն:

Է

28. Բառասկզբում է ձայնը գտնում ենք միայն էգ>էք և էշ>շէշ բառերի մեջ, ուր է ձայնը անփոփոխ պահված է:

Բառամիջում՝ ուր է գոյություն ունի միայն վերջավանկի մեջ, է ձայնը նույնպես մնում է անփոփոխ. այսպես՝ աղուէս>աղվէս, ամէն>ամմէն, առնէտ>առնէկմուկ, գէր>գէր, դէմ (կրկնությամբ)>դէմդէմ, երէկ>յէրէկ, ծէս>ծէս «եկեղեցական արարողություն», կէս>կէս, ձէք >ձ'էք, մէջ>մէջ, շէկ>շէկ, շէն>շէն (ածական), պէս>պէս, պէտք>պէտկ, տէր>տէր, քէն >քէն:

Կորած է միայն մկէլ օրը «միւս օրը» ձևում:

29. Այս պարագային շ, ժ ձայներից առաջ է-ի փոխարեն գտնում ենք լ, այսպես են խէժ>ղիժ, շրէշ > շրիշտ:

Խէք բառը, ինչպես հին հայերենում, նույնպես և Նոր-Ջուղայի բարբառում արտասանվում է երկու ձևով՝ խէք կամ խէք. - իբր «ոխ, քէն» նշանակությամբ լինում է խէք, ինչպես՝ խէք ունի «ոխ ունի», բայց «խոժոռ, խեթի» նշանակությամբ լինում է խէք, ինչպես՝ ի՞նչ աւ խէք խէք ականում «ի՞նչ եւ խոժոռ նայում»:

Գէալ, ղէալի բառը դարձել է ղաք և երբեմն էլ ստանալով գ նախդիրը՝ դառնում է ղաքզ, օր.՝ ղաքզ արակու կը գ'ոմ «երեկոյան դէմ կգամ»:

30. Բառավերջում է ձայնի սովորական ձևն է է, այսպես են՝ թէ>թէ, մարգարէ>մարգ'արէ:

Կիրակէ բառը նախ դարձել է կիրակէ և հետո վերջաձայն է ազդվելով նախապահանքի ի ձայնավորից՝ ամեն տեղ էլ դարձել է կի-րակի։ Բայց թերևս այս բառը հունարեն *κυριακή* ձևի նոր տառադարձությունից առաջացած լինի. այնպես որ ձայնավորական այս երևույթները ենթադրական են:

Չէ՝ «ոչ» բառի մեջ վերջաձայն է դարձել է երկբարբառ ե. Նոր-Ջուղայեցիք շատ պարզ կերպով այս բառը հնչում են չե (չիէ): Բայց իբր բայ՝ դարձել է չի, ինչ. է՛ն չի, է՛ս չի, էլ ա:

Պարսէտ բառի մեջ է դարձել է ը, որով ունինք պարստտ, որից էլ կազմվել է պարստտաբար:

Ը

31. Հին հայերենի ը ձայնով սկսող բառերից բարբառիս մեջ պահված են միայն երեք բառ. ընծա, ընկեր և ընկույզ. սրանցից առաջին երկուսը անփոփոխ պահել են ը նախաձայնը (ընծա, ըն-գեր), իսկ երրորդը՝ անշուշտ ու ձայնավորի ազդեցությամբ դարձել է ա (անգուգ):

32. Բառամիջին հայերենի սովորական հնչման համաձայն՝ ուր որ բաղաձայնների խճողում է նկատվում, մտնում է ը ձայնը, որ սովորաբար չի գրվում: Բայց Նոր-Ջուղայի բարբառը այստեղ զանազանվում է մյուս բարբառներից՝ մի քիչ ավելի ընդլայնելով ը ձայնավորի ներմուծումը, այնպես որ շատ բառեր, որոնք ուրիշ բարբառների մեջ երկվանկ են և բաղաձայնների մեծ խճողում չեն ցույց տալիս, այս բարբառի մեջ ստանալով մի նոր ը, դառնում են եռվանկ, այսպես են՝ գարթնել>գարթընել, գորտնուկ>գ'որթընուկ, լցնել (լցուցանել) >լըցըրնել, խրտնիլ>խաղ'ընել, խծպել>խըծըպել,

ծնծղայ>ճ'ընծղա, կապտիլ (կապույտ գույն ստանալ) >կապրտել, կծկել>կրծրկել, կծիկ, սեռ. կծկի>կրծրկի, պատժել> պատրճել, քննել>քրնրնել, ուղեղ, սեռ. ըղրղի:

Այս բոլորի մեջ՝ ինչպես նկատվում է, գլխավորապես բառամիջի ի, ու ձայնավորներն են, որ փոխանակ բոլորովին ջնջվելու, վերածվել են կարճ ը ձայնավորի:

33. Սրան հակառակ, բառասկզբում, մայ բաղաձայնների մոտ, մանավանդ ս և հ ձայների հետ, ը ձայնավորը անցնաբերելի է դառնում. ինչ. գլուխ > գ'լուխ, բանալի > բ'անիք, ստեղծել > ստեղծել, զգոյշ > սզ'ուշ, այս, այդ, այն բառերի սեռականները՝ ստուր, նտուր, տուր, սրանց մեջ ը ձայնը մի հասարակ շնչառություն է դարձել. - նույնպես են գրականից փոխառյալ հնագանդ, հրամայել, հրաման, հրեշտակ, հրաշք բառերը, որոնց մեջ ի ձայնը այնպես թեթև ու արագ է կապվում հաջորդ բաղաձայնի հետ, որ կարծես չի լսվում:

Սպանել բայը արտասանվում է սըպանել ձևով:

Կնտել «մագերը կտրել, սափրել», գդակ, կկու, կրիա, կրծել, հրուշակ «հալվա», կշտանալ «հագեցնալ», հոլի բառերի առաջին վանկի մեջ, իսկ ոսկր բառի վերջավանկի մեջ ներմուծվելով ու՝ դարձել են կունտել, գ'ոտ'ակ, կուկու, կուրայի, կուռծել, խուրուշակ (բայց ունինք նաև գ'դակ, խրուշակ), կուշտանալ, յուղի, վոսկուռ, իսկ հատակ բառի մեջ ներմուծվելով ի ձայնավորը՝ դարձել է յիստակ, քրաշողում>քարաշողում «խրարանցում» բառի մեջ էլ ներմուծվել է ս ձայնավորը՝ հաջորդ վանկի ս ձայնավորի նմանությամբ:

Ի

34. Ի ձայնը սովորաբար Նոր-Ջուղայի բարբառում ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է ի, օր.

Բառի սկզբում՝ ինչ>ինչ, ինն>իննրն, իննսուն>իննքսուն, իլ>իլիկ, իրեար>իրուր ևն.

Բառի մեջ՝ ամիս>ամիս, սոսինձ>սոսինջ, խորիսխ>խորինձ, կռիվ>կռիվ, տիկ>տիկ ևն:

Բառի վերջում՝ բարի>բ'արի, քի>քին, գարի>գ'որի, հացի (ծառը) >խացի, ծի > ծ'ի ևն:

35. Ճ և շ բաղաձայններից առաջ գտնված անշեշտ ի ձայնավորը ջնջվում է. այսպես են՝ գիշեր>քշեր, ծիծաղ>ծծաղ, ծիծաղել>ծծաղել, ծիծեռնակ>ծծեռնակ, այսպես է առաջացել նաև հիշոց>յշոց և սղյալ ը ձայնավորի տեղ՝ հաջորդ ձայնավորի նմանությամբ և փոխադարձ ազդեցությամբ՝ յուշունց: Անշուշտ այստեղ է պատկանում նաև վիշապ, որի դեմ ունինք անկանոն յուշապ ձևը: Զուտ բացառություն է անիծել, որ գրական ազդեցությամբ անփոփոխ է մնում. (Պոլսի բարբառում կանոնավոր կերպով դառնում է անըծել):

Ուրիշ շշական բաղաձայնի մոտ անշեշտ ի ձայնավորի այս անկումը տեղի չէ ունեցած. այսպես՝ ունինք եպիսկոպոս>յեպիսկապոս, լիզուլ>լիզել, լիսեռն>լիսեռ, լիշատակ>լիշատակ, լիսուն>լիքսուն, քրիստոնեայ>քրիստոնյա բառերը, որոնց մեջ ի պահված է գրական լեզվի կամ այլ ազդեցությամբ:

36. Ինչո՞ւ համար ձևի մեջ արագաբանության օրենքով ի և ա ձայնավորները իրենց մերձավոր բաղաձայններով միասին ընկնելով՝ առաջացել է Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ չո՞ւմար և դեռ ավելի կրճատվելով՝ չո՞ւմ: Սուրբանաբաղում գտնում ենք մինչև անգամ ինչո՞ւ>չո՞ւ. և այս ձևը, ինչպես նաև չո՞ւմար Նոր-Ջուղայի բարբառում՝ գործածվում է բացասական հարցական խոսքերի իբր դրական պատասխան՝ «այո՞, հա՛» բառերի փոխարեն, որոնք վերապահված են դրական հարցման, ճիշտ ինչպես ունինք ֆրանս. *oui* և *si*, գերմ. *ja* և *doch*, ռուս. *да* և *а как же*.

37. Բազմավանկ բառերի մեջ՝ միջին վանկի անշեշտ ի ձայնավորը ընկնում է. այսպես են՝ կաթողիկոս>կաթրղկոս, ղարիվեր>ղ'արվեր, գաղտնիկուր>տխտկուր, բերանսիվայր>բ'արազվեր. և մույն ոճով իենց գդես «կարծես», բայց պահում են աստիճան>աս-

լիջան, հանդիպել>հանդիպել, մխիթարել>մխիթարել, օրինակ>օրինակ, բոլորն էլ գրական լեզվի ազդեցության տակ. նկատել հատկապես հանդիպել բառի նախաձայն և՝ որ բնիկ բարբառի մեջ պիտի տար խ:

38. Սամիք բառի մեջ ի երբեմն պահվում է, երբեմն էլ դառնում է ե (սամեք), բայց իք վերջավորությամբ ուրիշ բառեր այսպիսի փոփոխություն չեն ցույց տալիս. այսպես են գալիք>գալիք, մարգալիտ>մարգարիք, շիք>շիք «պալար», քիք > քինք:

39. Կորիզ բառը այս բարբառի մեջ, ինչպես և մի քանի ուրիշ բարբառներում տվել է կռէզ, իբրև մնացորդ հին հայերենի առանձին մի գավառական ձևի: Նույն վերջավորությամբ ուրիշ բառեր այսպիսի փոփոխություն չեն կրում. ինչ. քիզ>քիզ, վիզ>վիզ, տիզ>տիզ:

40. Ռ ձայնից առաջ գտնված ի դառնում է ե. այսպես են լիքք>լեռփ, ծիրտ>ծեռտ, կշիռք> կշեռք, կնճիռն> կնջեռ «չանչ». այսպես են նաև լինդ>լեճո, հիմք>խեմք, բայց նման դիրքով ուրիշ բառերի մեջ նույն փոփոխությունը չի նկատվում. այսպես՝ ականջագինդ> անգոճագիճո, հինգ>խինգ, սոսինձ>սոսինջ ևն: - Քիստ «ցորենի հասկի ծայրի փուշը» ձևը դարձել է քեստի:

Ճիպը «աչքի բիծ» բառի դեմ ունենք ճպուռ:

Ո

41. Ո ձայնավորը միավանկ բառերի սկզբին Նոր-Ջուղայի բարբառում դառնում է վո, այսպես են՝ ողջ>վոռջ «կենդանի, ողջ, բոլոր, ամեն», ոռ>վոռ, ոսպ>վոսպ, ոտն>վոտ, որ>վոր, որձ>վորձ, որմ>վորմ (պատ), ոմն>մի վոմն:

Բացառություն է կազմում միայն ով>օվ բառը, որի մեջ նախաձայն վ հավելվածը տեղի ունեցած չէ՝ բառավերջի վ-ի պատճառով, կրկնությունից խուսափելով:

Նոր-Ջուղայի բարբառի հիշյալ վիճակը ճիշտ ու ճիշտ համապատասխան է արդի գրական հայերենի հնչման:

42. Բազմավանկ բառերի սկզբում փակ վանկի մեջ ը դառնում է վո, իսկ բաց վանկի մեջ լինում է օ, որ հետո հարմարված է հաջորդ ձայնավորի հետ. օ-ից առաջ մնում է օ, ը-ից առաջ լինում է ու կամ ա, օր.

փակ վանկի մեջ - որդի>վորդ’ի, որդալերենք>վորդալելենք, ողջոյն>վողջոյն, ոչխար> վոխջար, ոսկի>վոսկի, ոսկերիչ>վոսկրիչ, ոսկոր>վոսկուռ, ործկալ>վործկալ, որձակ «աքաղաղ» >վորձակ, որբկայրի>վորբավերի:

Բաց վանկի մեջ - որոճ>օրոջ, ուրք>օլօք, ուրք>ուլորք, ուրբել>յուլորբել, ալորել, ողողել> աղողել (վերջի երեքի մասին տես տակը §44-45):

Այս բոլորի մեջ բացառություն են կազմում ոչինչ>վոչինչ և ոջիլ>վոճիլ. առաջինը անշուշտ ոչ բառի ազդեցությամբ պահել է իր վո նախաձայնը՝ փոխանակ տալու ըստ օրինի *օչինչ, իսկ երկրորդը հայտնի չէ ինչ պատճառով:

Գրական փոխառություն է ոգի > վոգի (բուն ձևն է խոգ’ի):

Ոչինչ բառը ունի նաև մի շատ հետաքրքրական ձև՝ մոնչիչ. այս բառը ձևացել է ոչինչ բառից տեղափոխությամբ վոչինչ>վոնչիչ, ուր վ ազդվելով ռնգական ն-ից՝ դարձել է ինքն էլ ռնգական մ. ճիշտ մման մի երևույթ տեսնում ենք Նոր-Ջուղայի գյուղերի բարբառով ոնց> վոնց>մոնց բառի մեջ: Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ գտնում ենք նաև մոնչ 99 (ոչ), մոչում 183 (ո՛չ մեկին), մոչօվ 97, 182 (ոչ ոք):

Ոգնի=կոնձնի բառը ծագում է հին հայերենի տարբեր մեկ գավառականից և հետևաբար ուղղակի կապ չունի ոգնի ձևի հետ (§103):

43. Բառամեջի ը սովորաբար մնում է ը. ինչ. գորանչ>գանքոչ, սոխ>սոխ, խմոր>խմոր, ջորի> ջորի, փոխինո> փոխինձ ևն:

Բառամիջի ը գտնվելով վ ձայնից առաջ՝ միշտ դառնում է օ, և եթե նրանից առաջ այլ ևս ը կա՝ նույնպես դառնում է օ, այսպես են՝ բարով>բարօվ, բովել>բօվել, ծով>ծօվ, կով>կօվ, հով>խօվ,

սով>սով, գովել>գ'ովել, խոստովանիլ>խօստովանել (բայց խոստանալ), խորովել> խօրովել, խռովիլ>խռօվել: Սովորել բառի մասին տես տակը §45:

44. Ո ձայնը գտնվելով լ բաղաձայնից առաջ, եթե նրանից հետո մի ուրիշ ը կա գա, առաջինը դառնում է ու կամ ա, երկրորդը մնում է ը. ինչ. բուրբ>բ'ուրբ, բուրբիլ>բ'ուրբվել, բ'ալորվել «ամփոփվիլ, շրջան կազմել», խուրբ>խուրբ տալ «աչքերը ոլորել», մուրբիլ>մուրբել, կուրբ> կուլլ «պարսկական դսան» (ծծկ.), ուրբ>ուրբ «գռուգ», ուրբել>յուրբել, ալորել, նույնիսկ գալ բայը գ'ը ձևն ստանալուց հետո՝ նույնից կազմված գ'ըլլող «եկող» և գ'ըլլօր «գալու օր (3 օր հետո)» բառերը դարձել են գ'ըլլող, գ'ըլլոցող, գ'ըլլօր (§14):

Միայն ըրբ բառն է, որ տալով օլօր, չի ենթարկվում այս ձայնական օրենքին:

45. Հաջորդական երկու վանկերի մեջ եթե գտնվի ը ձայնավորը, առաջին վանկում դառնում է ա, երկրորդ վանկում մնում է ը. ինչ. կոտորել>կատորել (թեև ասվում է կոտրել, որովհետև երկրորդ վանկում չկա ը ձայնավորը), սովորել>սավորել, սովոր>սավոր, խախկոպոս> յեախկապոս, ողողել>աղողել: Այսպես են ձևացած նաև օրօրել>արօրել, օրօրոց>օրրոց > արրոց բառերը, թեև սրանց ձայնավորն է օ և ոչ ը (հմմտ. §59): Բացառություն է որ որ>վորօր (իբր երկու տարբեր բառ առնվելով): Այս օրենքին է հպատակում նաև վ բաղաձայնի մոտ գտնված ը ձայնը, որ ըստ §43 պիտի տար օ, ինչ. սավոր, սավորել, բայց եթե ով գտնվի երկրորդ վանկում, ընդհակառակը այս ձայնավորությունը տեղի չի ունենում և առաջին վանկի ը դառնում է օ` ըստ §43. ինչ. խորովել>խօրովել և ոչ թե *խարովել, խոստովանիլ > խօստովանել և ոչ թե

* խաստովանել:

Ո ձայնի այս փոփոխությունը տեղի է ունենում բաց վանկի մեջ. փակ վանկի մեջ մնում է անփոփոխ. ինչ. բորբորել>բ'որբ'որել, յորյորել> յորդ'որել: Բացառաբար ունինք խոժոռ> խուժոռ

«խոշոր» և փոքրթել>փքոթել, որոնց առաջինում ը դարձել է ու, երկրորդում ջնջվել է:

46. Մ, շ, ս, ղ բաղաձայններից առաջ գտնված ը ձայնը դառնում է օ՝ հետևյալ ձևով.

Մ - գում>գօմ, գումէ>գօմէ (պրս. գամիշ անշուշտ ազդել է նախաձայնի վրա), կոկոն>կօկօմ. Բայց միևնույն ժամանակ մոմ>մօմ: Մեծ-Մեյդան թաղում այս ձայնափոխությունը ավելի է ընդհանրացել և սեռականի -ոնց վերջավորությունը ամեն պարագայի մեջ էլ հնչվում է -օնց. ինչ. ստօնց, տօնց, քնօնց, ախչրկէրթօնց, տղէրթօնց, Թէրանցթօնց:

Շ - քարաթոթոշ>քարաթօթօշ, դրոշմել>դրօշմել (կնքվող մանուկը) , նաև վոշ «հերիսայ», որ Վն. վոշ ձևով է, քրդօջ «բրդուն», գլօշ գլօշ գ՛ու «գլտորիլ», բայց սրանց հակառակ փոշի, կոշտ:

Ջ - գոռոգ>գ՛ռօզ, քարոգ>քարօզ, բայց սրա հակառակ բոգ>բ՛ոգ, խոգ>խոզ, պոգ>պոզ «եղջիւր»:

Ջ - որոճ անել>օրօջ անել (թերևս առաջին օ-ի ազդեցությամբ). նույն կարգի բաղաձայններով ունինք պոշ> պոշ, կոճ>կոճ, գոքանջ>գանքոջ, որոնց մեջ ը չէ փոխված, ընդհակառակը ունենք ոլոր>օլօթ, որի մեջ երկրորդ վանկի ը ձայնը առաջինի կանոնավոր օ-ի ազդեցությամբ դարձել է օ: Ուրիշ բառերում ք-ից առաջ ը մնում է. ինչ. գոգ>գ՛ոք, փոքր> փոքր ևն:

47. Մասնավոր պարագաներ են հետևյալ բառերը. -

ն>օ - ախոռ>ախօռ, գլորել>գ՛լօթել, յոքսայս անկանել>հօռսա ընգնել, տոպրակ>տօպրակ, որ որ>վորօթ «որևէ մեկը».

ն>ու - ծոմ>ծում, կաթողիկոս>կաթուղիկոս, կաթրդկոս, մոքելի>մուրելի, յիշոց>յուշունց, լող>լուղ, լողանալ>լուղանալ:

ն>ա - հոգևոր>խագ՛իվոր (մի մարդ), շնորհատր>շնախավոր, հաջորդ ա-ի ազդեցությամբ.

ը>ի - տորոն>տոնիր:

Իսկ կորիզ=կղէզ բառը տարբեր գավառական է ներկայացնում (հմմտ. §39):

Ու

48. Ու ձայնավորը ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է ու. օր.
Բառասկզբում՝ ունկն>ունգն, ուք>ուքն, ուրիշ>յուրիշ.
Բառամիջում՝ անուն>անում, բուսանել>բ'ուսնել, կերակուր>կի-
րակուր.

Բառավերջում՝ յու>յու, ծու>ծ'ու, կատու>կատու ևն:

49. Բազմավանկ բառերի մեջ ու նախաձայնը գտնվելով ղ-ից առաջ կա՛ն վերածվում է ա և կամ կորչում է. ինչ. ուղարկել>ա-
ղարկել (Դավրեժ թաղում՝ ղրգել), ուղեղ>ըղղղ, ուղղորդ>ղղղղ,
յաղորդ':

50. Մասնավոր պարագաներ.

Բուրվառ>փռվառ բառի մեջ նախավանկի անշեշտ ու կորել է:
Նույնը նաև ասմա< ասում ա, ուզմա< ուզում ա ձևերի մեջ՝ արա-
գաբանության պատճառով:

Բագունք «բույք» բառի վերջին մասը -ոնք մասնիկի հետ
շփոթվելով դարձել է բ'ագմոնք:

Խուլխ բառը ոմանք արտասանում են խիխ, ուրիշներ խելխ,
այնպես որ այստեղ ունինք ու> է, ի անկանոն ձայնավորխոսյու-
նը:

Կուտել բառի մեջ ու դառնալով ի՛ տվել է կիտել:

Բ'արի չողում «բարի յաջողում» ձևի մեջ ու հետևելով նախորդ
ձայնավորին՝ դարձել է ռ:

Շուք բառի մեջ ու դարձել է ուա, որով առաջացել է շվաք:

Երկբարբառների փոփոխությունը

Այ

51. Բառի սկզբում այ դառնում է միավանկ բառերի մեջ է. ինչ.
այծ>էծ, այն>էն, այս>էս, այդ>էդ, այլ>էլ. Բազմավանկ բառերի
սկիզբը դառնում է յե, և կամ եթե հաջորդական ի ձայնավորը կա,
ազդվելով նրանից՝ լինում է ի. ինչ. այրել>յերել, այգի>իգ'ի, այ-

ծի>իծի, այրելիք>իլերիք «վառելավայտ»: Նույն ձայնը արագաբանության օրենքով սղված կամ ջնջված է՝ այսօր>ըսօր, սօր, այստեղ>ստեղ, այնտեղ>ընդեղ, այդտեղ>տտեղ, տեղ բառերի մեջ:

52. Բառի մեջ այ տալիս է սովորաբար է. ինչ. հայր>խեր, մայր>մեր, փայտ>փետ, ի վայր> վեր, տայգր>տերր, որբևայրի>վորբավերի, գայլ>գէլ, եղբայր>ախպեր, լայն>լեն, ծայր>ծեր, կայծակ>կէծակ, ձայն>ձէն: Այս է ձայնը ազդվելով հաջորդական ի ձայնավորից՝ նույնպես դառնում է ի. ինչ. սեռ. գայլի>գիլի, ձայնի>ձինի: Մյուսները չեն փոփոխվում:

Տարօրինակ է այգողք>նագնախող (հմմտ.այլուր իգնաֆող), ուր այ դարձել է ս՝ թերևս հաջորդ վանկի ս ձայնավորի ազդեցությամբ:

Այստեղ են պատկանում նաև այ վերջացող բառերը, որոնք հոգնակիի ք կամ որոշյալ ն հոդն ստանալով՝ այ դարձնում են է. ինչ. գուլպայն>գուլբեն, գուլպայք>գուլբեր, փեսայն>փեսեն, փեսայք>փեսեր ևն:

53. Բառամիջի այ գտնվելով է ձայնավորի մոտ՝ իբր ո՛չ երկբարբառ մնում է այ. այսպես են՝ խնայել, վայել, հրամայել, խայելվար «հայերեն», անկմամբ ունինք՝ կլայել>կլեկ, հրամայեա>համմէ, և վերջապես՝ միջաձայն է կորչելով և յ ձայնը հաջորդ բաղաձայնին վերածվելով՝ հայելի>խալլի:

Կենալ բայը ծագում է կալանալ ձևից, ուր նախ միջին ս ձայնավորը ըստ օրինի ընկած, որից հետո այ՝ բաղաձայնի մոտ դարձած է է:

54. Մասնավոր պարագաներ են.

Փայծաղ>փիծեղ, որի մասին տե՛ս §16.

Յայգուց>յեկուց «վաղը» բառի մեջ ունինք է՝ անշուշտ նախաձայն յ-ի ազդեցությամբ:

Սկեսրայք>սկեսրօք բառի մեջ այ դարձել է օ՝ հավանաբար հօք, եղբօք ևն բառերի ազդեցությամբ:

55. Բառավերջի այ տալիս է միշտ ա. ինչ. ազայ>խագ՛ա, երա-
խայ>յարախա, բակլայ>բ՛ակլա, ընծայ>ընծա, ծառայ>ծառա,
ծնծղայ>ծ՛նծղա, կապայ>կապա, սատանայ>սատանա, ի վե-
րայ>վերա, վկայ>վկա, տղայ>տղա, փեսայ>փեսա:

Աւ

56. Չայնավորից առաջ և բառավերջում՝ իբրև ո՛չ երկբարբառ տալիս է ավ. ինչ. շնորհատոր>շնախավոր, սաւան>սավան, գա-
ւակ>գավակ, նաւ>նավ, պառաւ>պառավ, ցաւ>ցավ ևն:

57. Իվել «առաւել, աւելի» բառի մեջ աւ տվել է ի. մինչդեռ մույ-
նաձև աւել գոյականը տալիս է կանոնավորապես ավել. սրա
պատճառն այն է՝ որ առաջինը ծագում է յաւել ձևից, երկրորդը ա-
ւել ձևից, նախաձայն յ ավելացրած է երկու բառերը զանազանելու
համար իրարից. յաւել ձևը պահում է դեռ Նոր-Ջուղայի բարբառը՝
յավել ձևով. մույն զանազանությունը ներկայացնում է նաև Պոլսի
բարբառը՝որ յա նախաձայնը տալով է, ստացել ենք իվել «ավե-
լի», մինչդեռ աւել դառնում է ավել:

58. Խ բաղաձայնից հետո և աւ ձայնավորից առաջ գտնված աւ
դառնում է օվ. սրան իբր օրինակ ունինք հաւանիւ>խօվանել, հա-
ւասաք>խօվասաք. - տարբեր դիրքով բառերի մեջ մույն փոփո-
խությունը չի նկատվում. ինչ. շնորհատոր>շնախավոր (ը ձայնավո-
րի պատճառով), հաւ>խավ (հաջորդ աւ-ի բացակայության պատ-
ճառով), հաւատալ> հավադալ (որովհետև չկա խ ձայնը):

Լաւ բառը դառնում է լել. նման ձայնափոխության ուրիշ օրի-
նակ չկա բարբառիս մեջ:

Հարաւ դառնում է հարաֆ, որ անշուշտ գրական փոխառու-
թյուն է:

59. Բաղաձայնից առաջ գտնված աւ որ գրական լեզվի մեջ
տալիս է օ, այստեղ էլ տալիս է օ. ինչ. ամօք>ամօք, հօք>խօք,
տօք>տօք, քօղ>քօղք, օղ>օղ, օր>օր ևն:

Բացառություն է միայն նաւք>նաֆտ, որ պարսկերենից հետին
փոխառություն է և ըստ այսմ չի տված օ, այստեղ աւ ազդվելով

հաջորդ խուլ ք-ից՝ դարձել է աֆ (հմմտ. քևք>քեֆկ, որից հետո էլ ք դարձել է տ՝ գրկվելով իր շնչից:

Այս օ ձայնը գտնվելով ն ռեզականից առաջ՝ դառնում է ու. ինչ. աղանիկ>աղունիկ, յօնք> յունք, տօն>տուն:

Անշեշտ օ՝ գտնվելով տ-ից առաջ, դառնում է ն. ինչ. մօտիկ>մոտիկ, մօտենալ>մոտկանալ, առաւօտենց>առավոտէնց, կարօտիլ>կարոտել, բայց կարօտ>կարօտ և մօտ>մոտ, որ նորամույծ է:

Երեք հաջորդական օ, ն ձայնավորներից երկրորդը ջնջվում է. իսկ երկու մույն կարգի ձայնավորներից առաջինը դառնում է ա. ինչ. օրօրոց> *օրրոց> արրոց, օրօրել> արօրել. այս մասին տես §45:

Ձ և տ բաղաձայններից առաջ ալ երկբարբառի վերջին մասը թավանալով տալիս է լս. այսպես են՝ օձ>օխձ՝ և գօտի>գոխտի. - հմմտ. նաև §62:

Ա > ալ ընկնելով մ բաղաձայնի մոտ՝ կորցնում է վ ձայնը. այսպես է ցավման ա > ցաման ա «ցավում է». հմմտ. նաև արեվման ա > արեման ա «երևում է»:

Մօրուք> միրուք բառը հիմնվում է մի հին գավառական ձևի վրա:

Յօրանջել>խառշտոտալ բառի մասին տես §157:

Հօրաքոյր>խարաքուր բառի մեջ նախապանկի օ՝ ազդվելով երկրորդ վանկի ձայնավորից՝ դարձել է ա:

Թափօր>թափուր բառը խաչաձևման օրենքով ազդվելով թրք. tabur բառից՝ օ ձայնը անկանոն կերպով դարձրել է ու (§219):

Ես

60. Այս երկբարբառը սովորաբար տալիս է է. ինչ. առաւօտեանց>առավոտէնց, ցորեան> ցորէն, վառեակ>վառնէկ, կորեակ>կորէկ, երանեակ>իրնէկ, սարեակ>սարէկ, և սրանց համեմատ մինէկ՝ իբր թե «միայնեակ» ձևից: Գրականից փոխառություն է կեանք>կյանք. նոր մասնիկով է ձևացած տեղեակ>տեղակ. -

լըեաը բառը լը>յուը բառի ազդեցությամբ դարձել է լիըուը, բայց կա նաև լիըաը: Բացառություն է միայն սեամ, որ տվել է շեմը (փոխանակ լինելու *շեմը):

Եայ

61. Այս երկբարբառով (իսկապես եռաբարբառով) ունինք միայն կըեայ>կուրայի բառը, իսկ քրիստոնեայ>քրիստոնյա գրականից է փոխառյալ:

Եաւ

62. Ըստ օրինի տալիս է ել. ինչպես ունինք սեաւ>սել: Բառակերպի եաւ հաջորդ ք-ի մոտ ձևացնելով լւ բաղաձայնը՝ տվել է եօքն>օխտը, եօքանասուն>օխտանասուն. հմմտ. նաև §59:

Լ

63. Չայնավորից առաջ և բառավերջում տալիս է ել. ինչ. ձևել>ձ'ելել, երևալ>արեվալ, տերև> տիրեվ, անձրև>անձրեվ ևն: Բացառաբար ունինք որբևայրի> վորբ'ավերի, որ և դարձել է ավ:

Բաղաձայնից առաջ դառնում է եֆ, որի համար ունինք մի ապահով օրինակ. թևը>թեֆկ «հագուստի թև» իսկ պարզապես թև>թել:

Մ-ի մոտ կորած է բաղաձայնի մասին տես §59:

Ո և լ ձայնավորներից առաջ ել իբր ոչ երկբարբառ տալիս է իվ. ինչ. սերկևիլ>սարկիվիլ, վարդևոր> վարդ'իվոր, հոգևոր> խագ'իվոր. Բայց ա-ից առաջ պահված՝ թերթևանունը> թեվթեվանունը, երևալ>արեվալ. գրականից փոխառյալ է կարևոր>կարեվոր «կարելի, հնարավոր». այս մասին տես §23:

Իւ

64. Բառավերջում իբր ոչ-երկբարբառ՝ տալիս է իվ. ինչ. ագնիւ>ագնիվ, կռիւ>կռիվ, պատիւ>պատիվ, հաշիւ>հաշիվ (գրականից փոխառյալ), ցրիւ>ցրիվ «ցրված»:

Չայնավորից առաջ տալիս է իվ, օր. դիահար>դիվախար:

65. Բաղաձայնից առաջ՝ փակ վանկի մեջ տալիս է ու. ինչ. ալիւր>ալուր, ադբիւր>ախր'ուր, արիւն>արուն, ձիւն>ձ'ուն, հա-րիւր>խէրուր, իւր>յուր, նիւք>նութ, ճիւղք>ճուխկ, խղ>ուղ, ծիւղ>ծուղ (ծիղ, շյուղի կտոր), երկիւղ>լերգուղ:

Բացառություն են գիւղ>գ'եղ, մրջիւն>մռջ'են:

66. Բաց վանկի մեջ լի տալիս է լէ. այսպես է միւռոն>մեռոն, որից էլ սղմամբ կազմված է քոմռոն «չարածճի» (հմմտ. §217), իսկ կիրակէ>կիրակի բառի մասին տես §30:

Իս

67. Այս երկբարբառը տալիս է յա. բայց եղած օրինակներն են յուրիա>յուբյա և գրականից փոխառյալ մի խումբ անուններ. ինչ. Սօֆյա, Յեդյա ևն:

Ոյ

68. Բաղաձայնից առաջ դառնում է ու. ինչ. անոյշ>անուշ, բոյն>բ'ուն, ընկոյգ>անգուգ, խոյլ>խուլ, յոյս>յուս, թոյլ>թուլ, կա-պոյտ>կապուտ, կոյր>կուր, քոյր>քուր, ոյժ>ուժ ևն: Նույն կարգին է պատկանում նաև դ'ուզն «քաղցած, անոթի», որ հին հայերենի դոյզն «սակաւիկ» ձևի նոր ասումն է և այս իմաստով գոյություն ունի նաև Ղարաբաղի և Ագուլիսի բարբառներում:

Գրականից է փոխառյալ յոյս>յույս:

Բոյք>բ'իք բառի մեջ ոյ դարձել է ի: -ոյք ձայնախմբով ուրիշ բառ չկա:

Անոյշ բառը տալիս է թե՛ կանոնավորապես անուշ և թե անո՛շ իբր բացազանչություն:

Բառավերջի ոյ դառնում է նույնպես ու. ինչ. Աստուծոյ>Ասծու, երեկոյ>յարակու:

Ուա, ուե, ուէ, ուո

69. Այս բոլորի մեջ էլ ու դառնում է բաղաձայն վ, հետևյալ ձևով.

Ուա>վա. - շուան>շվան, շուար>շվար, շուարիլ>շվարել, նուալ>նվվալ (կրկնված), Աստուած>Աստված, լուանալ>լվանալ, անլուայ>անվա, մահուան>մախվան, նուագ>նվագ:

Ուե>վե. - զգուիլ>զգվել, քուեր>քվեր. և բոլոր կրավորական բայերը.

Ուէ>վէ. - աղուէս>աղվէս.

Ուո>վո. - քուոր>քվոր.

70. Մասնավոր պարագաներ.

Դժուար բառի դեմ ունինք դժար, որ մի տարբեր գավառական է ներկայացնում. տես Արմ. Բառ. Բ. 541:

Բարձուենակ (ծաղիկը) ժողովրդական ստուգաբանությամբ ձևափոխվելով դարձել է բ'ացմենակ:

Կտուել>քթուել բայը շրջմամբ տվել է քվթել, որից էլ ձևացել է քֆտել:

Բաղաձայնների փոփոխությունը

Բ

71. **Բ** բաղաձայնը բառի սկզբին և բառամիջում սովորաբար դառնում է բ'. օր. բարձր>բ'անցրը, բուրը>բ'ուրը, բոզ>բ'ոզ, բոյք>բ'իք, բոյն>բ'ուն, բուսանիլ>բ'ուսնել, բռնել>բ'ռնել, խաբել>խաբ'ել, շաբաք>շաբ'աք. - բառամեջի բ տալիս է փ՝ միայն ծնեբեկ>ծնեփեկ բառի մեջ:

72. Օտար փոխառյալ բառերի, ինչպես նաև բնաձայն բառերի մեջ գտնում ենք բ. օր. բեղ «բեխ», բզզալ «բզզալ», բախշել «բաշխել, ներել» (بخش baxš), ղաքբասա «խաղողի սարքինա» (պրս. دار dar «ծառ, փայտ» և ستن bāstān «կապել» բառերից), լուբյա «լուբիա, լոբի (պրս. لب lobēa)», քաքաք «կապարի բույսը» (պրս.

کبر kabar §173). - բախտ բառը իբր բնիկ հայ հնչվում է բ'ախտ, պարսկերենից փոխառյալ ձևով բախտ (§7): 54/ գրքի էջք 89-90

73. Մ ռնգականից հետո ք մնում է անփոփոխ. ինչ. ամբար>ամբար, ամբրա>ամբրավ, բամբակ>բ'ամբակ, սուսամբար>սուսամբար, համարել>խմբարել, համարք>խամբարք «համրիչ», գմբեք>գօմբեք (պրս.), բամբասել>բ'ամբասել:

Այս կանոնից շեղվելով՝ ռնգականից հետո ք են ներկայացնում՝ համբերել> համբ'երել կամ խամբ'երել, համբուրել>խամբ'ուրել (խաչ կամ ավետարան): Բայց այս բառերը գրականից են փոխառյալ և բնիկ Նոր-Ջուղայի բարբառին չեն պատկանում:

74. **Ք** ձայնից հետո ք դառնում է ք'. ինչ. որբևայրի>վորբ'ավերի, բորբորել>բ'որբ'որել, ուրբաք> ուրբ'աք, սրբել>սրբ'ել, դարբին>դ'արբ'ին:

75. **Ռ** ձայնից առաջ ուժովանալով դառնում է վի. այսպես են բուրվառ> փովառ և բրդել> փռթել:

76. Ղ>խ բաղաձայնից հետո ք դառնում է պ. եղբայր>ախալեր, հօրեղբայր>խօրօխալեր, թղբել> թխալել, բայց սրանց հակառակ աղբիւր>ախբ'ուր:

77. Բառի վերջում ք դառնում է վի. սրա համար ունինք միայն մի օրինակ՝ գուփ «փակ և մութ տեղ», որ հին հայերենի գուք ձևից է: Մյուս օրինակների մեջ ք հաջորդում է կա՛մ ռնգական մ ձայնին և կամ ղ>խ, ք ձայներից. առաջինները սովորական օրենքով դառնում են ք, երկրորդները՝ պ, իսկ երրորդները՝ վի. այսպես են՝ գվռ. լամբ «սանդուխի աստիճան», թումք>թումք, թուղք>թուխալ, փրք>լեռփ, երք>յեփ, սուրք>սուրփ:

Ագրն բառի մեջ ք ձայնը դառնալով պ՝ ստացվում է ասպ ձևը:

78. Բոլորովին անկանոն է բարեկենդան>բարանգեդան, որ ինչպես ուրիշ շատ բարբառներում, նույնպես և այստեղ սովորականից տարբեր կերպարանք է ստացել: Բառիս մեջ նախապես երկրորդ ձայնավորը առաջինից ազդվելով դարձել է ա (*բարա-կենդան), որից ն ձայնի տեղափոխությամբ (*բարանկենդան) և

ռնգականի պատճառով կ դառնալով գ՝ բարանգեղան: Անկանոն են մնում ք և է:

79. **Ծ** բաղաձայնից առաջ գտնված ք դառնում է փ. այսպես է բուրբերենից փոխառյալ փշօռթիկ «կանանց զխսկապի մասերից մեկը», որ ծագում է baš «զլուխ» + örti «ծածկոց» բառերից, բայց հյ. բ'շտել մնում է անփոփոխ:

80. **Բարև** բառը կանոնավոր ձևով դառնում է բ'արով, բայց բա-րովագիր լինում է պարօվագիր, այս անկանոնությունը ցույց է տալիս որ բառը փոխառյալ է:

Գ

81. **Գ** բաղաձայնը բառի սկզբին և բառամիջում սովորաբար դառնում է գ. ինչ. գինի>գ'ինի, գլուխ>գլ'ուխ, գօտի>գ'ոխտի, գառն>գ'ոռն, գարուն>գ'արունք, ագանել>խագ'նել, ղագաղ>ղ'ագ'աղ, ագահ>ագ'ահ, գղալ>գ'ղոլ', թագառո>ղ'ագ'ավոր, հոգի>հոգ'ի, խոգի, այգի>իգ'ի:

Անկանոն կերպով դարձել է տ՝ հաջորդ տ-ի ազդեցությամբ. գաղտնիկուր> տխտրկուր:

Գիտել բայը գոյություն չունի, բայց կա հենց գրես «կարծես», ուր գ դարձել է գ:

82. Օտար փոխառյալ բառերի մեջ գ մնում է գ. ինչ. գմբեք>գօմ-բեք, գոմեշ>գօմեշ, գուլպայ> հգ. գուլբեք, գագ>գագ «արշին», նար-գիգ «նարկես»:

83. **Ն** ռնգականից հետո գ մնում է անփոփոխ. ինչ. գանգատ>գ'անգատ, կորնգան>կորնգալ, կանգնիլ>կանգրել, հանգիստ>խանգիստ «գերեզմանատուն», մանգաղ>մանգաղ:

84. **Ք** ձայնից հետո գ դառնում է գ, այսպես են՝ մարգարե>մարգ'արե, մարգարիտ>մարգ'արիթ, պարգև>պարգ'ել, արգանդ>արգ'անդ, գուրգուրել> գ'ուրգ'ուրել:

85. **Ղ**>խ բաղաձայնից հետո գ դառնում է կ, որի համար օր. ունինք միայն շաղգամ բառը, որ տվել է շախկամ:

86. Շրջմամբ գտնվելով չ ձայնից հետո՝ վերածվում է նույնպես կ՝ հանգչեցնել>խանչկացնել «ճրագը մարել» բառի մեջ:

87. Ընդհանուր կանոնին հակառակ, փոխանակ գ՛-ի գտնում ենք գ, կ կամ ք՝ հետևյալ բառերի մեջ:

Կ. - այգուգ>յեկուգ «վաղը», յոգուգ հանել>խոկէգ խանել (թեև հոգի>հոգ՛ի, խոգ՛ի), ձգռտալ > գկռտալ.

Գ. - գոմ>գօմ, օգուտ>օգութ.

Բ. - վարագոյր>վարաբուր, ճգնաւոր>ճքնավոր, ձգել>ձ՛քել (բայց շրջմամբ գձ՛ել), տայգր> տէքր (սակայն սեռականի մեջ կանոնավոր տեգէր):

Գիշեր բառի մեջ ի կորչելով և գ գտնվելով շ բաղաձայնի մոտ՝ նրա ազդեցությամբ դարձել է ք. այսպես՝ գիշեր>քշեր:

88. Բառավերջում գ ձայնը դառնում է ք. ինչ. էգ>էք, գոգ>գ՛ոք, կարագ>կարաք, ձագ>ձ՛աք, ճրագ>ճրաք, շոգ>շոք, ուրագ>ուրաք, պատարագ>պատարաք, պատրոյգ>պատրութք, սարկաւագ>սարկավաք, սուգ>սութք, ձիգ>ձ՛իք «երկար»: Նաև ք-ից հետո երգ>յերք, որ սակայն գրականից փոխառություն է:

Բացառություն են միայն քագ>քագ՛, ագգ>ասք, փափագ>փափակ:

89. Ն ռնգականից հետո՝ բառավերջի գ մնում է անփոփոխ. այսպես են՝ եղունգ>յեղունգ, գանգ>գանգ, ժանգ>ժանգ, ծունգ>ծունգ, հինգ>խինգ:

Բացառություն է միայն ժառանգ>ժառանգ՛, որ գրականից փոխառություն լինելով՝ գ վերածել է գ՛:

Դ.

90. Դ բաղաձայնը բառի սկզբին և բառամիջում սովորաբար դառնում է դ՛. ինչ. դանակ>դ՛անակ, դեղին>դ՛եղին, դու>դ՛ու, դունչ>դ՛ունչ, դուռ>դ՛րըրուռ, դառնալ>դ՛առնալ, գդակ>գ՛դ՛ակ, գդալ>գ՛դ՛ոլ՛, դոյզն>դ՛ուզն «անոթի, քաղցած», մեղադրել>մեղադրել:

Բացառություն են կազմում դալ>դալ՝ «կովի առաջին կաթը», դեալի>դաք, որից դավեր «ի վեր, դեալի վեր», դեմ (կրկնությամբ) > դեմդեմ. վերջինիս մեջ բառասկզբի անկանոն դ ձայնը առաջացած է միաձայն դ-ի ազդեցությամբ՝ իբր կրկնական:

91. Օտար փոխառյալ բառերի մեջ գտնում ենք դ. օր. դար-բասա «սարփինայ» (պրս.), դիրտ > դիրդ (պրս. յ դօրդ), դոլլ>դօլ (պրս. dul), դաստել «դիզել, իրար վրա շարել» (<պրս. دَست دَستا «տրցակ»), դաջել «խարանել» (թրք.daj):

92. Ռեգականից հետո դ ձայնը անփոփոխ է մնում. ինչ. ան-դամ>անդամ «ազոր», դդում> դ՛ընդում, խնդալ>խնդալ, սնդուկ>սնդուկ, սանդուխ>սանդուք «շարժական սանդուխ», քան-դել>քանդել, ըստ այսմ մաս բարեկենդան> բարանգետան (անց-նելով *բարակենդան ձևից, հմմտ. §78), լինդ>ժենդ, դեմ (կրկնու-թյամբ) > դեմդեմ: - Այս պարագային դ՝ ունիմբ հանդիպիլ>հանդ՛ի-պել, հանդարտ>հանդ՛արտ, անդունդ>անդ՛ունդ, յանդիման>յանդ՛իման և անդ՛են-դ՛աշտեն «վերիվերոյ, անկապ, անկապակից, սարեն ձորեն (խոսիլ)» (առանձին անդ անգործածական է) բառե-րի մեջ: -Իսկ ք երևում է խնդրել>խնքրել բառի մեջ, որ գրականից է փոխառյալ:

Այն պարագային՝ երբ բառի մեջ ռեգականի հաջորդող դ կա և հետո ռեգականը ընկնելով՝ դ ձայնը մեմակ է մնացած, մախորդ մ-ի ազդեցությամբ էլի մնում է դ. (դա մշանակում է որ անկումը ավելի ուշ է տեղի ունեցել). ինչ. ընդ որ>դոր (հմմտ. Պլ. ինդօր), ընդ իրեար տալ> դիրուր տալ «շարժել», ընդ այս>դես, ընդ այդ>դեդ, ընդ այն>դեն, ընդ այլ > դել «զառանցում»: Կա մաս գվռ. դ՛ել-վել «վարժվիլ», որ կուգեի հանել ընդ ելուիլ ձևից, բայց վերի կա-նոնի համաձայն սպասելի էր *դելվել:

93. Բ ձայնից հետո դ դառնում է դ՛. այսպես են՝ արդար>արդ՛ար, վարդավառ>վարդ՛իվոր, կարդալ>կարդ՛ալ, վարդա-պետ>վարդ՛ապետ, գարդարել>գարդ՛արել, ծառագարդար>ծառա-գարդ՛ար «ծաղկագարդի տոնը», հաղորդութիւն>հաղորդ՛ութիւն,

որդի> վորդի, յորդորել>յորդ'որել, երդումն>վորդ'ում, խար-
դախ>խարդ'ախ: - Բացառություն է միայն երդիկ>լերթիկ, որի մեջ
և դարձել է ք, և սարդիկ> սարկտալ, որի մեջ լ ձայնի դեմ ունինք տ:

94. Ղ>խ բաղաձայնից հետո լ դառնում է լ', որի համար իբր
օրինակ ունինք միայն խեղդել> խէխղել:

95. Բառամիջի լ բաղաձայնը ս ձայնից հետո դառնում է ք.
այսպես են ջառթել և վռթել, որոնք են ջարդել, բրդել «մեծ մեծ
ջարդել, մեծաբանել»:

96. Հաջորդ տ-ի պատճառով վերածվել է տ` այդտեղ>էդ'-
տեղ>տտեղ բառի մեջ. նույնիսկ այստեղ երկու տ-երը առանց մի-
ջին լ ձայնավորի հնչվում են միացած՝ իբրև մի ուժով երկարատև
տ, որից հետո՝ պարզված տ. գործածական են երեք ձևերն էլ՝ էդ'-
տեղ, տտեղ և տեղ:

97. Բառավերջին լ դառնում է ք. սրա համար մի անկախ օրի-
նակ չկա. միակ օրինակն է օղ> յօք, որ այս բարբառում նաև ժո-
ղովրդական գործածություն ունի և կրկնությամբ ասվում է յօք ու
հավէն լէվ ա. երկրորդ օրինակն է այղ> էլ', որ սակայն իբր դերա-
նուն ենթարկվում է առանձին ձայնավորության. հմմտ. սեռ. տուր
«դորա»: Բառավերջի դիմորոշ լ հոդը դառնում է լ' կամ տ. ինչ.
ձ'էնդ' կամ ձ'էնտ:

98. Բառավերջի մյուս օրինակների մեջ լ ձայնը հաջորդում է
կա՛ն ռնգականի և կամ ք-ի. առաջին դեպքում մնում է դ, երկրորդ
դեպքում դառնում է ք. այսպես՝

Ղ>ղ - ականջագինդ>անգոջագինդ, գունդ>գ'ունդ (խմորի, կա-
րագի), թունդ>թունդ, սանդ> սանդ, հնազանդ>հնազանդ, տենդ>
տենդ:

Ղ> ք - վարդ>վարք, բուրդ>բ'ուրք, մարդ>մարք:

Հակառակ ընդհանուր օրենքին՝ ռնգականից հետո լ' են ցույց
տալիս հետևյալ բառերը. արգանդ> արգ'անդ', անդունդ> ան-
դ'ունդ', որոնց երկուսն էլ գրական փոխառություն են, իսկ ք-ից հե-
տո լ' կամ լ են ցույց տալիս՝ ուղղորդ>դորդ', յաղորդ', խորհուրդ>
խորուրդ, ուրդ> ուրդ «պարտեզի մեջ առու»:

99. Առանձին տեղ ունի փոխինդ > փոխինձ, որ ո՛չ թե նույն ձևի ձայնափոխությունն է, այլ հին հայերենի տարբեր մի գավառականից է առաջացած:

Ձ

100. Հին հայերենի գ ձայնը սովորաբար ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է գ. այսպես՝

Բառասկզբում՝ գորանչ > գանրոչ, գրույց > գրուց, գավակ > գավակ են.

Բառամիջում՝ լեգու > լիգու, կգակ > կգակ, հագար > դգար, գերեգ > գերեգման, գգել > գ՛գել են.

Բառավերջում՝ բոգ > բ՛ոգ, մագ > մագ, վիգ > վիգ, տիգ > տիգ, կուգ > կուգ, խոգ > խոգ, հագ > խագ են:

101. Խուլ բաղաձայնի մոտ գտնված ժամանակ՝ կա՛մ այդ խուլ բաղաձայնը դարձնում է թրթռուն և ինքը անփոփոխ մնում է գ, և կամ թե ո՛չ՝ խուլը մնում է անփոփոխ և գ խլանալով՝ լինում է ս. այսպես՝

Խուլը թրթռուն դարձած՝ - հագար > խագար > խգար > դգար, մագտար > մագդար, տգրուկ > պգրրուկ «ջրի մեջ գտնված մի տեսակ թևավոր որդ, որ ուրիշ տեղեր տգրուկ է կոչվում»:

Ձ խլացած - ագգ > ասք, բագուկ > բ՛ագուք (բույսը), սեռ. բ՛ասկի, անգգամ > անքսգ՛ամ, գգույշ > քսգ՛ուշ, ագքն > ասպ:

102. Ուժգնություն տալու համար գ բաղաձայնը կրկնված է վագել > վագգել բառի մեջ:

103. Առանձին հետաքրքրական ձև է կոնձնի «ոգնի», որ ո՛չ թե որևէ ձայնափոխությամբ առաջացած է ոգնի ձևից, այլ ընդհակառակը մի հին հայերեն միասնական ձևի ներկայացուցիչն է:

Թ

104. Ամեն դիրքի մեջ էլ սովորաբար մնում է թ. ինչպես՝

Բառասկզբում՝ թոռն > թոռն, թուգ > թուգ, թափել > թափել.

Բառամիջում՝ քարաթոքոշ > քարաթօթօշ, զարթնել > զարթնել, արոռ > արոռք, առթոք, ութսուն>ութսուն, փոթոթել > փոթթել:

Բառավերջում՝ երկաթ > արկաթ, թաթ > թաթ, քիթ > քինթ, սամիթ > սամիթ, բոյթ > բիթ, ամօթ > ամօթ ևն:

105. Բառասկզբի ք հաջորդական թրթռում բաղաձայնների ազդեցությամբ դարձել է ղ՝ հետևյալ բառերի մեջ. քաղավոր>ղաղալոր, քմրիլ>ղմրել, ղմբրել, թրջել>ղռջել (վերջինս հատկապես նրա համար, որ չշփոթվի քռչիլ բայի հետ):

Ընդհակառակը հաջորդական պարզ խուլ կ-ի ազդեցությամբ պարզ խուլի է վերածվել փեթակ>փետակ բառի մեջ:

106. Խ ձայնին հաջորդող ք դառնում է տ. ինչ. եօթն>օխտը, եօթանասուն>օխտանասուն. Բայց յաղթել>յախթել. նման ձայնախմբով ուրիշ օրինակ չկա Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ:

Ֆ ձայնին հաջորդող ք՝ դառնում է տ, ինչ ձևով էլ որ առաջացած լինի այդ. այսպես ունինք նավք>նափք>նափտ, նույնպես և քթուել, որ տվել է նախ քվթել>քֆթել, որից և առաջացել է քրֆտել «ոջիլ մաքրել»:

107. Կթել բառի մեջ սաստկության համար ք կրկնվելով՝ դարձել է կրթթել «կաթ կթել»։ Կճմթել>մժղել բառի մասին տես §153, ուր ք դարձել է ղ՝ նախորդ ժ ձայնի ազդեցությամբ:

Ժ

108. Հին հայերենի ժ բաղաձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառում սովորաբար մնում է անփոփոխ. օր. բառի մեջ՝ արժան>լերժան, արժել>աժժել, բաժակ>բաժակ (Հաղորդություն), բաժանել>բաժանել, բաժին>բաժին, դժոխք>դրժոխկ, դժուար>դժար, մաժել>մէրժել «շփել, տրորել», մժել>մժել, պատժել>պատժել, վարժապետ>վարժապետ:

Բառասկզբին՝ ժամ>ժամ «եկեղեցի», ժամանակ>ժամանակ, ժանգ>ժանգ, ժառանգ>ժառանգ, ժիր>ժիր, ժուռ>ժուռ «խակ, տհաս», ժիպակ > ժիպակ «սնդիկ».

Բառավերջում՝ խւժ>ղիժ, կուժ>կուժ, ոյժ>ուժ:

Այս բոլորից, ինչպես նաև տակը հիշված մի քանի օրինակներից դուրս, ժ բաղաձայնի ուրիշ օրինակ չկա Ն. Ջուղայի բարբառում:

109. Գտնվելով խոլ բաղաձայնի մոտ՝ ժ դարձել է շ՝ շարժք>ժաշկ «երկրաշարժ» բառի մեջ:

Պատիժ բառի մեջ, ինչպես շատ ուրիշ բարբառներում, վերջաձայն ժ դառնալով ճ, բառը եղել է պատիճ, որից բայաձև պատըճել,-
թեև կա նաև պատժել, ուր ժ պահում է իր բնիկ ձայնը:

Այս գլխին է պատկանում նաև խուժոռ բառը, որ Նոր-Ջուղայի բարբառում, ինչպես և Ղարաբաղի գյուղերում, նշանակում է «մեծ, խոշոր», բայց ո՛չ թե խոշոր բառից է ձևացած, այլ նրա հոմանիշ հին հայերեն խոժոռ «մեծ, խոշոր» գաղառական ձևից:

Ուժժի «ուժով, բռնի» բառի մեջ՝ սաստկության համար ժ ձայնը կրկնված է:

Լ

110. Բառասկզբի լ մնում է սովորաբար լ օր. լեզու>լիզու, լեղի > լեղին, լցուցանել>լըցըրնել ևն:

Բառամեջի ու բառավերջի լ հնչվում է փափուկ առոգանությամբ (լ՝) հատկապես ը ձայնից առաջ. ինչ. գլուխ>գ՛լլ՝ուխ, լալ>լալ՝, թել>թել՝, բոլոր>բ՛ոլ՝որ ևն:

111. Բառասկզբի լ բոլորովին անկանոն կերպով, բայց անշուշտ որևէ բառի նմանությամբ (հմմտ. ժանիք, ժայռեր, ժոռատ) դարձել է ժ՝ միայն լինո>ժենո բառի մեջ:

112. Դիտը «լիտր» բառի մեջ բառասկզբի ը ո՛չ թե մի նոր ձայնափոխության արդյունք է, այլ ներկայացնում է հավատարմությամբ հին հայերեն տառադարձություն-նր: Նույն բառը գտնում ենք նաև Խլաթի, Ապարանի և Վանի գաղառականներում՝ դիտը, խիտը, կիտը ձևերով:

113. Բառամեջի լ կրկնվել է լլօր «վաղանդ» (<այլ օր) և գ՛ուլլօր «երեք օր հետո» (<գալօր, գալու օր) բառերի մեջ:

Խ

114. Հին հայերենի խ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ ամեն դիրքով էլ մնում է խ. օր.

Բառի սկզբում՝ խորովել>խօրովել, խնձոր>խնձոր, խոյլ>խուլ, խաբել>խաքել, խմոր>խմոր ևն:

Բառի մեջ՝ ախտ>ախօռ, ճախարակ>ճախարակ, քաթախել>քաթախել, բոխել>բխել, ռչխար>վոխջար, փախչել>փախնել, փոխինդ>փոխինձ, փուխը>փուլս ևն:

Բառի վերջում՝ քացախ>քացախ, մուխ>մուխ, սոխ>սոխ, անա-նուխ>անանուխ, ցելս>ցելս, տառելս>տառելս (գործածվում է մի-այն չոր տառելս «չատ նիհար, վտիտ» դարձվածում) ևն:

115. Այս բոլորի հակառակ խ ձայնը դարձել է ղ՝ խեժ>ղիժ և սխալ>սղալ բառերի մեջ. առաջինը գուտ ձայնական օրենքով է. խուլ խ ձայնը ազդվելով մերձավոր ժ թրթռունից (մանավանդ սեռական ղժի ձևի մեջ)՝ ինքն էլ դարձել է թրթռուն, ճիշտ ինչպես հազար>*խզար>ղզար բառի մեջ նույն պատճառով խ դարձել է ղ: Երկրորդը (սղալ) գտնվում է միջին հայերենի և ուրիշ բարբառների մեջ էլ և դեռ իր բավարար բացատրությունը չունի:

116. խորիսխ բառի դեմ ունինք խորինձ, որի կազմության հա-մար անշուշտ պետք է ենթադրել առանց խ վերջածայնի խորիս, խորիզ ձևը, որի համապատասխանն է խորինձ, ինչպես այլուր ունինք կորիզ=կողինձ:

Ծ

117. Հին հայերենի ծ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ սովորաբար մնում է ծ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ ծառ>ծառ, ծանր>ծանոռ, ծոթրին=ծանթորան, ծիսլ>ծուլ «հարդի կտոր», ծիծաղ>ծծաղ ևն:

Բառի մեջ՝ անիծել>անիծել, արծաթ>արծաթ, արածել>արա-ծագնել, կծու>կծու ևն:

Բառի վերջում՝ այծ>էծ, անիծ>անիծ, ծիծ>ծիծ, քած>քած ևն:

118. Ռեգականի հաջորդող ծ դառնում է միշտ ծ. եղած օրինակներն են՝ ընծայ>ընծա, ծնծղա>ձնծղա, մեծ>մենծ, վեճ, ցնծալ>ցնծալ (կատակով գործածված բառ՝ «տալ, վճարել» նշանակությամբ):

119. Մի անգամ ունինք ծ դարձած գքրծել>քրզել բառի մեջ. այս ձայնափոխության բացատրությունը տե՛ս §134:

Բառասկզբում՝ ծ դարձել է ձ՝ նմանողությամբ հաջորդական ձ-ի՝ միայն ծնծղա>ձնծղա բառի մեջ:

Կ

120. Հին հայերենի կ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ սովորաբար մնում է կ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ կաթն>կաթն, կերակուր>կիրակուր, կոյր>կուր, կրծել>կուռծել են:

Բառի մեջ՝ բակլա>բակլա, ճակատ>ճակատ, մկրատ>մկրատ, ձուկն>ձուկն են:

Բառի վերջում՝ աղջիկ>ախչիկ, ճախարակ>ճախրակ, ճերմակ>ճարմակ են:

121. Ռեգականի հաջորդող կ ձայնը՝ ամենայն կանոնավորությամբ դառնում է գ. այսպես են՝ ունկն>ունգն «ամանի կոթ», անկանել>ընգանել, արմունկն>արմունգ, բունկն>բունգն «հեթիաթ», ընկեր>ընգեր, ընկոյգ>անգուգ, թանկ>թանգ, խունկ>խունգ, ծունկ>ծունգ, կրունկ>կրունգ, ճանկ>ճանգ, սունկ>սունգն, ցնկնել>ցընգնել, տնկել>տնգել:

Այս օրենքը այնքան ուժեղ է, որ մինչև անգամ այն բառերի մեջ, ուր կ ռեգականի չի հաջորդում, եթե չըջմամբ կամ տեղափոխության կ ընկնի ռեգականի մոտ, դարձյալ փոխվում է գ. այսպես են՝ ականց>անգոճ, բարեկենդան>բարանգեղան:

Այն բառերը, որոնք վերջավորում են -նիկ վանկով, իրենց վերջածայն կ պահում են, բայց հոլովման ժամանակ ի ձայնավորը կորչելով և կ ձայնը ռեգականի մոտ գտնվելով՝ իսկույն դառնում է

գ: Այսպես են՝ կնիկ, սեռ. կնգա, աղավնի>աղունիկ, սեռ. աղրնգա, գորտ>գորթրնուկ, սեռ. գորթրնգա:

122. Մի խումբ բառերի մեջ մնանապես գտնում ենք կ>գ ձայնափոխությունը. այսպես են՝ երկինք>լերգինք, երկիտ>լերգուտ, գրկել>գրգել, փրկել>փրգել, հարկավոր>հարգավոր, մկրտել>մրգրդել, բայց այս բոլորը գրականից փոխառյալ ձևեր են:

Պ ձայնը գտնում ենք մաս լական>լագան, լկամ>լգամ «սանձ» բառերի մեջ. սրանք էլ փոխառություններ են պարսկերենից և փոխատու լեզվի գ ձայնը հարազատորեն պահում են:

123. **Կ** ձայնը շ և չ բաղաձայններից առաջ դառնում է ք. այսպես ունինք կշիռ>քշեռք, կուշտ>կուշտ «կողբը», բայց քշտին «կողբին», լետկոյս>լետկուս «հետևը», որից լետքսին «հետևում». բացառություն է միայն կսկիծ, որ նախաձայն կ-ի պատճառով այս փոփոխության չի ենթարկվել. իսկ սկսել պետք է համարել գրական փոխառություն. բնիկ բարբառի ձևն է կցել, ուրիշ բառերի մեջ նույնպիսի կշ, կչ ձայնախումբ չի պատահում. հմմտ. գիշեր>քշեր:

124. **Կ** ձայնը փոխված է ք՝ մաս շապիկ>շապիք, ծաղիկ>ծաղիք, բագուկ> (կանաչեղենը) բագուք բառերի մեջ. սրանցից առաջինը անշուշտ վարտիք բառի վերջաձայնի մնանությամբ է. բայց մյուսները առանց հայտնի պատճառի: Նկատենք որ այս բոլորն էլ հոլովման մեջ վերստանում են իրենց կ ձայնը. այսպես՝ սեռ. շապկի, ծախկի, բասկի:

Բոլորովին անկանոն է կ>փ ձայնափոխությունը՝ դատարկ>դարտակ> դառողափ բառերի մեջ, որ իբր կրկնակ գործածվում է դառողակ ձևի կողքին:

125. Բառասկզբի կ կորել է կճմթել>մժդել (§153), կնքաւոր>քավոր, կաղամար>ղամբար բառերի մեջ: Բաղաձայնների խճողման պատճառով ընկած է մաս մանկտաւագ> մանդավար «եկեղեցու երեցփոխ, հոգաբարձու» բառի մեջ:

126. Ինչպես ամեն բարբառի մեջ, նույնպես և այստեղ բոկ «բո-

պիկ» բառը նախաձայնի ազդեցությամբ փոխելով վերջաձայնը՝ կազմած է բ՛ովիկ, բ՛ովիկկ:

127. Հին հայերենի ի ձայնը սովորաբար Նոր-Ջուղայի բարբառում դառնում է իւ. օր.

Բառի սկզբում՝ հայր>խէր, համար>խմար, համարել>խմբարել, հաստ>խաստ, հայելի>խալլի, հատիճ>խատիճ «հատիկ, հունդ», հետ>խէտ, հանի>խանիկ, ագանիլ>հագանիլ> խագանել ևն:

Բառի մեջ՝ շնորհաւոր>շնախաւոր, ջուկակ>ջուխակ, օրինել>օխնել, տնօրինէք>տնօխնէք:

Բառավերջին՝ ահ>ախ «երկիւղ», բահ>բախ, դահ>դախ, մահ>մախ, շահ>շախ:

128. Գրական լեզվից փոխառյալ բառերի մեջ ի մնում է ի. այսպես են՝ հաղորդութիւն > հաղորդութիւն, հանդիպել> հանդիպել, հաշիւ>հաշիվ (բուն բառն է խսէք), հաստատ>հաստատ, հարաւ>հարաֆ, հարկավոր>հարգավոր, հարուստ>հարուստ, հաւատալ>հավաղալ, սահման>սահմանք, ագահ>ագահ: կ

⤴ մնում է նույնպես պարսկերենից փոխառեալ բառերի մեջ. ինչ. ռէհան>ռէհան, հովսէյ «համբերություն», հալ ու ահվալ «վիճակ, որպիսություն» ևն: Սրա հակառակ ունինք մի քանի արաբերեն բառեր, որոնց մեջ ի դարձել է իւ.ինչ. խավա «hava,օղ», խէք «վերմակ», խսէք «հաշիվ». Այս բառերը ցույց են տալիս, որ ի>իւ ձայնափոխությունը արաբական արշավանքից հետո առաջացած երևույթ է և ավելի առաջ քան Պարսկաստան գաղթելը:

129. Ունենալով շատ տկար շունչ՝ ջնջված է պահք>պաք, շնորհք>շնորք, աշխարհք>աշխարք, խոնարհ>խոնար, խորհուրդ>խորուրդ, ճանապարհ>ճամփա բառերի մեջ: Այսպես նաև գրականից փոխառյալ պահարան «նամակի ծրար» և յուսահատուիլ բառերի մեջ, որոնք դարձել են պարան (§12), յուսաղվէլ «բարկանալ»: Շատ հետաքրքրական է հրաման, հրամայել, հնագանդ,

հրեշտակ, հրաշք բառերի հնչումը. այս բառերի մեջ՝ որ գրական լեզվից են փոխառյալ, նախաձայն հ ունի այնպիսի թույլ հնչում, որ գրեթե չի լսվում. և կարելի էր գրել նաև նազանդ, քաման, քեշտակ, քաշք, քամայել: Նույնպես են նաև հրեա, հրեղ՛, հրեն, որոնք հնչվում են րեա, րեղ՛, րեն: Այս կարգին է պատկանում նաև հանդարտ բառը, որ ոմանց մոտ հանդ՛արտ, ուրիշների մոտ անդարտ հնչումն ունի:

Հ ձայնի անկում է ցույց տալիս նաև սկիհ>սկիհն «հաղորդութեան բաժակ» բառը. սակայն այստեղ, ինչպես ուրիշ բարբառների մեջ էլ, ավելացել է ավելորդ ն, որի ծագումը անհայտ է:

Վերջապես հ ձայնի անկում է նշմարվում ինչո՞ւ համար>չո՞ւմար ձևի մեջ, որ չափազանց գործածության մեջ մաշվելով՝ արագաբանության օրենքով այսպիսի կրճատման է հասել:

130. Կան մի քանի բառեր, որոնք ունին երկու ձև. մի ձևը իբրև գրական՝ պահել է հ ձայնը, մյուս ձևը իբր ժողովրդական՝ դարձել է խ. այսպես են օրինակ՝

նոզի>նոզի «ափ» նշանակությամբ, բայց խոզի «անձ, մարդ» նշանակությամբ:

Հակառակ>հակառակ՝ իր սովորական նշանակությամբ. բայց խակառակ «դռան վրա հաստատված մի տեսակ փականք»:

Համբերել>համբերել՝ գործածական է իբր գրական փոխառություն որոշ թաղերի մեջ, բայց ուրիշների մոտ բուն ժողովրդական բարբառի մեջ մտնելով՝ դարձել է խամբերել:

131. Հ ձայնը դարձել է ղ՝ հազար>ղզար բառի մեջ. այս բառը նախ կանոնավոր ձևով տվել է *խազար, որից ա ձայնը արագաբանությամբ սղվելով՝ դարձել է խզար. իսկ հետո խ խուլ ձայնը զ թրթռունից վարակվելով՝ դարձել է թրթռուն ղ, ճիշտ ինչպես ունինք խեժ>ղիժ:

Ձ

132. Հին հայերենի ձ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ բառակգրում և բառամիջում դառնում է ձ. օր.

Բառասկզբում՝ ծիւն>ձ'ուն, ծի>ծ'ի, ծայն>ձ'էն, ծուկն>ձ'ուկն ևն.

Բառամիջում՝ ձգել>զձ'ել. (այս բառը Նոր-Ջուղայեցիք արտասանում են միշտ ձ' ձայնով և գրության մեջ էլ միշտ գրում են զձել, սխալ համարելով Կովկասում տարածված զգել գրությունը): Բառամեջի ձ ձայնի համար ուրիշ անկախ օրինակ չկա:

133. Ռեզականից հետո ձ մնում է միշտ ձ. եղած օրինակներն են՝ աղանձ>աղանձ, անձրև>անձրելվ, բրինձ>բ'րինձ, զանձ>զ'անձ, զանձանակ>զ'անձանակ, թանձր>թանձր, խանձել>խնձել, խնձոր>խնձոր, կաղկանձել=կոնձկոնձալ, նախանձ>նախանձ, պղինձ>պղինձ, սինձ>սինձ (պտուղը և խոտը), տանձ>տանձ: Միմիայն կա սոսինձ բառը, որ անկանոն կերպով դարձել է սոսինջ:

134. **Ք** ձայնին հաջորդող ձ դառնում է ձ'. այսպես են արծալել>յարձ'ակել, փորձել>փորձ'ել, որձակ>վորձ'ակ «արաղաղ»: Հին հայերենի քարձայ, դարձնել ձևերը թեև ձ ունին, բայց բարբառի մեջ կատարյալի և անցողականի սովորական ձևին վերածվելով՝ դարձել են ք'առջալ, դ'առջնել: Բարձր բառը դառնում է ք'անցրը, որ ռեզականի օրենքն անգամ չէ պահված:

Նույն դիրքի մեջ գտնված ձ, ինչպես նաև ք, եթե իրենից առաջ որևէ ատամնական գտնվի, խնայողությամբ քնականի միջից ատամնական մասը ջնջվելով՝ դառնում է զ. այս օրենքի համեմատ ունինք դերձակ>դ'երզիկ, դերձան>դ'երզան, թրձել>թրզել (տ, ց ձայներով օրինակ չկա). ուրիշ բաղաձայնի մոտ մույն ձայնափոխությունը տեղի չի ունենում, որի համար հատկապես կարելի է նկատել դ'րիսձ'նել «բորբոսնիլ».- բացառություն է միայն դ'առջնել, որ դ'առնալ ձևի պատճառով և կամ ք-ի հաջորդելու համար անփոփոխ է պահում զ ձայնը:

135. **Ղ**-իս ձայնից հետո բառամեջի ձ դարձել է ձ' միայն դ'րիսձ'նել «մզլիլ, բորբոսնիլ» բառի մեջ, որ անշուշտ ծագում է դեղձան «դեղին» բառից: Նման պարագայի ուրիշ օրինակ չկա բարբառի մեջ:

136. Բառավերջի ձ ձայնի համար անկախ օրինակ չունինք.

եղածները հաջորդում են ը կամ լ ձայներին. երկու պարագային էլ ստանում ենք ձ՝ կամ ց. ինչ.

Րձ>րձ, րց. - բարձ>բարձ, որձ>վորց, վարձք>վարցկ (երկ-նային վարձու արժանի բարի գործ):

Ղձ>խձ, խց. - ղաղձն>ղախձ, մաղձ>մախց, օձ>օխձ:

137. Բոլորովին մասնավոր պարագաներ են՝

ձ>ծ. - այս փոփոխությունը տեղի է ունենում ծապատակ «մի տեսակ ձվածեղ» բառի մեջ, որ անշուշտ ծագում է *ծուտապակ ձևից. բառը շրջմամբ դարձել է ծուպատակ և առաջին վանկի ձայնավորը ազդվելով հաջորդ վանկի ա ձայնավորից՝ *ձապա-տակ, որից հետո էլ նախաձայնը ազդվելով ա և տ խուլերից՝ դար-ձել է ծ:

Ձ>գ. - այս ձայնափոխությունը գտնում ենք միայն ձգեռտ, ձգը-տալ>գկըտալ բառի մեջ, որ սովորական է նաև ուրիշ բարբառների մեջ:

Ղ

138. Ղ ձայնը բառի սկզբում լինում է ղ. հին հայերենից մնացած բառերից իբրև օրինակ ունինք այս մասին ղխոր>ղիոր «լիտր». հա-տույն անուններից կան Ղազար>Ղազար, Ղուկաս>Ղուգաս ևն. Նոր ձայնափոխություններով բառասկզբի ղ ունեն՝ ուղղորդ>որոր, կրճտել=որճրկացնել, կաղամար>ղամբար:

139. Բառի մեջ երկու ձայնավորի կամ բաղաձայնի ու ձայնա-վորի միջև գտնված պարագային լինում է դարձյալ ղ. օր. աղալ>աղալ, գողանալ>գողանալ, ղեղին>ղեղին, ողողալ>ղողալ, եղունգն>յեղունգ, ծաղիկ>ծաղիք, ծնծղայ>ճնճրղա, ողողել>աղո-ղել «բեթև ջրով լվանալ ամանը», շաղաղել>շաղաղել «շաղվել», յղի>յուղի ևն:

140. Թրթռում բաղաձայնից առաջ լինում է ղ. ինչ. թողուլ>թու-լնել, սաղմոս>սաղմոց, աղուէս>աղվէս, քող>քողք, մեղր>մեղր:

141. Խուլ բաղաձայնից առաջ գտնված ժամանակ դառնում է

լւ. այսպէս՝ ավիեղցփեղ>ավիեխցփեխ, արքատ>ախկաղ, աղտ>
լեխտ, աղջիկ>ախչիկ, գաղտիկուր>տխտկուտ, եղբայր>ախպեր,
թուր>թուխպ, թաղիկ>թախկեղ, ճեղք>ճեխկ, ճիւղք>ճուխկ,
պղտոր>ախտոր, մատկատիկ>մխկտալ, շեղջեղ>չխչեղ «ղիզեղ»,
պղծեղ>ախծեղ, տոլլտ>տուխտ, յարթեղ>յախթեղ, պողպատ>պոխ-
պատ, մեղք>մեխկ, բաղցր>բոխցր, շողգամ>շախկամ, առողջ>
առոխչ, ուղտ>ուխտ, մաղձ>մախց, փողք>փոխկ (վարտիք), գաղ-
տուկ>գոխտիկ, ողջ>վոխչ, շողք>շոխկ:

Այն բառերը, որոնք ուղղականի մեջ ձայնավորների մոտ ղ ունին, երբ հոլովման մեջ սղմամբ կորցնեն իրենց ձայնավորը և ղ ձայնը խուլ բաղաձայնի մոտ ընկնի, դառնում է լւ. այսպէս են՝ ա-
ղիք>աղիկ, հզ. ախկրներ, ծաղիկ>ծաղիք, սեռ. ծախկի, թաղիկ>
թաղիկ «թնջուկ մագեր», սեռ. թախկի, նույն իսկ ասեղ>ասուղ,
սեռ. ասխի:

142. Շնչեղ թրթռուն բաղաձայնների մոտ դառնում է սովորաբար լւ. ինչ. խեղդեղ>խեխղեղ, դաղձն>դախձ, *դեղձանիլ>
դըխձնեղ «բորբոսնիլ», աղբիւր>ախբո՛ւր. բայց սրանց հետ
ունինք խղճմտանք>խղջմտանք, ողջոյն>վողջո՛ւմ:

143. Խուլ ձայնի մոտ է, բայց խուլի չի վերածվում ղ՝ հետևյալ
բառերի մեջ. կաթուղիկոս> կաթրդկոս, կեղծաւոր>կեղծավոր,
ստեղծեղ>ըստեղծեղ, որոնք բոլոր գրականից են փոխառյալ:

144. Բառավերջի ղ՝ ձայնավորից հետո գտնված պարագային
անպայման դառնում է ղ. ինչ. աղ>աղ, ասեղ>ասուղ, գիւղ>գեղ,
գող>գող, դագաղ>դագաղ, դեղ>դեղ, դող>դող, երկիւղ>լերգուղ,
թող>թող, իւղ>ուղ, խաղ>խաղ, ծիւղ>ծուղ, ծիծաղ>ծծաղ, կա-
կուղ>կակուղ, կանթեղ>կանթեղ, կող>կող, մաղ>մաղ, մանգաղ>
մանգաղ, խաղող>խափող, հող>խող, նետ ու աղեղն>նետվանեղ,
տաշեղ>տաշուղ, տեղ>տեղ, մատաղ>մատաղ, ցեղ>ցեղ, նեղ>նեղ,
փայծաղն>փիծեղ, տաղ>տաղ, շաղ>շաղ («շաղ տալ» ոճի մեջ),
փող>փող «դրամ», ուղեղ> րդուղ, օղ>օղ, պճեղն>պճեղ, պտուղ>
պտուղ:

145. Բառավերջի ը՝ բաղաձայնից հետո գտնված ժամանակ դառնում է լւ. սրա համար իբր օրինակ ունինք միայն աստղ>աստխ. նման դիրքով ուրիշ բառ չկա բարբառիս մեջ:

146. Բառավերջի ը՝ թեև ձայնավորի մոտ՝ բայց ազդվելով իրանից առաջ գտնված խուլ բաղաձայնից՝ դարձել է լւ՝ հետևյալ բառերի մեջ. ճնճող>ճնջուխ, սեռ. ճրճջրխի, ափեղցփեղ>ափեխցփեխ (երբեմն ասվում է նաև ափեխցփեխց):

Սանդուղք բառը, որի ճիշտ գրության ձևը հայտնի չէ հին հայերենի մեջ, Նոր-Ջուղայի բարբառում դառնում է սանդուք «շարժական սանդուխ», ուր ը ձայնը կորչելով՝ ոչինչ չի պարզում հին հայերենի գրչությունը ստուգելու համար:

Մժեղ բառը արտասանվում է ոմանց մոտ մժեղ և ոմանց մոտ մժեխ ձևով:

147. Ջուտ մասնավոր պարագաներ են ներկայացնում աղեղն>անեղ (միայն նետվանեղ բառի մեջ) և խաղող>խավող. երկուսն էլ տարանմանության արդյունք են. առաջինը՝ որ կա նաև ուրիշ շատ բարբառների մեջ, կարծում եմ որ շատ հին է և առաջացած է լեզվի մեջ այն ժամանակ, երբ ը բաղաձայնը դեռ իր լ հնչումը չէր կորցրած. իսկ երկրորդը երեք կոկորդակյան խժալուր ձայներից խուսափելու համար է ձևացած, ուրեմն այն ժամանակ, երբ արդեն ը բաղաձայնը ստացել էր կոկորդակյան ը հնչումը:

148. Ղխ կրկնակ խումբը տված է բարբառիս մեջ լւ, որի համար իբր օրինակ ունինք միայն բղխել>բխել:

Կրկին ը դառնում է ղ. ինչ. ուղղորդ (ճիշտ) > լաղղորդ, որորդ:

149. Ունինք նաև պրպճել ձևով մի բառ, որ նշանակում է «մածուկը շատ թթվելով պճպճալ». եթե այս բառը պղպջալ ձևից է ծագում, նկատելի է ը>ը ձայնավորությունը, որի համար ուրիշ օրինակ չունինք:

Ճ

150. Հին հայերենի ճ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառում ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է ճ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ ճակատ>ճակատ, ճանաչել>ճանանչել, ճորտ>ճոռք, ճերմակ>ճարմակ ևն.

Բառի մեջ՝ կճեալ>կճեալ, վճարել>վճարել, վախճանել>վախճանել (որից մախ ու վախճանք «մահ, օրհաս»), կրճտել= դռնրկացնել, պատճառ>պատճառ, պճեղմ>պճեղ, տաճար>տաճար, ճօճք>ճօճկ:

Բառի վերջում՝ գաճ>գ'աճ, արճիճ>առճիճ, կարճ>կատճ, կարիճ>կարիճ, կոճ>կոճ «բթամատի առաջին հոդվածը, որ իբրև չափ է գործածվում», կճուճ>կճուճ, խատիճ>խատիճ:

151. Ռեզականից հետո դառնում է ջ. այսպես են՝ ճանճ>ճանջ, ճենճ>ճենջ, ճենճեր>ճնջեր «մսի պարարտություն», կնճիռն>կնջեր «խաղողի չանջ», ճնճուղ>ճնջուխ: Բացառություն է կազմում անճոռնի>անճոռնի, որ գրական փոխառություն է:

152. Բառամեջի ու բառավերջի ճ ձայնը բացառաբար ջ, ջ' ձևն է ստացել որոճ>օրօջ (անել), աստիճան>ասիջան, խեղճ>խեղջ, խղճմտանք>խղջ'մտանք բառերի մեջ:

153. Կմճքել բառը շրջվելով ստացել է նախ կմճքել ձևը, ուր ճ ձայնը ռեզականից հետո գտնվելով դարձել է կմջքել, հետո նախաձայն կ ընկնելով՝ մջքել և բաղաձայնի մոտ ջ կորցնելով իր ատամնական մասը՝ դարձել է մժղել, իր հետ թրթռուն դարձնելով նաև ք ձայնը: Բարբառիս մեջ դժբախտաբար ուրիշ օրինակ չկա բաղաձայնի մոտ ճ ձայնի, օրենքիս զորությունը ստուգելու համար: Եղած մյուս օրինակները ճօճք>ճօճկ, խղճմտանք>խղջ'մտանք բոլորովին անկախ բառեր չեն կարող համարվիլ, առաջինի մեջ ճ նախաձայնի ազդեցության տակ գտնվելով, իսկ երկրորդը գրական բառ համարվելով:

Մ

154. Հին հայերենի մ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառում ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է մ. օր.

Բառի սկիզբը՝ մեք>մենք, մուկն>մուկն, միս>միս, մօրուք>միքուք ևն.

Բառի մեջ՝ կամուրջ>կարմունջ, կարմիր>կարմիր, ամրել>ամրել «փակել» են.

Բառի վերջում՝ համ>խամ, հում>խում, դեմ>դեմդեմ, շաղգամ>շախկամ են:

155. Իմաստի սաստկություն տալու համար կրկնված է ամենայն, ամեն>ամմեն բառի մեջ:

Տարանմանության օրենքով դարձած է վ՝ մեծ>մեմծ, վեմծ բառի մեջ:

Հաճախակի գործածությամբ ընկել է մինչև որ>ընչոր, չոր բառի մեջ:

3

156. Հին հայերենի 1 ձայնը անկախ վիճակի մեջ գտնվում է միայն բառասկզբին. մյուս դեպքերում նախորդ ձայնավորի հետ կազմում է երկբարբառ: Անկախ լինելու դեպքում Նոր-Ջուղայի բարբառը վերածում է 1. ինչ. յաղթել>յախթել, յղի>յուղի, յխում>յիքսում, յստակ>յիստակ, յօնք>յունք, յետ>յետ, յիշոց>յուշունց, և գրականից փոխառյալ՝ յատուկ>յատուկ, յարմար>յարմար, յիշատակ>յիշատակ, յոյս>յույս, յորդորել>յորդորել բառերի մեջ:

157. Այս բոլորին հակառակ՝ նախաձայն 1 ընկած է՝ յաւանակ>ավանակ, յուզել>ուզել, յօրանջել>առշտոտալ բառերի մեջ: Վերջինը անշուշտ կազմված է սաստկական տ և կրկնավոր ոտ մասնիկներով, և գալիս է նախավոր յօրանջտել>յօրանջտոտել ձևից: Բաղաձայնի մոտ մջ ձայնախումբը ռեզականից և ատամնականից զրկվելով՝ դարձել է ջ, որից հետո օ ձայնավորը վերածվել է ա, և վերջաձայն ա կտրվելով և 2-ի մոտ ը գորանալով՝ տվել է ը: Ահա ուրեմն բառիս ամբողջ ձայնափոխությանց պատկերը. յօրանջել, յօրանջտել, յօրանջտոտել, յօրաշտոտել, յարաշտոտել, արշտոտել, առշտոտել կամ երրորդ լծորդությամբ առշտոտալ:

158. **3** ձայնի անկումն ու պահպանումը կանոնավոր օրենքի տակ դնելու համար կարող ենք ասել թե միավանկ և երկավանկ

բառերի սկզբում պահվում է, եռավանկ բառերի սկզբում ջնջվում է:

159. Յետ բառը թեև կանոնավոր կերպով լինում է յետ, բց. յետ-նէն, բայց դուռը յետ դնել ոճի մեջ դարձել է յետ՝ շփոթվելով հետ «միասին» բառի հետ: Այս շփոթությունը մնան է ոտաճամփայ «արտաքնոց» բառին, որ կազմուած է ոտք բառից (հմմտ. թրք. ایاق يولى ayaq yole), բայց Նոր-Ջուղայի բարբառում հոտ բառից կարծվելով՝ եղել է խոտաճամփա (իբր թե հոտած տեղ՝ ճամփա): Այսպիսի մի շփոթության արդյունք է թերևս նաև հոռսա քնգնել և իբր մեկ բառ հոռսանգ տալ, որ հին հայերենի «յորսայսել, յորսայս անկանել» բառն է. յ>հ ձայնավորության համար ուրիշ օրինակ չկա բարբառիս մեջ:

160. Հայտնի է որ հայերենի արդի արտասանությամբ երկու ձայնավորի միջև մտնում է յ բաղաձայնը, երբեմն ուժեղ, երբեմն տկար աստիճանով. Նոր-Ջուղայի բարբառում այդ ներմուծումը ա և ու ձայնավորների միջև չի կատարվում և պարզ hiatus-ով ասվում է օր. Ջուղաու «Ջուղայու», կուրայի «կրեայ», բայց սեռ. կուրաու: Նույնիսկ գրական հայերեն խոսելու ժամանակ լսելի է լինում ապագաւում և մնան ձևեր: Մյուսները կանոնավոր են. ինչ. ձիյու, յերկույ ու խինգ ևն:

Ն

161. Սովորաբար մնում է ն՝ ամեն դիրքի մեջ էլ. օրինակ՝

Բառի սկիզբը՝ նոր>նոր, նեղ>նեղ, նա>նալ...

Բառի մեջ՝ անանուխ>անանուխ, խոնջան>խոնջան, ծանր>ծանր ևն.

Բառի վերջում՝ ձին>ձուն, մարմին>մարմին, հին>խին, շուն>շուն ևն:

162. Բառավերջում գտնված հին հայերենի ն հոդը Նոր-Ջուղայի բարբառում մեծագույն մասամբ պահված է, երբեմն միայն ը վերածված և երբեմն էլ ջնջված է. ջնջված դեպքերից շատերի մեջ

հողովման ժամանակ և նորից է երևան գալիս. այսպես՝

Ն պահված - ակն>ակն, բունկն>բ՛ունգրն «հեքիաթ», գառն>գ՛ոռն, դառն>դ՛առն, լի>լիքն, ծուռ>ծուռն, կաթն>կաթն, ծուկն>ծ՛ուկն, մուկն>մուկն, նեռն>նեռն, նուռն>նուռն, մեկն>մեկն «ուլիղ, շիտակ», ունկն>ունգն, մի ուն>մի վոնն, սառն>սառն, սունկն>սունգն, տալ>տալն, դոյգն>դ՛ուգն «քաղցած»:

Ը դարձած - եօքն>օխտը, օխտն, ինն>իննը, ինքն>լինքը, ուք>ուքը, ուքն, տասն>տասը, տասն:

Ջնջված և հողովման ժամանակ վերականգնված - բեռն>բ՛եռ, սեռ. բեռնի, բուռն>բ՛ուռ, բ՛ննի, դուռն>դ՛ուռ, դ՛ննի, կուռն>կուռ, կռնի, ձեռն>ձ՛եռ, ձեռնի, մասն>մաս, մասնի, սինձ>սինձ, սրնձնի (այս բառերի մասին տես նաև Քերականության մեջ, §233):

Բոլորովին ջնջված. - ամառն>ամառ, ասեղն>աստղ, արեգակն>արեգակ, արմուկն>արմունգ, դաղձն>դ՛ախձ՛, եզն>լեզ, եղունգն>լեղունգ, երդումն>վորդում, թռն>թռ, լիսեռն>լիսեռ, ծունգն>ծունգ, կնճիռն>կնջեռ «խաղողի չանչ», կոտեմն>կոտեմ, հարսն>խարս, ձմեռն>ձ՛մեռ, ոսպն>վոսպ, ոտն>վոտ, որմն>վորմ, պճեղն>պճեղ, սերմն>սերմ, փայծաղն>փիծեղ, փուռն>փուռ:

163. Այս բոլորից դուրս և ձայնը մի քանի մասնական փոփոխություններ էլ է կրում՝ հետևյալ ձևով.

Նախափանկի և՛ իրանից առաջ գտնված ձայնավորի ու բաղաձայնի հետ ջնջվում է՝ կնքառք>քավոր, քնդ այս>դէս, քնդայր>դէդ, քնդ այն>դէն, քնդալլ>դէլ (տալ) «գառանցել», քնդ իրեւար տալ>լիքուր տալ «շարժել», ինչո՞ւ համար>չումար, քնդ ո՞ր>քնդո՞ր>դո՞ր «ին՞չպես» (հմմտ. Պլ. ինդո՞ր), մինչև որ, ինչև որ>*ինչուր, չուր, չուրիկ և նշանց տալ>շանց տալ բառերի մեջ: (Rivola, Բառ. Հայոց 1633, էջ 121 ունի քնդ այն և քնդ էն illâc):

Բառամեջի և գտնվելով շրթնականի մոտ՝ վերածվում է վ՛ ճաւապարի>ճամփա բառի մեջ:

Բառամեջի և տարանմանության օրենքով նախորդ և և հաջորդ լ ձայների միջև դառնում է ը՛ կանգնել>կանգրել բառի մեջ: Նույն

սկզբունքով բառավերջի ն դառնում է լ, նախորդ ք և ն ձայների ազդեցությամբ՝ կորնգան>կորնգալ բառի մեջ:

Խճողման պատճառով ընկել է բերանսիվայր>բերանավեր>բ'ա-րազվեր ձևի մեջ:

Ջնջված է նույնպես է'մինը<է'ն մինը «մյուսը» բառի մեջ՝ հաջորդ մ-ի պատճառով:

Արագաբանության պատճառով ջնջված է Աստուածածնայ>Աստվածածնա>Ասվածնա>Ասվածա բառի մեջ, որ նախորդ ձևերի հետ որոշ թաղերում գործածական է:

Գնալ բայի ամբողջ կատարյալը ունի կրկին ն:

164. Այս բոլորից դուրս բառավերջի ն ձայնի տեղ մ ենք գտնում՝ անուն>անում, կոկոն>կոկոս, մրջիւն>մռջեմ և ողջոյն>վողջ'ում բառերի մեջ, որոնցից վերջինը նախաձայն շրթնականի ազդեցությամբ է, մյուսները թերևս հին հայերեն գավառական ձևերի մնացորդներ են:

Շ

165. Ամեն դիրքի մեջ էլ սովորաբար մնում է շ ինչպես՝

Բառի սկիզբը՝ շինել>շինել, շապիկ>շապիք, շոյտ>շուտ ևն.

Բառի մեջ՝ քարշել>քաշել, քշնամի>քշնամի, կուշտ>կուշտ ևն.

Բառի վերջում՝ փուշ>փուշ, թուշ>թուշ, նուշ>նուշ ևն:

166. Շարժ-ք «երկրաշարժ» բառի մեջ ազդվելով հաջորդ ժ-ից՝ ինքն էլ դարձել է ժ, որով ձևացել է *ժարժք, *ժաժք. խուլ բաղաձայնի մոտ ժ հետո դառնալով շ՝ առաջացել է *ժաշք, ժաշկ, որի մեջ ժ իր գոյությունը պահում է դեռ՝ շ-ից հետո լինելու պատճառով:

Համանմանության օրենքով նախաձայն շ դարձել է չ՝ շեղ-ջել>չիշել «դիզել,կուտել, հավաքել» բառի մեջ:

167. Խաշխաշ բառը հակառակ օրենքի դարձել է խաժխաժ, ուր ժ զարմանալի կերպով խուլ բաղաձայնի մոտ է ընկել: Այսպես է նաև քաթակիժ, որ որոշ թաղերում գործածական է քաթակիշ ձևի հետ:

Չ

168. Հին հայերենի չ ձայնը Նոր-Ջուղայի բարբառում ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է չ. օր.

բառի սկիզբը՝ չափ>չափ, չոր>չոր, չորք>չոր ևն.

բառի մեջ՝ թանչել>թանչին տալ, ճանաչել>ճանանչել, կոչել>կանչել ևն.

բառի վերջում՝ կանաչ>կանանչ, գորանչ>գանրոչ, պոչ>պոչ ևն:

169. Ինչպես տեսնվում է, այս բոլորի մեջ չ ձայնը գտնվում է ձայնավորից առաջ կամ բառավերջում. բաղաձայնի մոտ եղած օրինակները շատ քիչ են և ցույց են տալիս զանազան ձայնավոր-խառնուրդներ. այսպես՝

չ>չ. - հանգչեցուցանել>խանչկացնել «ճրագը մարել, հանգցնել», աչք>աչկ. երկուսի մեջ էլ չ մնում է ամփոփոխ:

չ>ճ. - այսպես ունինք միայն փուճկար «չեչաքար» բառի մեջ, որ ծագում է փուչ + քար բառերից. բարբառիս մեջ այլուր ասվում է փուչ, փչանալ. հետևաբար չ ձայնը այստեղ ք ձայնի մոտ վերածվել է ճ, ինչպես որ ք ձայնն էլ վերածվել է կ, կրկին շունչերի խնայողության օրենքով:

չ>ջ. - սրա համար իբր օրինակ ունինք միայն ոչխար > վոխ-ջար:

չ>շ. - սրա համար իբր օրինակ ունինք միայն փռշտալ բառը, որ ծագում է *փռնչտալ հնագույն ձևից. նկատելի է այստեղ նչ ձայնախմբի վերածումը պարզ շ-ի՝ հաջորդական բաղաձայնի մոտ, ինչ որ շատ սովորական երևույթ է ուրիշ բարբառների մեջ:

Պ

170. Ամեն դիրքի մեջ էլ սովորաբար մնում է պ. ինչպես՝

Բառի սկիզբը՝ պատատել>պատատել, պատրոյս>պատրուստ «երկու թել ոլորելով իրար միացնելը», պառալ>պառավ ևն:

Բառի մեջ՝ կապոյտ>կապուտ, *ծուտապակ>ծապատակ «մի տեսակ ձվածեղ», շապիկ>շապիք ևն:

Բառի վերջում՝ կապ>կապ, տտիպ>տտիպ, վիշապ>յուշապ ևն:

171. Ռնգականի հաջորդող պ ձայնի օրինակ չկա բարբառիս մեջ՝ սրա կրած ձայնափոխությունը երևան բերելու համար. կա միայն ճանապարհ բառը, որ այս բարբառում էլ դարձել է ճամփա:

172. Բառասկզբի պ՝ հաջորդ ս ձայնից ազդվելով դարձել է փ՝ պսակ>փսակ, պստիկ>փստիկ բառերի մեջ, ճիշտ այն համեմատությամբ, ինչպես ունինք գիշեր>քշեր, կշիռ>քշեռք, կշտին>քշտին: Բառասկզբում պս ձայնախմբի ուրիշ օրինակ չունինք բարբառիս մեջ: Բայց ունինք պշ՝ գավառական պշպշալ «մութի մեջ կոյրվելու» բառի մեջ, որ անշուշտ ծագում է հին հայերենի պիշ, պշնուլ արմատից: Այստեղ պ ձայնը չէ վերածված փ: Սակայն նույն ձայնափոխությունը նկատում ենք փշօռքիկ բառի մեջ (§79): Պապ ձայնախումբը գտնում ենք ապսպարել>արսպարել բառի մեջ, որ առաջին պ թրթռունի է վերածված, երկրորդը պահված է՝ ըստ օրինի. հմմտ. ոսպ>վոսպ, սպանել>տրպանել, առասպել>առասպել «լեռի պատմություն»: Արագարանության օրենքով ջնջված է միստիկ «քիչ» < մի պստիկ ձևի մեջ:

173. Պարսկերենի ու թրքերենի ազդեցության տակ ապրշում, կապար, գուլպալ բառերը իրենց պ ձայնը վերածելով ք՝ դարձել են աքրիշում, քարար, գուլքեք. Բայց կապալ>կապալ և տոպրակ>տօպրակ բառերի մեջ պ մնում է անփոփոխ, թեև սրանց թուրք ու պարսիկ ձևերը լսելի են եղել շարունակ ժողովրդին (պրս. դեբա, թուրքե՝ ըստ արդի տեղական հնչման):

174. Վերջապես բոլորովին անկանոն կերպով դեպ'ի բառը բարբառիս մեջ դարձել է դաք. ինձ թվում է որ սրա պատճառն այն է, որ բարբառիս մեջ հաճախ գործ է ածվում գ նախդիրով՝ դաքգ. դաք գարակո «երեկոյան դեմ», այն է դեպ գերեկոյ. այստեղ թրթռում գ-ի ազդեցությամբ բնական կերպով պ թրթռում ք է դարձել, որից էլ թրթռումը անցել է նախածայն դ-ի վրա. այսպես առաջ է եկել անկանոն դաք ձևը՝ փոխանակ լինելու *դապ: Այս դաք ձևից է կազմված դավեր «դաքվեր, դեպի վեր», որի մեջ պ ձայնը անհետ ջնջվել է:

175. Հին հայերենի ջ ձայնը բառի սկզբում Ն.Ջուղայի բարբառի մեջ դառնում է ջ։ ինչ։ ջուր>ջուր, ջորի>ջորի, ջաղազք>ջաղազ են։

Հակառակ ընդհանուր կանոնի՝ բառասկզբի ջ դարձել է ջ՝ ջիլ>ջիլ, ջուխտ>ջուխտ, ջուխակ>ջուխակ բառերի մեջ։ սրանցից վերջին երկուսը անշուշտ պարսկերենի ու թուրքերենի ազդեցությամբ է։ առաջինը թերևս ազդված վերջածայն ւ-ից։

176. Բառամեջի ջ ձայնի համար՝ բ, գ, դ, ձ բաղաձայնների օրինակով՝ սպասում ենք ջ։ սրա համար թեև բոլորովին անկախ օրինակ չունինք, բայց եղածները բոլոր տալիս են ըստ օրինի ջ։ այսպես են՝ առաջի>առջի, առաջնեակ>առջնեկ, առաջի «առջեր»>առջկին, առաջի երեկոյ>յառջարակո (այս բոլորի մեջ ջ հաջորդում է ը ձայնին), ողջոյն>վողջում։

Բառամիջի ամենից անկախ օրինակներն են ոջիլ>վոճիլ, պղպջել>պրպճել «մածնի թթվելով պղպջալը», որոնց մեջ ջ դարձել է հակառակ կանոնի ճ։ Իսկ բ'արիչոդում «բարի աջողում» ձևի մեջ գտնում ենք ջ։

177. Ռեգականից հետո ամեն տեղ էլ ջ լինում է ջ։ այսպես են՝ բանջար>բ'անջար, երինջ>լերինջ, խոնջան>խոնջան, խրխնջալ>խրխնջալ, կամուրջ>կարմունջ, նարինջ>նարինջ, փունջ>փունջ։ հմմտ. նաև մժղել §153։

178. Խ ձայնից հետո ջ դառնում է չ, ինչպես ցույց են տալիս աղջիկ>ախչիկ և շեղջել>չխչել «փողերը դիզել, հավաքել» բառերը։ ուրիշ մման օրինակ չկա բարբառիս մեջ։ - Իսկ ջ'ախջ'ախել բառի մեջ միջին ջ ազդված է նախածայնից։

179. Ր ձայնին հաջորդող ջ ձայնի համար ամեն դիրքի մեջ էլ սպասվում էր չ։ բայց սրա համար լավ օրինակներ չունինք։ եղածները սրանք են։

արջառ>աչառ։ այս բառի մեջ ը կորել է և ջ ձայնը գտնվել է երկու ձայնավորի միջև։ բայց ը ձայնի ազդեցությունը պահվել է և ջ դարձել է կանոնավորապես չ։

Թրջել>դճել, մրջիւն>մռջնմ. այս օրինակների մեջ ք ձայնը դարձել է ռ, որով այլևս ջ չգտնվելով ք ձայնի մոտ՝ փոխվել է ջ՝ համաձայն այն օրինակներին, որ տեսանք վերը §176:

Կամորջ>կարմունջ. այս օրինակի մեջ թեև ջ գտնվում էր ք-ից հետո, բայց շփմամբ և հավելմամբ ընկնելով ռնգականի մոտ՝ օրենքի համաձայն դարձել է ջ:

180. Խուլ բաղաձայնից առաջ գտնված բառամիջի ջ դառնում է չ. սրա համար իբրև օրինակ ունինք՝ մեջք>մեչկ բառը: -մջ ձայնախումբը խուլի մոտ տվել է չ, որի համար ունինք նույնպես մի օրինակ. այն է յօրանջել>առշտոտալ (§157). հմմտ. նաև կնմթել>մժղել բառի մեջ ջ>ժ:

181. Բառավերջի ջ դառնում է չ. սրա համար իբր անկախ օրինակ ունինք աջ>աչ, յառաջ>յառէչ, մէջ>մէչ, տիրոջ>տրոչ. մյուսները անկախ չեն. այսպես վերջ>վեռչ, ողջ>վոխչ, առողջ>առոխչ, որոնց մեջ ջ հաջորդում է ք և իւ բաղաձայններին. և այս պատճառաւ էլ պիտի դառնար չ: Ռնգականի հաջորդող վերջաձայն ջ-ի մասին տես §177:

182. Հետաքրքրական է ականջ>անգոճ բառի ձայնափոխությունը. այս բառի մեջ վերջաձայն ջ գտնվում է ռնգականից հետո, բայց ռնգականը տեղափոխվելով՝ անցել է կոկորդականի մոտ. սրա ազդեցությամբ և խուլ կոկորդականը կանոնավոր կերպով դարձել է թրթռուն գ. բայց իր խլության ազդեցությունը փոխադրելով ռնգականից զուրկ մնացած ջ-ի վրա՝ իր աստիճանին համաձայն դարձել է ժ: Գրեթե նման մի երևույթ տեսնում ենք փետուր բառի վրա Նոր-Նախիջևանի բարբառում:

Ռ

183. Ռ ձայնը ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է անփոփոխ ռ. ինչ. Բառի սկիզբը՝ ռեհան>ռէհան (պարսկերենի ազդեցությամբ). Բառի մեջ՝ դառնալ>դ՛առնալ, առու>առու, ծառալ>ծառա ևն: Բառի վերջը՝ ծառ>ծառ, դուռն>դուռ ևն:

Բացառություն են միայն մառան>մարան, ուր ը ձայնը դարձել է ը և առնել>անել, ուր ը կորել է. Հնդկահայոց մեջ այս անկումը տեղի ունեցած չէ. ընդհակառակը ը կորչելով՝ բառը դարձել է առել:

184. Բուշիսի մեջ առհասարակ այս ձայնը հնչվում է ը. ինչ. առնել>արնել (իմա՝ առնուլ), բռնել>բ՛րնել, առավօտենց>արավօտենց, մի՛ առնուր>մի՛ ար. նույնիսկ պարսկերեն բառերի մեջ՝ ինչ. բէհան «ռեհան»:

Ս

185. Ամեն դիրքի մեջ էլ ս մնում է ս. ինչ.

Բառի սկզբում՝ սանդուղք>սանդոք, սանտր>սանդր, սաւան>սավան, սեաւ>սել ևն:

Բառի մեջ՝ ասեղն>ասուղ, արտասուք>արտասունք, երեսուն>արասուն ևն:

Բառի վերջում՝ աղուէս>աղվէս, ես>յես, երես>լիրես, միս>միս ևն:

186. Բառասկզբի ս ձայնի դեմ գտնում ենք շ՝ շուր «սալոր» և շեմք «սեամ» բառերի մեջ, որոնք ո՛չ քե ուղղակի գրաբարից են առաջանում, այլ ներկայացնում են մի տարբեր գավառական ձև:

187. Բառամիջի ս գտնվելով վ թրթռուն ձայնի մոտ՝ վերածվել է թրթռուն զ՝ բերանքսիվայք>բ՛արագվէր բառի մեջ. ուրիշ դեպքերում սվ ձայնախումբը պատահում է Սստուած>Սսված և սմիս, սեռ. ամսվա բառերի մեջ, ուր նույն ձայնավոխությունը տեղի չէ ունեցած:

Նույնպես է նաև դեզդէս «վերջերս, վերջին ժամանակներում» բառի մեջ. այս բառն անշուշտ ծագում է *դէսդէս ձևից, այսինքն այսինչ կամ այնինչ շրջանից դես, և առաջին ս ձայնը ազդվելով հաջորդ գուտ թրթռուն դ-ից, դարձել է զ:

188. Բառամեջի ս գտնվելով չ ձայնի մոտ՝ նրա ազդեցությամբ դառնում է շ՝ տասն+չորք>տասչորք>տաշչոր բառի մեջ:

189. Բառավերջի ս դարձել է ց միմիայն սաղմոս>սաղմոց բանի մեջ, որ Գործոց, Ճաշոց ևն բառերի ազդեցությամբ ստացել է նույն ձայնը:

190. Առանձնապես նկատելի է խորիսխ>խորինձ բառը, որ հիմնվում է մի տարբեր գավառական ձևի վրա:

Վ

191. Վ ձայնը ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է վ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ վագել>վագգել, վաթսուն>վաթսուն, վեց>վեց, ի վայր>վէր, վառեակ>վառնէկ ևն:

Բառի մեջ՝ բուրվառ>փովառ, բովել>բ'ովել, գովել>գ'ովել, դարիվեր>դ'արվեր, խորովել>խօրօվել, սովոր>սավոր ևն:

Բառի վերջում՝ ծով>ծօվ, կով>կօվ, հով>խօվ, սով>սօվ, ով>օվ:

192. Միմիայն վիշապ բառն է՝ որ ուրիշ շատ բարբառներում, նույնպես և այստեղ ունի յուշապ ձևը:

Տ

193. Տ ձայնը ամեն դիրքում էլ սովորաբար մնում է տ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ տուն>տուն, տէր>տէր, տասն>տասն ևն:

Բառի մեջ՝ արտասուր>արտասունք, մատանի>մատանի, սատակել>սատկել, պատրոյգ>պատրոյք ևն:

Բառի վերջում՝ հոտ>խոտ, պատ>պատ, հետ>խետ ևն:

194. Գրականից փոխառյալ մի խումբ բառերի մեջ տ դառնում է դ. այսպես են՝ դատ>դ'ադ, դատել>դ'ադել, դատաստան>դ'ադատան, դատաւոր>դ'ադավոր, մկրտել>մգրդել, ճշմարիտ>ճշմարիդ, հաւատալ>հավադալ (որ նախաձայն հ ևս հակառակ է բարբառի բուն ոգուն), յուսահատուիլ>յուսադվել «բարկանալ», աստիճան>ասդիջան (որ և ասիջան):

Գիտեմ բայը գոյություն չունի բարբառիս մեջ, բայց պահված է իէնց գդես «կարծես» ոճի մեջ, որ տ հետևելով նախորդ գ ձայնին՝ դարձել է դ:

195. Ռեգականի հաջորդող տ՝ ըստ մյուս խուլ ձայների համեմատության՝ պիտի տար դ. սրա համար ունինք չորս ապահով օրինակ, որոնք են՝ սանտր>սանդր, կնտել>կունդել, այնտել>ընդել (մինչդեռ ուրիշ դեպքերում ասվում է տեղ, ստեղ ևն), մանկտալազ>մանդավաք «եկեղեցու հոգաբարձու, երեցփոխ»:

196. Չ ձայնին հաջորդող տ ձայնը՝ գ-ից թրթռում ստանալով դառնում է դ. այսպես է մագտաք>մագդաք և երկրորդ՝ տգրուկ, որ շրջմամբ և նախաձայն պ-ի հավելմամբ ստանալով *պգտրուկ ձևը՝ տ դարձրել է դ, որով բառը եղել է պգդրուկ:

197. Ղ ձայնին հաջորդող տ՝ ազդելով դ-ի վրա՝ վերածում է խուլ լ, որի հետ ինքն էլ անփոփոխ մնում է (§141). բայց երբ դ ձայնը ձայնավորով բաժանված մնում է անփոփոխ, ինքն է որ ազդում է տ ձայնի վրա և վերածում թրթռուն դ. այսպես է դիտը>դիդը «լիտր»:

198. Նույն ոճով շնչել թրթռուն և շնչել խուլ բաղաձայնների ազդեցության տակ՝ նրանցից հետո եկող տ ձայնը փոխում է իր աստիճանը. այսպես են՝ գտանել>գ'դ'նել, գ'դ'ա, գ'դ'իր, դատարկ>դարտակ>դ'առդ'ակ (նաև դ'առդ'ափ), տարգալ>տրգալ>*տգալ>գտալ>գ'դ'ոլ, փտել>փթել, քրտունք>քրթունք «քրտինք», *քաքաալիզ>քաքաթիզ «կոյարնդեռ», փետուր>թեփուռ:

Սրանց մոտավոր ձայնափոխություններ ենք նկատում գորտնուկ>գ'որթընուկ «գորտ», մարգարիտ>մարգ'արիթ բառերի մեջ:

199. Բաղաձայնների խճողումից ազատվելու համար տ ձայնը ընկնում է Աստուած>Աստված, Ասված, սեռ. Աստծու>Ասծու ձևերի մեջ: Այսպես և շուշուտ>շուտ շուտ», սուսուտ «սուտ սուտ»:

200. Առնել բառի մեջ, որ միշտ գործածվում է բարբառիս մեջ մուկ բառի հետ բարդված ձևով, տ ազդվելով մուկ բառի կ-ից՝ դարձել է կ, որով հիշյալ բառն էլ դարձել է առնեկ-մուկ:

Սաղաւարտ բառի վերջին մասը թերևս վարդ, վաղապետ բառերին կապելով՝ տ դարձել է դ, որով առաջացել է սաղավարդ ձևը:

201. Բոլորովին անկանոն են հետևյալ բառերը, որոնց մեջ գտնում ենք տ>դ, դ', թ ձայնավորությունները:

տ>դ. - աղբատ>ախկաղ, հաստատ>խաստաղ. մյուս -աա վերջացող բառերը պահում են տ ձայնը անփոփոխ. ինչպես՝ ազատ>ազատ, խրատ>խրատ, հատ>խատ, ճակատ>ճակատ, մատն>մատ, մկրատ>մկրատ, շատ>շատ, պողպատ>պոխպատ, պատ>պատ, վատ>վատ, վշատ>վշատ: Որտեղ բառը դարձել է վորտեղ կամ վորդեղ. առաջինը կանոնավոր է. երկրորդը առաջացած է ընդեղ բառի դ-ի ազդեցությամբ:

տ>դ'. - խրտնել>խռո'րնել. բայց մյուս բառերի մեջ րտ մնում է. ինչ. աշակերտ>աշկերտ, խարտել>խառտել, ծիրտ>ծեռտ, հանդարտ>հանդ'արտ, հպարտ>խպառտ, ձգոտալ>զկռտալ, պարտք>պարտք, պորտ>պորտ, սիրտ>սիրտ, ցուրտ>ցուրտ:

տ>ք. - ճորտ>ճոռք «տան մեջ ծառայող փոքրահասակ ծառա» (համեմատել նախորդ օրինակները). օգուտ>օգուք (բայց ընդհակառակը սուտ, պուտ, տուտ, կուտ, կապուտ են պահում են իրենց վերջածայնը):

Դիրտ բառը նոր փոխառությամբ պարսկերենից դարձել է դիրդ:

տ>լ. - ունինք միայն աստիճան>ասլիջան բառի մեջ:

Բ

202. Բ ձայնը սովորաբար ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է բ. ինչ.

Բառի մեջ՝ երկաթ>արկաթ, մարմին>մարմին, դարիվեր>դ'արվեր են:

Բառի վերջը՝ չոր>չոր, ի վայր>վեր, դուր>դ'ուր, եզր>յեզր են:

203. Ջնջվում է ջ և ժ ձայներից առաջ. այսպես են քարշել>քաշել, խարշել>խաշել, շարժք>ժաշկ «երկրաշարժ», ուրիշ>յուրիշ, սեռ. յուրշի կամ նաև յուշի: Նույն շարքին են պատկանում նաև արժան, արժել և մերժել բառերը, որոնց վիճակը հետաքրքրական է: Սրանցից առաջինը արժան՝ ոմանց մոտ բ ձայնի անկումով

դարձել է լեժան, ուրիշներ դեռ պահում են ը ձայնը (լեքժան)։ Բայց այստեղ ը ձայնը այնքան նուրբ է, որ կարծես թե ժ է լսվում։ և իրոք էլ արժել բայը նույն ձևով դարձել է աժժել։ Նույն նրբությունը նկատում ենք նաև մերժել «մարձել, մաժել, մարմինը տրորել, շփել» բառի մեջ, որ գրեթե մեժժել ձևով է արտասանվում։ Այս բառերի մեջ ը՝ անկման կամ ժ-ի հետ ձուլման անցման շրջանումն է։ Նույնը չէ սակայն վարժապետ բառը, որ դեռ իր ը ձայնի վրա հաստատ է։

Յորանջել բառը վերջիվերջո դառնալով առշտոտալ (§157), ը դարձրել է ը՝ շ-ի մոտ։

204. Բ ձայնի ջնջում նկատում ենք նաև ը-ից առաջ՝ հետևյալ դեպքերում. - դուք>դ՛ուս, ներսկոյս>նեսկուս («Հնդկաստան» իմաստով է գործածվում). Բայց ը պահում են հարսն>խարս, հարսանիք>խարսանիք, մարսել>մարսել, մրսել>մրսել, պարսեւ>պարսոտ, սարսափ>սարսափ, վարս>վարս։

205. Հաճախակի գործածության կամ բաղաձայնների խճողման պատճառով ը ձայնը տվել է նաև հետևյալ բառերի մեջ. երբ>յեփ (բայց լիբբ>լեռփ), հրամայեա՝>համմէ՛, ճանապարհ>ճամփա, շնորհավոր>շնախավոր, չորք>չոր, ջրադագ>ջ՛ադագ, արջառ>աչառ, բաղարջ>բ՛աղաջ՛ (գյուղից փոխառյալ բառ), տարգալ>գ՛ղոլ, օրհնել>օխնել, տնօրհնէք>տնօխնէք, ինչո՞ւ համար>չո՞ւմար, չո՞ւմ։ Սրանց հակառակ ունինք հրաման, շնորք, խոնար, խորուրդ՝, լեքք «երգ», որոնք պահել են իրենց ը ձայնը գրական լեզվի ազդեցության տակ։

206. Ը ձայնը գորանալով ստացել է ը հնչյունը՝ հետևյալ պարագաների տակ.

Դ-ից առաջ. - արճիճ>առճիճ, կարճ>կառճ, կրճտել>դռճկագնել. (սակայն կարիճ, սեռ. կարրճի չէ կրած այս փոփոխությունը, որովհետև ը և ճ ձայնավորով բաժանված են իրարից)։

Ծ-ից առաջ. - կրծել>կուռծել, պրծանիլ>պռծնել. Բայց ընդհակառակը արծաթ, գործ, կարծել, թրգել «թրծել», վործկալ, պարծեկալ պահում են ը ձայնը։

Ձ-ից առաջ. - որձ>վորզ, բարձայ>բ'առցա, դարձայ>դ'առցա, դարձնել>դ'առցնել. առաջինին հակառակ ունինք որձակ>վորձ'ակ (մեկ վանկի մեջ չլինելու պատճառով), բարձ>բ'արձ', վարձք>վարցք (կրոնական բառ), փորձել>փորձ'ել. - իսկ դերձակ>դ'եր-գիկ և դերձան>դ'երզան բառերի մեջ րձ դարձել է րզ (§134): Նկատենք նաև որ բ'առցա, դ'առցա, դ'առցնել զուտ ձայնաբանական չեն, այլ կատարյալի ու անցողականի սովորական ձևերի նմանությամբ կազմված:

Տ-ից առաջ. - հպարտ>խպառտ, ծիրտ>ծեռտ, խարտել>խառ-տել, խրտնիլ>խռդ'նել, դատարկ>դ'առդ'ակ (բայց սիրտ, արտա-սուր, աշակերտ, պարտք, պորտ, ցուրտ):

Տ-ից հետո. - կտրել>կտռել (բայց նույնիսկ կոտրել չէ կրած այս ձայնավորությունը):

Կ-ից առաջ. - պարկ>պառկ (բայց ներկ, պիրկ, և մանավանդ առաջին վանկերում, ինչ. երկաթ>արկաթ ևն պահում են):

Բ-ից առաջ. - գուլպալ>գուռբա (որ ինչպես հին հայերենի, նույնպես և Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ գուլպալ ձևի կրկնակն է):

Չ, ջ ձայներից առաջ. - փարչ>փառչ, վերջ>վեռչ, բրջել>դ'ռջել, մրջին>մռջ'նմ:

Ս-ից առաջ. - յորսայսել>հոռսա ընգնել (§159):

Թ հնչումից առաջ. - ճորտ>ճոռթ, ջարդել>ջ'առթել, քերթել>-քեռթել, բրդել>փռթել (բայց գարթուն, գարթնել, վարդ>վարթ, բուրդ>բ'ուրթ, գորտնուկ>գ'որթընուկ, մորթել>մորթել, խրթին ևն, մինչև իսկ թրթուր «թրթուր» պահում են ը ձայնը):

Շ-ից առաջ. - յորանջել - առշտոտալ (որ հմմտ. §157):

Ռ ձայնի ազդեցությամբ - բուրվառ>փռվառ, սարսառ>սռսառ:

Բառավերջում՝ ճնճել>ճնջել «պարարտություն», ոսկր>վոս-կուռ, փետուր>թեփուռ, թրթուր>թրթուռ, գաղտնիկուր>տխտկուռ, քափօր>քափուռ (բայց նույնը չի նկատվում ուրիշ նման բառերի մեջ):

Բ ձայնը ը-ի վերածելու պատճառներից մեկը իմաստի ազդվություն տալն է. սրա համար ունինք մի լավ օրինակ, որ է լիբր>լեռփ. և կարելի է որ վերոհիշյալ բառերից ոմանք էլ պատկանին այս կարգին. հատկապես հիշելի են սրանցից ջարդել>ջ'առթել, քերթել>քեռթել, բողել>փոթել, կրծել>կուռծել, որոնք մինչև իսկ գրական լեզվի մեջ շատ անգամ այսպես են արտասանվում: Հնդկահայոց մեջ կա ամբրել «գոցել, փակել» (լեյլի, էջ 80 երկից), որ Նոր-Ջուդայում ամբրել կամ ամբել ձևն ունի:

207. Տարանմանության օրենքով ը ձայնը փոխվում է հետևյալ ձևերով.

ր>լ. - ուրար>ուլար.

ր>ն. - բարձր>բանցր (հմնտ. և թանձր):

Հակառակ երևույթն են ներկայացնում թերթևանունք>թեվթեվանունք, որդալերենք>վորդ'ալէլէնք, կուրդ>կուլուլ և սպրդիլ>սպլտալ:

208. Ռ-նգականի մոտ ը ձայնը վերածելու օրենքը գոյություն չունի բարբառիս մեջ. հին հայերենից մնացած բառերը իրենց բնիկ վիճակը պահում են, բայց նոր կազմված ձևերը ունին սովորաբար ըն ձևը. այսպես են՝ վիրնել «հեծնել» (որ ծագում է ի վերելանել > վեր էլնել ձևից) և իրնէկ<երանիւկ:

209. Առանձին ձևափոխություններ են կրում՝ երկար>յերկար «հեռու», կորիզ>կղեզ և մոծիր>մոծիլ բառերը, որոնք կա՛մ հին հայերենի տարբեր մեկ գավառականի ծնունդ են և կամ ուրիշ որևէ բառի մնանությամբ ձևացած:

3

210. Ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է ց. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ ցանել>ցանել, ցուրտ>ցուրտ, ցորեան>ցորէն, ցելի>ցելի ևն:

Բառամիջին՝ լցուցանել>լոցոցնել, բացախ>բացախ, բաղցր>բոխցր, խեցի>խեցիկ ևն:

Բառի վերջում՝ ջրադագ>ջ'ադագ, սղոգ>սղոգ, վեգ>վեգ, ցեգ>ցեգ, հագ>խագ, այգուց>յեկուց են:

Խ

211. Գտնվում է բառավերջում ձայնավորից հետո, բառամիջում երկու ձայնավորի կամ մի ձայնավորի և մի բաղաձայնի միջև, ինչպես նաև հոգւոյ, տարւոյ և նման ձևերում: Առաջինների մասին խոսել ենք երկբարբառների բաժնում, իսկ երկրորդ պարագան նոր հայերենի մեջ ջնջված լինելով՝ մնում է միայն տարւոյ>տարվա ձևը, ուր և դառնում է ըստ սովորականին վ:

Փ

212. Ամեն դիրքի մեջ էլ մնում է փ. ինչ.

Բառի սկիզբը՝ փոխել>փոխել, փոխինդ>փոխինձ, փուշ>փուշ, փոր>փոր են:

Բառի մեջ՝ ափսոս>ափսոս, եփել>յեփել, քափել>քափել, ծեփել>ծեփել, շամփուր>շամփուր, տափակ>տափակ, փափագ>փափագ են:

Բառի վերջում՝ դափ>դ'ափ, քեփ>քեփ, թուփ>թուփ, խուփ>խուփ, ծափ>ծափ, ծեփ>ծեփ, չափ>չափ, սարսափ>սարսափ: Միայն շաղափ դառնում է շաղաք, որ ունիմք փ>ք:

Բառասկզբի փ>ք՝ - փորել>ք'որել բառի մեջ՝ քրել բառի ազդեցությամբ:

Բառավերջի փ>նք՝ խչանք, խոչանք, խնչանք բառերի մեջ, բայց առանձին չափ բառը մնում է անփոփոխ:

Ք

213. Ամեն դիրքով էլ սովորաբար մնում է ք. օր.

Բառի սկզբում՝ քիթ>քինթ, քսան>քսան, քուն>քուն են:

Բառի մեջ՝ հորաքոյր>խարաքուր, կարալ>կանքալ, գոքանչ>գանքոչ են:

Բառի վերջում՝ բանալիք>բ՛լանիք, աթոռք>աթոռք, առթոք, երկան>արկանք, խելք>խելք, թելք>թեֆք, չոքք>չոք:

214. Բառասկզբի ք դարձել է գ՛ միայն քառասուն>գ՛առասուն բառի մեջ. բայց այս ձայնավորությունը զուտ ձայնաբանական չէ, այլ առաջացած է լարասուն, լիքսուն թվականների նախաձայն թրթռուն հազագի ազդեցությամբ:

215. Մի քանի բառերի իք, աք նվազական մասնիկի հետ շփոթվելով՝ վերածվել է իկ, ակ. այսպես են՝ թանաք>թանակ, աղիք>աղիկ, նառակատիք>նավակատիկ:

216. Բառամիջում ու բառավերջում երբ ք ձայնը հաջորդել տ, թ, ծ, ց, ճ, չ, պ, շ, ս, դ, խ, ֆ բաղաձայններին, արտասանության հետևողական համար շունչից զրկվելով դառնում է կ, նախորդ բաղաձայնն էլ լինելով միշտ խուլ:

Ահա այս կանոնի օրինակները. -

սք>սկ. - խօսք>խօսկ.

պք>պկ. - կոպ-ք>կոպկ.

ճք>ճկ. - ճօճք>ճօճկ.

դք, խք>իսկ. - դժոխք>դժոխկ, մեղք>մեխկ, փողք>փողկ «վարտիք», ճեղք>ճեխկ, ճիւղք>ճուխկ, հգ. ճխկերք, շողք>շոխկ, աղքատ>ախկաղ.

չք>չկ. - աչք>աչկ, մեջք>մեչկ. հատկապես նկատելի է փուչքար «չեչաքար»>փուճկար:

շք>շկ. - շարժք>ժաժք>ժաշք>ժաշկ, հրաշք>հրաշկ.

տք>տկ. - պետք>պետկ, պարտք>պարտկ, միտք>միտկ.

ծք>ցկ. - վարձք>վարցկ.

թք>թկ. - աղօթք>աղօթկ.

ծք>ծկ. - անէծք>անէծկ.

ւք>ֆկ. - թեք>թեֆկ:

Հավելում

217. Այստեղ հավաքում են բաղաձայնների հավելման բոլոր դեպքերը՝ -

1. **Բ** շրթնականի հավելում.-այս հավելումը նկատում ենք մ ռնգականից հետո. ինչ. կաղամար>ղամբար, համարել>խմբարել, համարք>խամբարք «համրիչ», ճմռել>ճմբռել, արմա>ամբրավ, քմրիլ>ղմրել, ղմբրել, ամրել>ամբրել «փակել», և վերջապես քոմբռոն «չարածճի ստահակ (տղայ)» բառի մեջ, որ և գործածական է քոմռոն ձևով: Այս բառը ըստ իս ծագում է քո մեռոն ձևից. մեր մեջ սովորական դարձված է չար երեխաներին ասել «քո մեռոնը սրբել են, քո մեռոնը ուրագով են տաշել» ևն:

2. **Ն** ռնգականի հավելում. - մեք>մենք, մեծ>մենձ, վենձ, քիք>քինք, արտասուք>արտասունք, ծոթոք>ծանթորան (արաբ. sa'taran). ամաչել>ամանչել, այգնահող>նագնախող «մեռելի այգողք», դրում>դրնդում, կամուրջ>կարմունջ, կանաչ>կանանչ, ճանաչել>ճանանչել, յիշոց>յուշունց, կաքալ>կանքավ, կամագ>կամանց, վառեակ>վառնէկ, նաև ի վերջացող բառերի ծայրին՝ քի>քին, սկիի>սկին, լեղի>լեղին, և ու ձայնավորից հետո՝ յարակունվա>իզ. յարակունէք «երեկոյի, երեկոներ», բայց եզ. ուղղ. յարալու ձևի վրա դեռ այս հավելումը տեղի ունեցած չէ:

3. **Ռ** ատամնականը հավելվում է շչականով վերջացող բառերի ծայրին. շրէշ>շրիշտ, պատրոյս>պատրուստ (երկու թել ոլորմամբ իրար կցելը), ռուս>ռուստ, որից ռուստիկ «եվրոպական կոշիկ» (իբր թե ռուսների միջոցով ծանոթացված. նույնը Պարսից մեջ կոշվում է روسی rūsi «ռուսական»): Նույն հավելումն է որ ն և գ թրթռումներից հետո դառնում է ը. այսպես են՝ պոգ>պոզղ «եղջիր», մանր>մանդր, ծանր>ծանդր, թոնիր>թոնդիր, այսպես նաև ջնդոտ «ղիւտ, բարկացած» (արաբ. جند جئو «ղև» բառից):

4. **Ք** ձայնը ավելանում է քոլ>քոլր բառի վրա, հայտնի չէ ի՞նչ բառի մնանությամբ:

5. **Պ** ձայնը ավելանում է տգրուկ>պգրքուկ բառի սկիզբը, որի ծագման ու բազմազան ձևերի վրա տե՛ս Արմ. բառ...:

6. **Յ** ձայնը նմանությամբ ավելանում է ափեղգսիեղ>ափեխցսիեխց բառի մեջ, որ տեղ-տեղ գործածական է Նոր-Ջուդայում՝ ավելի գործածական ափեխցսիեխ ձևի դեմ:

7. Մասնավոր ուշադրության արժանի է յ թոթոն հագագի հավելումը՝ ձայնավորով սկսվող մի խումբ բառերի սկիզբը. անալի>յալանի, այգուց>յեկուց, անցանիլ>յանց կենալ, արժան>յերժան, առ-աւել>յավել, արձակել>յարձակել, աւերել>յավիրել, ոլորել>յուլորել, ուս>յուս, իմանալ>յիմանալ, օղ>յօթ, ուխտ>յուխտ (թերևս զանազանելու համար ուղտ>ուխտ բառից), ուրիշ>յուրիշ, ինքն>յինքը, իրեար>յիրուր, իւր>յուր, վիշապ>ուշապ>յուշապ: Իսկ է նախաձայնի վրա ավելացած յ ձայնի մասին տես §19: Սրան համապատասխան է ի ձայնի հավելումը, որ այստեղ դառնում է լւ. ինչ. ագանել>հագանել>խագանել:

8. **Խ** ձայնը ավելացված է քիստ>քէստիս «ցորենի հասկի փուշ» բառի մեջ:

Տեղափոխություն

218. Նոր-Ջուդայի բարբառում տեղի ունեցած ձայնական տեղափոխությունները ամփոփվում են հետևյալ ձևով.

1. **ր, ռ** ձայնի տեղափոխություն. - կամուրջ>կարմունջ, դատարկ>դ'առդ'ակ, աթոռք>առթոք, ճախարակ>ճախրակ, ճարխակ:
2. **ն, մ** ձայնի տեղափոխություն. - Բարեկենդան>Բարանգէ-դան, գոբանչ>գանբոչ, ականց>անգոճ, արմուկն>արմունգ, արմալ>ամբրալ, ռչինչ>մոնչիչ, կճմթել>կճմթել>մժդել, անհագ>ախանգ:
3. **խ** ձայնի տեղափոխություն. - խստոք>սխտոք, ռչխար>վոխջար, բաշխել>բախշել, ճախարակ > ճախրակ, ճարխակ, ջուլիակ > ջուլիլակ:

4. **ք-փ** ձայների տեղափոխություն. - փետուր>քեփուռ;
 5. **ք-վ** ձայների տեղափոխություն. - քքուել>քքֆտել;
 6. **ս-տ** ձայների տեղափոխություն. - ծուտապակ>ծապատակ;
 7. **տ-գ** ձայների տեղափոխություն. - տարգալ>տգալ>ղգալ>գղղլ;
 8. **ն-լ** ձայների տեղափոխություն. - անալի>լալանի, բանալի>բլանիք;
 9. **ր-լ** ձայների տեղափոխություն. - այրելիք>լլերիք «վառելափայտ»;
 10. **ր-ն** ձայների տեղափոխություն. - տորոն>տոնիր;
 11. **ձ-գ** ձայների տեղափոխություն. - ձգել>գձել;
 12. **գ-չ** ձայների տեղափոխություն. - հանգչեցնել>խանչկացնել;
 13. **տ-գ** ձայների տեղափոխություն. - տգրուկ>պգրրուկ;
 14. **ս-ր>լ** ձայների տեղափոխություն. - սպրդել>սպլտալ, սլպտալ;
 15. **լ-հ>խ** ձայների տեղափոխություն . - ջուլիակ > ջուխլակ;
- Կա և ձայնավորների տեղափոխություն գորանչ > գանքոչ ձևի մեջ:

Խաչաձևում

219. Խաչաձևում ենք կոչում լեզվաբանական այն երևույթը, որով մի բառ՝ իրեն համանիշ և համահնչյուն ուրիշ մեկ բառից ազդվելով՝ իր ձայնական դիրքից դուրս է գալիս և մյուսի ձայնական կերպարանքն է ստանում: Արտաքին երևույթից դատելով՝ այս բառերը ներկայացնում են ձայնաբանական անկանոնություններ կամ որոշ օրենքների բացառություններ. բայց իրապես այդպես չեն, այլ բառերի մմանողության արդյունք:

Նոր-Ջուդայի բարբառում խաչաձևման հետևյալ օրինակներն ունինք.

1. Աղտ. ազդվելով հոմանիշ կեղտ բառից՝ դարձել է *եղտ, որից առաջացել է լեխտ:
2. Թափոր. ազդվել է թրք. tabur «խումբ» հոմանիշ ձևից և ստանալով նրանից ա վերջավորությունը՝ դարձել է թափոր:
3. Մաժել և մարձել, մորձել, մերձել «շփել, տրորել»․ այս երկու հոմանիշները ազդել են իրար վերա և ստացվել է երկուսի փոխարեն մի նոր ձև՝ մերժել, մեժժել:
4. Փորել. ազդվել է իր հոմանիշ և նմանաձայն քրել բառից. երկուսն էլ ջնջվել են և առաջ է եկել նրանց փոխարեն՝ քորել:
5. Քան գ- և քան ինչ. երկուսն էլ քան նախդիրով կազմված ձևեր՝ բաղդատականի համար. առաջինը միախառնվելով տվել է քանգ, երկրորդը՝ քինչ. բայց հետո խաչաձևման օրենքով առաջինը ազդվելով երկրորդից՝ ստեղծվել է քանջ նոր ձևը, որի մեջ քմականը առնված է երկրորդից, իսկ նրա թրթռումը առնված է առաջինից:
6. Ճօկօնակ «կոչնակ զարնելու թակ»․ կերևա թե ազդված է ճօճանակ և կոչնակ բառերից:
7. Հավիզարան «մկրտության ավազան»․ կազմված է պրս. հովզ «պարտեզի ավազան» (< արաբ. حوض havz) և հյ. ավազան «մկրտության ավազան» ձևերի խաչաձևմամբ. վերջին հայերեն ձևը ջնջված է:

Եզրակացություն

220. Նոր-Ջուղայի բարբառում երևան եկած ձևաբանական երևույթները կարելի է ամփոփել հետևյալ ձևով.

ա) Հին հայերենի ձայնավորները առհասարակ մնում են անփոփոխ. է և ը ձայնավորները միավանկ բառերի սկզբում լինում են լէ, վը, բազմավանկների սկզբում՝ լէ, վը. նախաձայն է գտնվելով ը-ից առաջ՝ դառնում է ա, լէ, լի, լի՝ եթե ը-ի հաջորդ ձայնավորը լինի ա, ի, է, է. ուրիշ դեպքերում է և ը ստանում են երկբարբա-

ռային է, ը հնչյունը. ով ձայնախումբը դառնում է միշտ ով. իսկ ու և ը + բաղաձայն + ը ձայնախմբերը դառնում են ալը կամ ուլը և ա + բաղաձայն + ը: Բազմավանկ բառերի մեջ միջին ը, քիչ անգամ նաև ա՝ ընկնում են. իսկ ը-ից առաջ գտնված նախաձայն ու ջնջվում կամ դառնում է ա:

բ) Հին հայերենի երկբարբառները բոլորն էլ ջնջված են՝ վերածվելով կա՛մ պարզ ձայնավորների և կամ ձայնավորից ու բաղաձայնից բաղկացած ձայնախմբերի. հաջորդական բաղաձայնի մոտ սովորաբար վերածվել են պարզ ձայնավորի, իսկ ձայնավորից առաջ կամ բառավերջում՝ ձայնավորից ու բաղաձայնից բաղկացած ձայնախմբերի:

գ) Հին հայերենի պայթուցիկ բաղաձայնները կրում են զանազան փոփոխություններ. թրթռում բաղաձայնները բառասկզբում, բառամիջում և ը բաղաձայնից հետո դառնում են շնչեղ թրթռում, ռնգականից հետո և օտար բառերի մեջ՝ մնում են թրթռում, լ բաղաձայնից հետո դառնում են խուլ կամ շնչեղ թրթռում, իսկ բառավերջում՝ դառնում են շնչեղ խուլ:

դ) Հին հայերենի պարզ խուլերը առհասարակ մնում են անփոփոխ, միայն ռնգականից հետո դառնում են պարզ թրթռում: Շնչեղ խուլ պայթուցիկները ամեն դիրքի մեջ էլ մնում են անփոփոխ, միայն խուլ բաղաձայններից հետո իրենց շնչից զրկվելով վերածվում են պարզ խուլերի:

ե) Շչականներից անմիջապես առաջ գտնված պարզ խուլերը դառնում են շնչեղ խուլ:

զ) Նախաձայն լ դառնում է լ կամ ջնջվում է, իսկ ը շունչը թափանալով վերածվում է լ:

Գ Մաս

Չևաբանություն

1. Հոգնակիի կազմությունը

221. Նոր-Ջուղայի բարբառում հոգնակի կազմելու համար եզակիի վրա ավելացնում են էք, նէք կամ ք մասնիկները. էք ստանում են բաղաձայնով վերջացող միավանկ բառերը, նէք ստանում են բաղաձայնով վերջացող բազմավանկ բառերը, իսկ ք ստանում են ձայնավորով վերջացող բազմավանկ բառերը. օր.

էք մասնիկով

կաթն > կաթն, կաթներ ձայն > ձէն, ձէներ

թի > թին, թրներ այծ > էծ, էծեր

աչք > աչկ, աչկեր լավ > լեվ, լեվեր

խոզ > խոզ, խոզեր հայր > խեր, խերեր

նէք մասնիկով -

բերան > բ'երան, բ'երաններ

եղբայր > ախայեր, ախայերներ

ականջ > անգոճ, անգոճներ

ոջիլ > վոճիլ, վոճիլներ

դագաղ > դ'ագ'աղ, դ'ագ'աղներ

կնքավոր > քավոր, քավորներ

մեխակ > մեխակ, մեխակներ

մշակ > մշակ, մշակներ.

ք մասնիկով

լեզու > լիզու, լիզուք

կաշի > կաշի, կաշիք

գօտի > գ'ոխտի, գ'ոխտիք

մարգարէ > մարգարէ, մարգարէք
 թշնամի > թշնամի, թշնամիք
 կիրակէ > կիրակի, կիրակիք
 գարի > գորի, գորիք
 գինի > գինի, գինիք
 առու > առու, առուք
 խնամի > խնամի, խնամիք
 կրեայ > կուրայի, կուրայիք.

222. Այն միավանկ բառերը, որոնք հին հայերենում եզակիի մեջ ունին և հանգը և ներկա բարբառում զրկված են իրենց և հանգից, հոգնակիում վերստանում են մույն և ձայնը, որով հոգնակիի մասնիկը դառնում է նէր, փոխանակ լինելու էր. այսպես են՝

դուռն > դ'ուռ, դ'ռներ
 ոտն > վոտ, վոտներ
 մատն > մատ, մատներ
 հարսն > խարս, խարսներ
 եզն > յեզ, յեզներ
 ծունկ (ծունկն) > ծունգ, ծնգներ
 ձեռն > ձ'եռ, ձ'եռներ
 թռռն > թռռ, թռռներ.

Այսպես է լինում նաև ծառ > ծառ, ծառներ, թեև այս բառը հին հայերենի մեջ և հանգից արդեն զուրկ էր: Ասվում է նաև ծառէր: Հմմտ. դարձեալ ծունկ:

Մեկ և կես վանկ ունեցող բառերը մտնում են միավանկների շարքը և նրանց մնան ստանում են էր մասնիկը.

աստղ > աստիս, աստիսէր ծանր > ծանդր, ծանդրէր
 մանր > մանդր, մանդրէր սանտր > սանդր, սանդրէր

223. Չայնավորով վերջացող միավանկ բառերը երեք են Նոր-Ջուղայի բարբառում. այն է ձի, լու, ձու. սրանցից լու և ձու իրենց հոգնակին կազմում են էր մասնիկով, միայն թե ու ձայնավորը վե-

րածելով վ, այսպես՝ լու- վէր, ձու- ձ'վէր, իսկ ձի բառի մասին տե՛ս §229:

224. Այն բազմավանկ բառերը, որոնք եզակիում վերջանում են ա, հոգնակիի ք մասնիկը ըստ օրինի ստանալու ժամանակ՝ ա ձայնավորը է են դարձնում. (իսկապես այս բառերի վերջավորութուն է եզ. այ, հզ. այք > էք՝ սովորական ձայնավորության օրենքով): Օր.

երախայ > յարախա, յարախէք,
գուլպայ > գուլբա, գուլբէք,
բակլայ > բ'ակլա, բ'ակլէք,
ծառայ > ծառա, ծառէք,
քուրայ > քուրա, քուրէք,
լուբիա > լուբյա, լուբյէք,
փեսայ > փեսա, փեսէք,
կապայ > կապա, կապէք,
ճանապարհ > ճամփա, ճամփէք,
ծնծղայ > ճ'նծղա, ճ'նծղէք,
վկայ > վկա, վկէք,
սատանայ > սատանա, սատանէք.

225. Հին հայերենի անեզական ձևերից առաջացած այն բառերը, որոնք Նոր-Ջուղայի բարբառում եզակիի մեջ ք ունին, հոգնակիի մեջ իրենց ք ձայնը պահելով՝ ստանում են հոգնակիի էք կամ նէք մասնիկը. որով դառնում են կրկին հոգնակի (ըստ ձևի). օր.

թև > թեֆկ, թեֆկէք
յօնք > յունք, յունքէք,
պատկեր > պատկերք, պատկերքներ,
վանք > վանք, վանքէք:

226. Եթե մի որևէ բարդ բառի երկրորդ մասը միավանկ բառ է, հոգնակիի մեջ ստանում է էք մասնիկը. օր.

հօրաքոյր > խարաքուր, խարաքուրէք,
մօրաքոյր > մարաքուր, մարաքուրէք,

սանամայր > սանամէր, սանամէրէր,

*կնքատրաքոյր > քափորաքուր, քափորաքուրէր:

Բացառաբար զոտ բազմավանկ բառերից նույնախի հոգնակի ունինք Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. ինչ. ղաքավաղէր` էջ 104, ճանապարէր` էջ 100 (երկիցս), 103, 203:

227. Ու վերջացող բազմավանկ բառերը բացի սովորական ք ձևով հոգնակիից` ունենում են նաև մի երկրորդ ձևի հոգնակի, որ կազմվում է ընէր մասնիկով և որի առաջ եզակիի ու ձայնավորը դառնում է վ. օր.

առու > առու, առուք, առվընէր,

կատու > կատու, կատուք, կատվընէր,

լեզու > լիզու, լիզուք, լիզվընէր:

228. Այսպես նաև ա, է, ի ձայնավորներով վերջացող բառերից ոմանք ստանում են կրկին հոգնակի` սովորական ք-ի վրա ավելացնելով նէր մասնիկը. ինչ.

մարգարէ > մարգ'արէ, մարգ'արէք, մարգարէքնէր,

գօտի > գ'ոխտի, գ'ոխտիք, գ'ոխտըքնէր,

ճանապարհ > ճամփա, ճամփէք, ճամփէքնէր,

ոսկի > վոսկի, վոսկիք, վոսկըքնէր,

մատանի > մատանի, մատանիք, մատանըքնէր,

ծառայ > ծառա, ծառէք, ծառէքնէր,

քեռի > քեռի, քեռիք, քեռըքնէր:

229. Այս բոլորից դուրս կան մի քանի մասնավոր հոգնակերտ մասնիկներ, որոնց հետևում են միայն սակավաթիվ բառեր. ինչ.

անի.- կցվում է պարզ եզակի ձևի վրա, կամ էր, ք ձևով հոգնակիի վրայ և կամ ինքը ստանում է ք մասնիկը. այսպես`

-տէրտէրանի «տէրտէրներ», ամանանի «ամաններ», իքմինանի «բաներ», անմանի «անուններ» (Գիլանենց Ժմնկ. 105), ուրիշանի «ուրիշներ» (անո 182), բութամանի (անգլ. button) «կոճակներ», վնասանի, կոպալանի, վարպետանի, անգոճանի, պատճանանի, աթոռքանի, ոջազանի, ինգլիզանի «անգլիացիք», դրուցա-

նի «դուրս տեղեր, արվարձանք քաղաքի», հատկապես հնդկահայոց մեջ՝ տօպրականի, դՖտարանի «տետրակներ», ռոլ վերջացող դերբայներից՝ գրողանի, առողանի «ամողներ», տվողանի, գողոցողանի «եկողներ», տետողանի, ասողանի «ասողներ», վորսողանի «որսողներ» (Գիլանենց Ժմնկ. 184), վետողանի «վերցնողներ, առնողներ» (անդ. 190).

կնանիք, կանանիք «կանայք», սատանանիք «սատանաներ», խաթունանիք «տիկիմներ», ամանանիք «ամաններ», անգոծանիք «ականջներ», օթախանիք «սենյակներ», ասողանիք «ասողներ».

- շորէրանի «շորեր, հագուստներ».

- գուրէքանի, գուրէքանիք «գուլպաներ».

Ձայնավորով վերջացող բառերը այս մասնիկն ստանալու ժամանակ՝ ներմուծում են նաև ավելորդ մի ն՝ ներդաշնակության համար. այսպես՝ տարինանի, տարինանիք «տարիներ», քամինանի «քամիներ», կղզինանի «կղզիներ» (Ճառ ազգ. էջ 42), տուգմինանիք «կոճակներ» (թրք. *köşme* «կոճակ» բառից):

Այս մասնիկը տե՛ս հատկապես ստացական հոդերի մեջ:

Նի. - կցվում է պարզ եզակի ձևի վրա կամ ստանում է նաև ք. ինչ.

- ոսկի > վոսկի, վոսկինի, վոսկինիք «ոսկիներ», կեռքնի «ատամներ», լեղնզնի «եղունգներ», ծախսնի «ծաղիկներ», գրչնի «գրիչներ», ախկրնի «աղիքներ»:

Ծանոթ. - Այս ձևը շատ ավելի սովորական է Հին-Ջուղայի մեջ. հմմտ. խնձորնի «խնձորներ», արկաթնի «երկաթներ», նույնիսկ թրք. բառերով, ինչ. թվանքնի «հրացաններ»:

իք. - մարթիք «մարդիկ».

արէնք. - տեղարէնք, կողմարէնք, հմմտ. նաև գեղարէնք (Գիլանենց, Ժմնկ. 97):

արունք. - սերմարունք, դեղարունք, սրբ'արունք «սրբեր».

նէք.- յարակունէք «երեկոներ».

անք. - ծիանք «ծիեր».

էրք. — տղէրք, ախչկէրք, ճխկէրք «ճյուղեր», տարէրք «տարիք» (օր. Տարէրքդ՝ ի՞նչ ա. Չեմ հավատման նա էդքան տարէրքով լինի). այսպէս նաև քվէրք «քույրեր» (Գիլանենց, Ժամանակագր. էջ 104):

Հոգնակիի ուրիշ կազմություններ՝ **-տանք, -վանք, -վտիք, -վրնէր, -տիք** ևն ձևերով, որ կան ուրիշ բարբառների, նույն իսկ Նոր-Ջուղայի շրջակա գյուղերի մեջ, քաղաքի բարբառում գոյություն չունին:

230. **Ծանոք.** - Վերոհիշյալ բոլոր մասնիկները առաջանում են հին հայերենի

-եարք, -նեարք, -անի և ք հոգնակերտ մասնիկներից: Հատկապես նկատելի է -էրք, -նէրք, որ ուրիշ բարբառների մեջ -էրք, -նէրք ձևով է, իսկ Նոր-Ջուղայի բարբառում հնչվում է է ձայնավորով: Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ հին հայերենի էա երկբարբառը դառնում է է, որից հետևում է, որ հիշյալ -էրք, -նէրք ձևերը ուղղակի հավատարիմ ներկայացուցիչներն են հին հայերենի -եարք, -նեարք ձևերին, և երկբարբառի երանգը մինչև այժմ էլ պահում են: Այս -էրք, -նէրք ձևն է նույնպես, որ մեր աշխարհաբարի առաջին կազմակերպողները մտցրել էին մեր լեզվի մեջ, և որ հետո տեղի տվեց -էրք, -նէրք ձևին:

2. Հոլովներ

231. Նոր-Ջուղայի բարբառը թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի ունի յոթ հոլով. ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական և ներգոյական: Ում ճյուղի մյուս բարբառների համաձայն՝ այստեղ էլ սեռական ու տրական նույն ձևն ունին: Հայցականը առանձին ձև չունի. անշուշտ առարկաներ նշանակող բառերի և անորոշ բառերի հայցականը ուղղականի ձևով է. իսկ շնչավոր առարկաներ նշանակող և որոշյալ բառերի հայցականը նման է սեռական-տրական հոլովաձևին: Բացի սրանից՝ հայցա-

կանը գործածվում է իբր շարժում ցույց տվող՝ նախադրիվ հայցական: Գործիականի մեջ նկատվում է գործածության սահմանափակում, որ կա նաև ուրիշ բարբառների մեջ. շնչավոր էակաների գործիականը հետզհետե ջնջվում է և փոխանակվում է նախադրությամբ խնդրով՝ իբր ընկերական. օր. խօր խէտ «հորը հետ» փոխանակ ասելու խօրօվ «հորով»:

3. Հոլովում

232. Նոր-Ջուղայի բարբառը ունի երեք կանոնավոր և չորս մասնական հոլովումներ.

Առաջին հոլովում

Այս հոլովման նշաններն են սեռականի և տրականի համար թե՛ եզակի և թե հոգնակի լ, բացառականի համար լգ, գործիականի համար օվ և ներգոյականի համար ում. օր. հաց > խաց.

եզ. հոգն.

Ու.Հ. խաց խացէր

Ս.Տ. խաց–ի խացէր – ի

Բ. խաց–ից խացէր – ից

Գ. խաց–օվ խացէր – օվ

Ն. խաց–ում խացէր – ում

Այս հոլովման են հետևում լեզվի բառերի ամենամեծ մասը, օտար բառերն ու անձնանունները. ինչ.

պապ > պապ, պապի ժամ > ժամ, ժամի

արև > արեվ, արեվի աչք > աչք, աչքի

աներ > աներ, աների անուն > անում, անըմի

լեղի > լեղին, լեղնի մարդ > մարթ, մարթի

ձայն > ձէն, ձէնի դև > դեվ, դեվի

եզր > յեզր, յեզրի եզն > յեզ, յեզի

տալ > տալն, տալնի նուռն > նուռն, նռնի

մուկն > մուկն, մկնի ձուկն > ձուկն, ձկնի

աթոռ > առթոք, առթոքի ձիւն > ձ'ուն, ձ'նի
դագաղ > դ'ագ'աղ, դ'ագ'աղի
մարգարէ > մարգ'արէ, մարգ'արէի

233. Մի խումբ (գլխավորապէս ն հանգոյ) բառեր, որոնք հին հայերենի մեջ հանգում են ն, իսկ ներկա բարբառում կորցրած են այդ հանգը, հոլովման ժամանակ վերստանում են ն ձայնը. այսպէս են՝ բեռն > բ'եռ, բ'եռնի, բուռն > բ'ուռ, բ'ռնի, դուռն > դ'ուռ, դ'ռնի, կուռն > կ'ուռ, կ'ռնի (թև), ձեռն > ձ'եռ, ձ'եռնի, մասն > մ'աս⁸ (հաղորդություն իմաստով), սինձ > ս'ինձ, սրնձնի:

234. Վերացական բառերը, որոնք -ություն մասնիկով են կազմված և հին հայերենի ու շատ բարբառների մեջ առանձին հոլովում ունին, Նոր-Ջուղայի բարբառում հպատակվում են այս հոլովման. օր. մեծութիւն > վեճճութուն.

եզ. հոգն.

Ու.Հ. վեճճութուն վեճճութուններ

Ս.Տ. վեճճութունի վեճճութունների

Բ. վեճճութունից վեճճութուններից

Գ. վեճճութունով վեճճութուններով

Ն. վեճճութունում վեճճութուններում

Շատ հին պառավների մոտ կարելի է լսել հին հայերենի ձևով վեճճութէն (սեռ.), վեճճութնից ևն: Գիլանեցի Ժամանակագրության մեջ կա է ձևով բացառական. ինչ. տգնութենէն (105), վչութենէն (107): Չմյուռնիո աղերսագրում էլ ունինք դունստութենէն (158) «հյուպատոսությունից»:

Ծանոթ. - Հին-Ջուղայում բացառականի մասնիկն է -ինց՝ փոխանակ -ից. այսպէս՝ վօտինց «ոտից», խողինց «հողից», մատինց «մատից», թելինց «թելից», քինքինցը «քքիցը», վօրճունքինց «ոճոռքից», օրինցը «օրիցը» ևն: Այս ն առաջացել է թերևս որոշիչ հոդի տեղավորությամբ, իբր նտիցն > նտինց, թելիցն > թելինց ևն:

⁸ Աճառյանը չի նշում, սակայն ենթադրվում է, որ մասն > մաս գույգին պիտի հաջորդեր մասնի երրորդ անդամը:

235. Այն բառերը, որոնք վերջավորում են ա ձայնավորով, հոլովման մեջ եզակիում կորցնում են իրենց ա ձայնը, իսկ հոգնակիում օրենքի համաձայն դառնում են -էք, որ հոլովվում է կամ եզակիի մնան և կամ մի առանձին ձևով. սեռականի վրա ստանում է -նց մասնիկը (իբր թե ուղղականը լիներ նք, որ սակայն իսպառ անգործածական է գոյականների մեջ), մյուս հոլովները նրա վրա ավելացնում են սովորական հոլովակերտները: Մեծ-Մեյդան թաղում այս -նց վերջավորությունը հնչվում է -օնց. ինչ. ճամփեքօնց ևն: Հմմտ. նաև §248: Բացի սրանից այս կարգի բառերը ունենում են երկրորդ հոգնակի, որ կազմվում է -նէք մասնիկով (§228) և հոլովվում է սովորական ձևով. օր. ճանապարհ > ճամփա բառի հոլովումը. —

եգ. Ա հոգն. Բ հոգն.

ՈՒ.Հ. ճամփա ճամփէք ճամփէքներ

Ս.Տ. ճամփի ճամփէքի, -էքոնց ճամփէքների

Բ. ճամփից ճամփէքից, -էքոնցից ճամփէքներից

Գ. ճամփով ճամփէքով, -էքոնցով ճամփէքներով

Ն. ճամփում ճամփէքում, -էքոնցում ճամփէքներում

Այսպես են հոլովվում, օր.

գուլայ > գուլբա, գուլբի, գուլբէք, գուլբէքներ.

երախայ > յարախա, յարախի, յարախէք.

ընծայ > ընծա, ընծի, ընծէք, ընծէքներ.

ծնծղայ > ձնծղա, ձնծղի, ձնծղէք, ձնծղէքներ.

կապայ > կապա, կապի, կապէք, կապէքներ.

սատանայ > սատանա, սատանի, սատանէք.

տղայ > տղա, տղի.

փեսայ > փեսա, փեսի, փեսէք.

փիթայ > փիթա, փիթի, փիթէք, փիթէքներ.

քուրայ > քուրա, քուրի, քուրէք.

այսպես նաև մարգարէ > մարգարէի, մարգարէք, մարգարէքոնց, մարգարէքների...

236. Այն բառերը, որոնք վերջանում են ու, հոլովման ժամանակ ե-գակիի մեջ ու ձայնը դարձնում են վ, իսկ հոգնակին կազմվում է երկու ձևով՝ ինչպես վերը §227 նկատված է. օր. կատուք, կատվք-նէք. սրանցից առաջինը պիտի ունենար նախորդի համաձայն երկու ձևի հոլովմունք. կատուքի և կատվքոնց. բայց ինչքան աշխատեցի, առաջին ձևի հոլովմունքը չգտա արդի բարբառի մեջ. գործածական է միայն երկրորդը: Այսպես՝

Ու.Հ. կատու կատուք կատվքնէք

Ս.Տ. կատվի [կատուքի], կատվքոնց կատվքնէքի

Բ. կատվից [կատուքից], -վքոնցից կատվքնէքից

Գ. կատվով [կատուքով], -վքոնցով կատվքնէքով

Ն. կատվում [կատուքում], -վքոնցում կատվքնէքում

Այսպես են հոլովվում նաև ձու > ձ'ու, ձ'վի, լու > լու, լվի, որոնց հոգնակի ձևի մասին տես §223:

Վերջապես այսպես են հոլովվում անկանոն հոգնակիներից ոմանք, թեև նրանց եզակին ուրիշ հոլովման պատկանի. օր. ախչկէրք, ախչոկէրքի, ախչոկէրքից, -քով, -քում:

Երկրորդ հոլովում

237. Այս հոլովման նշաններն են սեռականի և տրականի համար եզակիում ու, բացառականի համար ուք, իսկ գործիականը և ներգոյականը հետևում են առաջին հոլովման: Հոգնակին լինում է երկու տեսակ. առաջինը կազմվում է ք մասնիկով, երկրորդը սրա վրա ավելացրած –նէք մասնիկը (§228). երկուսն էլ իրենց բոլոր հոլովները կազմում են առաջին հոլովման եզակիի համեմատ: Բացի սրանից՝ հոգնակիի առաջին ձևը հոլովվում է ճիշտ այն ձևով, ինչպես առաջին հոլովման մեջ ա վերջացող բառերը:

Այս հոլովման են հետևում բոլոր ի վերջացող բառերը, բայերի անորոշ եղանակը և բոլոր տեղանունները, ինչ վերջավորություն էլ որ ունենան: **Ի** վերջացող բառերը հոլովման ժամանակ կորցնում են իրենց ի ձայնավորը. օր.

եզ. Ա հոգն. Բ հոգն.

Ու.Հ. մատանի մատանիք մատանրքնէր

Ս.Տ. մատանու մատանրքի, ըքոնց մատանրքնէրի

Բ. մատանուց մատանրքից, ըքոնցից մատանրքնէրից

Գ. մատանով մատանրքով, ըքոնցով մատանրքնէրով

Ն. մատանում մատանրքում, ըքոնցում մատանրքնէրում

Այսպէս են հոլովվում՝

գարի > գորի, գորու գօտի > գոխտի, գոխտու

գինի > գիւնի, գիւնու խնամի > խնամի, խնամու

կաշի > կաշի, կաշու ոսկի > վոսկի, վոսկու

հայելի > խալլի, խալլու ջորի > ջորի, ջորու

յոլի > յուլի, յուլու որդի > վորդի, վորդու

քանի՞ > քանի՞, քանու՞ քեռի > քեռի, քեռու

կրեայ > կուրայի, կուրաու.

Հատկապէս հիշենք տեղացի նշանակող անունները, ինչ. թէրանցի, թէրանցիք, թէրանցքոնց կամ թէրանցքոնքնէրին, թէրանցքոնցից կամ թէրանցքոնքնէրից են:

238. Անորոշ եղանակները հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ու.Հ. խալել խազալ

Ս.Տ. խալելու խազալու

Բ. խալելուց խազալուց

Գ. խալելով խազալով

Ն. խալելում խազալում

Անորոշի հոգնակին գործածական չէ: Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ գտնում ենք սրանց բացատրականը և ձևով. ինչ. սպանվելէն (96), դայիմնելէն (100), մեռնելէ (182):

239⁹. Ձի բառը իբրև միավանկ՝ չի կորցնում ի ձայնավորը, այլ և ի, ու ձայնավորների միջև ներդաշնակության համար մտցնում է յ. այսպէս՝ ձի, ձիյու, ձիյուց են. սրա հոգնակին էլ տե՛ս §229:

⁹ Այս կետը բնագրի վերջում Աճառյանը տվել է որպէս վրիպակ՝ նշելով, որ մոռացել է: Մենք տեղադրում ենք հեղինակի մատնանշած տեղում:

240. Տեղանունները հոլովվում են հետևյալ ձևով. օր. Կալկա-
թա, Կալկաթու, Կալկաթուց, Կալկաթով, Թէրան, Թէրանու, Սին-
գափուռ, Սինգափուռու, Ջավա, Ջավու, Ջուդա, Ջուդու, Սպահան,
Սպահանու ևն: Ներգոյականը սովորաբար չի գործածվում:

241. Այս հոլովման են հետևում նաև լա (լա) վերջացող բառե-
րը, որոնց¹⁰ բոլորն էլ փոխառյալ բառեր կամ հատուկ անուններ
են. օր.

Ու.Հ. լուբյա լուբյէք

Ս.Տ. լուբյու լուբյէքի, լուբյէքոնց

Բ. լուբյուց լուբյէքից, լուբյէքոնցից

Գ. լուբյով լուբյէքով, լուբյէքոնցով

Ն. լուբյում լուբյէքում, լուբյէքոնցում.

Հատուկ անուններից (տեղի և մարդու).

Ու. Փերյա Նասրրյա Սօֆյա Յեդյա

Ս.Տ. Փերյու Նասրրյու Սօֆյու Յեդյու

Բ. Փերյուց Նասրրյուց Սօֆյուց Յեդյուց

Գ. Փերյով Նասրրյով Սօֆյով Յեդյով

Ն. Փերյում Նասրրյում Սօֆյում Յեդյում

Նկատելի է որ այստեղ էլ բառավերջի ա ձայնավորը կորչում է՝
ինչպես §235:

Երրորդ հոլովում

242. Այս հոլովման նշաններն են սեռականի և տրականի հա-
մար եզակիում՝ վա, բացառականի համար վանից, իսկ գործիա-
կանը, ներգոյականը և հոգնակիի բոլոր հոլովները հետևում են
առաջին հոլովման. օր.

Ու.Հ. օր օրէք

Ս.Տ. օրվա օրէքի

Բ. օրվանից օրէքից

Գ. օրով օրէքով

¹⁰ Այսպես է գրում Աճառյանը /ոչ քե *որոնք*/:

Ն. օրում օրերում

Այս հոլովման են հետևում՝ ժամանակ ցույց տվող բառերը, որոնք հետևյալներն են.

ամառն > ամառ, ամառվա երբ > յեփ, յեփվա

ամիս > ամիս, ամսվա երեկ > յերեկ, յերեկվա

այգուց > յեկուց, յեկուցվա զատիկ > զատիկ, զատկըվա

աշուն > աշունք, աշունքվա ձմեռն > ձ՛մեռ, ձ՛մեռվա

գարուն > գ՛արունք, գ՛արունքվա տարի > տարի, տարվա

գիշեր > քշեր, քշերվա ցերեկ > ցերեկ, ցերեկվա

շաբաթ > շաբ՛աթ, շաբ՛աթվա:

Երեկոյ > յարակոյ բառը հոլովման ժամանակ ստանում է ն ձայնը (հմմտ. Պլ. իրիգուն), այսպես՝ սեռ.-տր. յարակունվոյ, բց. յարակունվանից, գրծ. յարակունօվ, ինչպես որ հոգնակիի մեջ էլ լինում է յարակունեք. Բայց նաև ունինք յառջ՛արակոյ «ճրագվառոցի ժամանակը», սեռ. յառջ՛արակվա:

Հերոյ «անցյալ տարի» բառը լինում է ուղ. խերվոյ, սեռ. խերվրնէ կամ խերվրնվա, բց. խերվրնէնից կամ խերվրնվանից:

Չորրորդ հոլովում

243. Այս հոլովման նշաններն են սեռականի ու տրականի համար եզակիի մեջ ա, բացառականի համար անից, գործիական անօվ, ներգոյական անում, իսկ հոգնակիի հոլովները կազմվում են առաջին հոլովման համեմատ. օր.

Ու. ախչիկ ախչրկներ

Ս.Տ. ախչկա ախչրկների

Բ. ախչկանից ախչրկներից

Գ. ախչկանօվ ախչրկնեքօվ

Ն. ախչկանում ախչրկներում

Այսպես են հոլովվում բացի աղջիկ բառից՝ նաև

կին > կնիկ, կնգա, կնգանից, կնանիք, կանանիք,

աղաւնի > աղունիկ, աղընգա, աղընգանից, աղընգներ.

գորտ > գորթընուկ, գորթընգա, գորթընգանից, գորթընգներ,
 քոնիր > քոնդիր, քոնդրա, քոնդրանից,
 հանի > խանիկ, խանգա, խանգանից, խանգանով, խանրկներ.
 քոռն > քոռ, քոռա, քոռանից, քոռներ:

Հինգերորդ հոլովում

244. Այս հոլովման նշանն է սեռականի միջաձայն օ ձայնավորը, որ մնում է եզակիի մյուս բոլոր հոլովների մեջ: Օր. հայր > խեր.

Ու. խեր խերեր

Ս.Տ. խօր խերերի

Բ. խօրից խերերից

Գ. խօրով խերերով

Ն. խօրում խերերում

Այսպես են հոլովվում՝ բացի հայր բառից,

մայր > մեր, մօր, մերեր

եղբայր > ախպեր, ախպօր,

հօրեղբայր > խօրօխպեր, խօրօխպօր,

սանամայր > սանամեր, սանամօր,

*կնքատրամայր > քավորամեր, քավորամօր:

Վեցերորդ հոլովում

245. Այս հոլովման նշանն է սեռականի միջաձայն ը կամ ի ձայնավորը, որ մնում է մաս մյուս հոլովներում. օր.

Ու. քուր քուրեր քվերք

Ս.Տ. քվոր, քվեր քուրերի քվերքոնց

Բ. քվորից, քվերից քուրերից քվերքոնցից

Գ. քվորով, քվերով քուրերով քվերքոնցով

Ն. քվորում, քվերում քուրերում քվերքոնցում

Այսպես են հոլովվում մաս քոյր բառից կազմված բարդերը՝ հօ-րաքոյր > խառաքուր և մօրաքոյր > մառաքուր, որոնք տալիս են

սեռ. խարաքվոր, խարաքվեր, մարաքվոր, մարաքվեր, բայց նաև կանոնավոր հոլովման համաձայն՝ խարաքուրի, մարաքուրի:

Յոթներորդ¹¹ հոլովում

246. Այս հոլովման տակ ենք առնում Աստուած > Աստված բառը, որ թեև իսկապես հետևում է երկրորդ (ու) հոլովման, բայց իր խիստ սղումների պատճառով՝ դասվում է առանձին հոլովման մեջ: Այսպես՝

ՈՒ. Աստված

Ս.Տ. Աստծու, Ասծու

Բ. Աստծուց, Ասծուց, Ասծանից

Գ. Աստծով, Ասծով,

Ն. Աստծում, Ասծում, Ասծանում:

Գրաբար հոլովում

247. Այս բոլորից դուրս Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ գտնվում են գրաբար հոլովման զանազան մնացորդներ, որոնք բարբառի բնիկ ձևերի կողքին գործածվում են երբեմն: Այսպես՝

ւ հոլովումից

արեգակն > արեգակ, արեգական, արեգակից,

գառն > գ՛ռն, գ՛ռան, գ՛ռնի, գ՛ռնից,

մուկն > մուկն, մկան, մկնի, մկնից,

նուռն > նուռն, նռան, նռնի, նռնից,

տուն > տուն, տան, տանից,

շուն > շուն, շան, շանից:

ը հոլովումից

տայգր > տէքր, տէգ՛եր, տէքրից,

սկեսուր > սկեսուր, սկեսեր, սկեսերից. կարող է նաև հոլովվել սովորական ձևով, առաջին հոլովմամբ՝ սեռ. սկեսուրի են. իսկ

¹¹ Պահպանել ենք Աճառյանի գրությունը՝ **յոթներորդ**:

սկետրայր > սկետրօր բառը միշտ առաջին հոլովմամբ է և լինում է սեռ. սկետրօրի, սկետրօրից ևն:

կտուր > կտուր, կտեր, կտերից կամ կտրից:

ռ հոլովումից

կէս > կէս, կիսու, կիսից,

քէն > քէն, քինու, քինուց,

նախանձ > նախանձ, նախանձու (իբրև մակբայ):

ա հոլովումից

Աստուածածին > Աստվածածին, սեռ. Աստվածածնա, և սրանից կրճատվելով՝ երբեմն էլ Աստվածնա, Ասվածնա, Աստվածա, Ասվածա:

Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ այս կարգին են պատկանում հատուկ անունները, որոնց թե սեռ. և թե բացառական ձևը լինում է ա. ինչ. Համադանայ 92, 94, Քրմանայ, Սպահանայ 94, Բադդադայ 92, Յարևանայ 93 ևն:

Առանձին ձևեր են մահ > մախ, մախվան և տեր > տեր, տրոչ. այս –ոջ մասնիկով կազմված ուրիշ սեռական չկա բարբառիս մեջ. մի խումբ բառեր, որ ուրիշ բարբառներում հետևում են –ոջ հոլովման, այստեղ հոլովվում են սովորական ձևով. ինչ. աներ > աներ, աների, ընկեր > ընգեր, ընգերի, տալ > տալն, տալնի, իսկ քոյր > քուր, քվոր, քվեր:

Հիշենք նաև ղի > ղի, սեռ. ղիան (որ և բցո.) գործածական է միայն դգար տարե՛ն՝ ղգար ղիան «շատ հազվագյուտ» ասացվածի մեջ, այլապես ղի բառը գործածական չէ:

248. Գրաբարածև անկանոն հոգնակիները՝ համաձայն իրենց վերջավորության՝ ունին զանազան հոլովումներ. անի կամ նի հանգող հոգնակիները հոլովվում են երկրորդ հոլովման եզակիի նման՝ իբր ի հանգող բառեր. ինչ. տերտերանի, տերտերանու, տերտերանուց, գուլբերանի, գուլբերանու, գուլբերանուց, գուլբերանով, գուլբերանով. –անիք, –իք, –երք, –ներք վերջավորող հոգնակիները հոլովվում են երկրորդ հոլովման հոգնակիների պես.

Ու. կանանիք տղերք
Ս.Տ. կանանրբոնց տղերքոնց
Բ. կանանրբոնցից տղերքոնցից
Գ. կանանրբոնցով տղերքոնցով
Ն. կանանրբոնցում տղերքոնցում

Ու. ախչկերք մարթիք
Ս.Տ. ախչկերքոնց, -քանց մարթրքոնց
Բ. ախչկերքոնցից, -քանցից մարթրքոնցից
Գ. ախչկերքոնցով, -քանցով մարթրքոնցով
Ն. ախչկերքոնցում, -քանցում մարթրքոնցում

Այս բառերը երբեմն մաս ստանում են կրկին հոգնակի. ինչ. կանանրբոնքով, տղերքոնքից են: Մյուս անկանոն հոգնակիները հոլովվում են առաջին հոլովման պես. օր. կողմարենք, կողմարենքի, կողմարենքից, տեղարենք, տեղարենքից, տեղարենքով են. բայց չի գործածվում տեղարենքոնց, տեղարենքոնցից են. - ճխկերք բառը հոլովվում է միայն ճխկերքի, ճխկերքից են, և չունի -ոնց ձևը: Նմանությամբ ախպերք բառն էլ, որ ունի -էրք վերջավորությունը, հոլովվում է վերոհիշյալ ձևով, թեև այստեղ էր արմատական է. ինչ.

Ս.Տ. ախպերքոնց, ախպերքանց
Բ. ախպերքոնցից, ախպերքանցից
Գ. ախպերքոնցով, ախպերքանցով
Ն. ախպերքոնցում, ախպերքանցում:

Չի բառի հոգնակին լինում է ձիանք, ձիանքոց են:

Այս բոլոր ձևերը Մեծ-Մեյրան թաղում հնչում են -օնց (§235):

Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ այս բոլորը, ինչպես մաս §235-237 հիշված հոգնակի ձևերը և հատկապես -անի հոգնակերտ մասնիկն ստացող բառերը ունին հզ. սեռ. -ոց, բցո. -ոցէ, գրծ. -ոցով ձևերը, փոխանակ արդի -ոնց, -ոնցով են ձևերին. ինչ.

սեռ. շինողանոց 204, ուզբաշէքոց 107, խայէրոց 94, 97, 98, 99, վրացէքոց 110, օմարէքոց 95, 102, 107, ուխտերոց 95, քաղաքըցէքոց 110, դազվինըցէքոց 110, 111, 112. (վարպետանոց՝ Լեյլի 58).

բցո. խայէրոցէն 109, մլթանէքոցէ 185, ֆռանկանոցէ (ֆռանկներից) 185, խաբարանոցէն (լրերից) 198.

գրծ. օմարէքոցօվ 103, սարդարանոցօվ 108:

243. Սրանցից դուրս երբեմն պատահում ենք հազվագյուտ աստթյունների. ինչ. մտնիս ա, մտնին ա «ի միտս իմ՝ նորա է», խոկեց խանել «հոգվոց հանել», բ'ուրք բ'ուրոց «բյուրք բյուրուց, շատ շատեր», լօրէցօր «օրէ ցօր», տարէցտարի «տարէ ցտարի», տարէն մին «տարեկան մի անգամ», շոք օրէն մին «շոքս օրը մեկ», հրամանոց «ձեզ», տանն ա «ի տան է», մին տարէն յետ «մի տարուց հետո», մտացո՛յ յէլնի «միտքդ բո՛ղ մնա», մտացս ա «միտքս է», տանից (կա և տնից) «տնից», անդէն-դ'աշտէն խօսել «սար ու ձորէն խօսիլ», շանից «շնից». - բացառականը իբր սեռական գործածված ունինք՝ էս օրէն խմար «այս օրվա համար», ձ'մեռնէն շոք «ձմեռվա շոք», այսպես նաև հնդկահայոց մեջ՝ տարէս ամառն շատ շոք ա «այս տարվա ամառը շատ տաք է»: Նույն իսկ գրական լեզվի մեջ. ինչ. «Դառ ի վերայ ազգ. յառաջ.»՝ ներկայէն վիճակն // այն ժամանակէն մարդկանց 17, յառաջէն գեղեցկութիւնն «առաջվա գեղեցկությունը» 31, ամեն օրէ խռովութիւնք 55.— նույն գրքում բացառականի մի այլ ձև էլ ունինք. այն է՝ ազգակցացէ 38, անցաւորացէ «անցորդներից» 39, ծնողացէ 93.— Չմյուռնիո աղերսագրի մեջ էլ բացառականը է ձևով է. ինչ. տանէն, նավէն, տեղէտ. այսպես նաև դերանունները: Նույնը պատահում ենք շատ անգամ Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. ինչ. իմ մեխքէն 103, քանի օրէն 93, օրէն յետ 183, ամսէն 106, խանէն 203, քաղաքէն 100, 184, քաղաքէս 102, Աստուածանէ 184, Վախտանկէն 203, ձիանէն «ձիուց» 96, տեղէս 93, ասկարէն 93, տանէ 201, տներէն 111:

4. Սղում

250. Հին հայերենի սղումներն ու ձայնական փոփոխությունները շատ հարազատորեն պատահում են Նոր-Ջուղայի բարբառում՝ հոլովման ժամանակ: Փակ վերջավանկում գտնված շեշտյալ ի, ու ձայնավորները, ինչ էլ որ լինի նրանց ծագումը, հոլովման ու հոգնակի կազմելու ժամանակ ջնջվում կամ վերածվում են ը: Շատ բազմաթիվ օրինակներից հիշենք մի քանիսը.

հարսանիք > խարսանիք, խարսանքի, խարսանքներ,
կերակուր > կիրակուր, կիրակրի, կիրակրներ,
սունկն > սունգն, սընգնի, սընգներ,
կտուց > կտուց, կտըցի, կտըցներ,
ծուռ > ծուռն, ծռնի, ծռներ,
կամուրջ > կարմունջ, կարմընջի, կարմընջներ,
շապիկ > շապիք, շապկի, շապկըներ, շապրկներ,
ասեղն > ասուղ, ասխի,
ծաղիկ > ծաղիք, ծախկի, ծախկըներ:

Սղման օրենքը Նոր-Ջուղայի բարբառի մեջ գրաբարից ավելի խիստ է. այնպես որ կան բառեր, որոնք թեև գրաբարի մեջ մի կերպ պահում են իրենց ձայնավորը, բայց այստեղ կորցնում են. օր.

անուն, անուան > անում, անըմի, անըմներ,
մօրուք, մօրուաց > միրուք, միրքի, միրքըներ,
արտասուք, արտասուաց > արտասունք, -սընքի,
աղիք, աղեաց > աղիկ, ախկի, ախկըներ,
թի, թիոյ > թին, թնի, թներ,
լեղի, լեղոյ > լեղին, լեղնի, լեղըներ,
յուրիշ > յուրիշ, յուրշի, յուրշներ:

Սղման օրենքը այնքան խիստ է, որ նույնիսկ օտար փոխանյալ բառերը ենթարկվում են նրան. օր.

պրս. դուլ «մածնաթան» > սեռ. դրդի,
վառփուլ «կապերտ» > սեռ. վառփըշի,

արար. սանդուղ «սնտուկ» > սեռ. սանդղի,

բոբ. քարալիճ «աղյուս» > սեռ. քարալրճի:

Ինչպես օրինակներից նկատվում է, սղյալ ձայնավորի տեղ շատ անգամ դրվում է ը, որ սակայն երբեմն վանկը փակող բաղա-
ձայնից առաջ և երբեմն էլ հետ է դրվում. այսպես՝ շապիկ > շա-
պիք, շապկրներ կամ շապրկներ, կռիվ > կռիվ, կրքվրներ: Լինում
են նաև դեպքեր, երբ հին հայերենի մեջ ը ձայնի հավելում չկա,
բայց այս բարբառում կա. ինչ. կճուճ, սեռ. կճրճի, կարիճ, սեռ.
կարրճի, կծիկ, սեռ. կրծրկի, կտուգ, սեռ. կտրցի ևն:

251. Ասացինք վերևում, որ շեշտյալ ի, ու ձայնավորները սղ-
վում են՝ ինչ էլ որ լինի իրենց ծագումը: Եվ արդարև կան բառեր, ո-
րոնք գրաբարի մեջ տարբեր ձայնավորներ ունենալով՝ սղման օ-
րենքին չեն ենթարկվում: Բայց հենց որ այս բարբառի մեջ ձայնա-
կան որևէ փոփոխությամբ դառնում են ի, ու, իսկույն ենթարկվում
են սղման. օր. տորոն > տոնիր, տոնրի,

ոսկր > վոսկուռ, վոսկռի, խեժ > դիժ, դժի,

տաշեղն > տաշուղ, տաշղի դերձակ > դերգիկ, դերգրկի

ուղեղ > ըղուղ, ըղրղի թափօր > թափուռ, թափռի:

Այս կարգին են պատկանում հատկապես գրաբարի ի, ու երկ-
բարբառները, որոնք Նոր-Ջուղայի բարբառում դառնալով ու, ի
հոլովման մեջ սղվում են. ինչ.

հարիւր, հարիւրոյ > խերուր, խերրրի, խերրրներ,

ձիւն, ձեան > ձ'ուն, ձ'նի, ձ'ներ,

ալիւր, ալեր > ալուր, ալրի,

աղբիւր, աղբեր > ախբ'ուր, ախբ'րի,

արիւն, արեան > արուն, արնի,

բոյն, բունոյ > բ'ուն, բ'նի,

ընկոյգ, ընկուգոյ > անգուգ, անգգի,

ճիւղ, ճիւղոյ > ճուխկ, ճրխկի, ճրխկերք,

պատրոյգ, պատրուգի > պատրուք, պատրքի,

դոյզն > դ'ուզն «քաղցած», դ'զնի,

վարագոյր, վարագորի > վարաքուր, վարաքրի,
բոյթ, բութոյ > բիթ, բիթի:

Երկու բառ ունինք, որոնց մեջ սղման օրենքը ազդում է մինչև անգամ վերջընթեր վանկի վրա. սրանք են՝ աղանի > աղունիկ, սեռ. աղընկա, սերկևիլ > սարկիվիլ, սեռ. սարկըվիլի:

252. Սղման օրենքին ենթարկվում են միայն լ, ռ ձայնավորները. մյուսները ազատ են: Նույն իսկ այն բառերը, որոնք հին հայերենի մեջ լ, ռ ունենալով ենթարկվում են սղման, հենց որ բարբառիս մեջ ստանան մի ուրիշ ձայնավոր, ազատվում են սզումից. այսպես են՝

լինդ > ժենդ, ժենդի, ժենդէր,
լիրք > լեռփ, լեռփի, հիմն > խեմք, խեմքի,
կշիռ > բշեռք, բշեռքի.

Բացառություն է միայն ծիրտ > ծեռտ, սեռ. ծռտի:

Սղումից ազատ է ի միջի այլոց ա ձայնավորը, որ ուրիշ բարբառներում սովորաբար սղվում է. այստեղ սակայն բացառություն է կազմում բերան > բերան, որ սղմամբ տալիս է սեռ. բերնի:

Սղումից ազատ է մնում ռ ձայնավորն էլ, եթե գտնվում է բառի սկիզբը, ինչ որ էլ լինի իր ծագումը. այսպես՝ ռյժ > ռւժ, ռւժի, խղ > ռղ, ռղի, ուրղ > ուրղ, ուրղի, ուղտ > ուխտ, ուխտի: Այս պարագային բառասկզբին ավելացած թեթև լ բաղաձայնը նշանակություն չունի և ռ համարվելով նախաձայն՝ դարձյալ ազատ է մնում սղումից, ինչ. ուխտ > յուխտ, յուխտի, ուս > յուս, յուսի, յօնք > յունք, յունքի: Նկատելի է որ այս պարագային՝ բառասկզբի ռ ձայնավորը պատճառ է դառնում պահելու նաև վերջավանկի շեշտյալ ռ ձայնավորը. այսպես են՝ ուլունք > ուլունք, ուլունքի, լիշոց > յուշունց, յուշունցի: Բացառություն է կազմում միայն ունկն > ունգն, քնգնի «ամանի կանք»:

Նախաձայն ռ-ի հակառակ բառասկբի լ ձգտում է սղվելու. այսպես ունինք՝ լք «մի բան» > սեռ. քքի, ինչ > ինչ, սեռ. ինչի, քնչի, ինն > իննք, սեռ. իննի, հազվագյուտ դեպքերում քննի:

Այս բոլորից դուրս սղման օրենքը չի կատարվում հետևյալ բաների մեջ.

ա) Հօրաբոյր > խարաբոյր, խարաբոյրի, ողջոյն > վողջ'ում, վողջ'ումի, կոյր > կուր, կուրի, երեկոյ > յարակում, յարակումվա, լոյս > լուս, լուսի, կոյս > կուս, կուսի, ի ներքս կոյս > նեսկուս «Հնդկաստան», սեռ. նեսկուսի: Այս բոլորի մեջ ու ձայնը ծագում է հին հայերենի ու երկբարբառից և հետևաբար էլ ու ձայնը պահվում է սեռականի մեջ:

բ) Աշուն > աշունք, աշունքվա, գարուն > գ'արունք, գ'արունքվա, սկեսուր > սկեսուր, սկեսուրի, օգուտ > օգութ, օգութի:

253. Է ձայնը, ինչ էլ լինի նրա ծագումը, սղման և ձայնափոխության օրենքներին չի ենթարկվում. ինչ. աղուէս > աղվէս, աղվէսի, ցորեան > ցորէն, ցորէնի, էգ > էք, էքի ևն: Բայց սրանց հակառակ ունիւք սղմամբ տէր > տէր, սեռ. տրոչ:

Բոլոր միավանկ բառերի մեջ՝ ուր է ձայնը կա, երբ ի հոլովմամբ՝ է ձայնը գտնվում է բաց վանկի մեջ, սեռականի ի ձայնի ազդեցությամբ դառնում է ի. այսպես են՝ էշ > էշ, սեռ. *էշի, իշի, գայլ > գէլ, գիլի, այծ > էծ, իծի, կէս > կէս, կիսի, ձայն > ձէն, ձէնի, ձիւնի, ձէք > ձէք, ձիւքի. հմմտ. նաև նույն օրենքով այգի > իգի: Բացառություն են փայտ > փէտ, փէտի, սեալ > սէվ, սէվի, ծայր > ծէր, ծէրի, էգ > էք, էքի, ծէս > ծէս, ծէսի, թեմ > թէմ, թէմի, լալ > լէվ, լէվի, կայծ > պէծ, պէծի, մէջ > մէչ, մէչի, պէս > պէս, պէսի, հետ > խէտ, խէտի, և գէր > գէր, լայն > լէն, դէկ > դէկ, շէն > շէն ածականները, որոնց հոլովական ձևերը անսովոր են: Ընդհակառակը մէջք > մէչկ բառը տալիս է թե՛ սեռ. մէչկի և թե՛ միչկի:

Ե երկբարբառային հնչումը այս դեպքում կտրուկ զանազանվում է է-ից և միշտ մնում է անփոփոխ. ինչ. գետ > գետ, գետի, նույն իսկ ղև > ղէվ, ղէվի:

Է ձայնի այս փոփոխությունն է, որ սեռականից անցնելով ամբողջ եզակի հոլովման վրա, այնուհետև մտել է մինչև անգամ հոգնակիի մեջ. հմմտ. էշ, հոգ. էշէր, իշէր, իշէրի և ձէք, հոգ. ձէքէր, ձիւքէր:

5. Հոդ

254. Անորոշ գոյականը բարբառիս մեջ բացատրվում է կա՛մ առանց որևէ նշանի և կա՛մ մի, մին, մի՛ն դանա բառերով. օր. խազ կա՞ «հազ կա՞», գ՛նա մի խաբար բ՛եր «գնա մի լուր բեր», մին դանա մարք յեկավ «մի մարդ եկավ»:

Որոշիչ հոդերն են ը, և, որոնք գործ են անվում սովորական կանոնի համաձայն. ինչ. կատուն միսը կերավ. Բայց Նոր-Ջուդայի բարբառը սիրում է գրեթե միշտ՝ բաղաձայնով հանգող բառերի վրա էլ գործածել և հոդը և ո՛չ թե ը. ինչ. խառզողի միսն լիվ ա «նապաստակի միսը լավ է», էս կնգա վոտն ծանողը ա «այս կնոջ ոտքը ծանր է. հղի է»:

Բացառականի, գործիականի և ներգոյականի վրա ազատ դրվում է որոշիչ հոդը, ինչ որ գրական լեզվի մեջ ախորժելի չէ. օր. ձեռնիցըն, լիզվումն, բերնօվն ևն:

Ա վերջացող բառերը և հոդն ստանալիս՝ ա դարձնում են է. ինչ. փեսե՛ն, տղե՛ն, աղե՛ն, յարախե՛ն ևն:

6. Ածականի աստիճանները

255. Ածականների բաղդատական աստիճանը կազմելու համար բարբառիս մեջ կա մի քանի ձև: Առաջին և սովորական ձևն է պարզ համեմատությունը բացառական խնդրով. ինչ. էս տղեն էն տղից մե՛նձ ա: Երկրորդ՝ կարելի է ածականի վրա ավելացնել է՛լ ձևը (շեշտյալ). ինչ. էս տղեն էն տղից է՛լ մե՛նձ ա: Այս պարագային համեմատության առարկան փոխանակ բացառականի կարող է ստանալ քանզ կամ քանց նախադրությունը. ինչ. էս տունն է՛լ քանցը ա քանց է՛մինը «այս տունն ավելի բարձր է քան մյուսը». էս տղեն է՛լ պստիկ ա քանց է՛սմինը. էս ճոթն է՛լ խաստ ա քանց էն օր շանց տվիր «այս կտորն ավելի հաստ է՝ քան այն որ ցույց տվիր»: Կա և մի երրորդ ձև՝ քինչ, որ ավելի քիչ գործածական է. ինչ. քինչ քեզ առոխը... այս ձևը առաջացած է անշուշտ տղմամբ

քան ինչ ձևից. հետևաբար քանց ձևը քանզ և քինչ ձևերի խառնուրդն է. վերջաձայն չ թրթռուն զ-ի ազդեցությամբ դարձել է ջ:

256. Բաղդատական ածականները ունին նաև երկու առանձին ձևեր, որոնք կազմվում են –ավուն և –ոտ մասնիկներով, բայց ամեն բառի համար ընդհանուր չեն: Գույն ցույց տվող ածականները հատկապես ստանում են նույն մասնիկները: Օր. կարմրավուն, կարմրոտ «ավելի կարմիր», սեվավուն, սեվոտ «ավելի սև», ճարմակավուն, ճարմակոտ «ավելի սպիտակ», դեղնավուն, դեղնոտ «ավելի դեղին», պստկավուն, պստկոտ «ավելի փոքր», խաստավուն, խաստոտ «ավելի հաստ», լեմավուն, լեմոտ «ավելի լայն», նեղավուն, նեղոտ «ավելի նեղ», կարճավուն, կարճոտ «ավելի կարճ», մեղձավուն, մեղձոտ «ավելի մեծ» ևն:

Այս բոլոր ձևերն էլ կարող են գործածվիլ կա՛ն պարզ բացառականով, կամ էլ մասնիկով և կամ քանզ, քանց նախադրությամբ: Օր.

Էս տղեն էն տղից մեղձավուն (մեղձոտ) ա.

Էս տղեն էն տղից է՛լ մեղձավուն (մեղձոտ) ա.

Էս ճոթն է՛լ խաստավուն (կամ խաստոտ) ա քանջ էն օր շանց տվիր:

257. Գերադրական կազմելու համար պարզ ածականը գործածվում է վոխչից «բոլորից, ամենքից» բառի հետ. ինչ. Սերտունն վոխչից մեղձ ա: Այս դեպքում չի գործածվիլ բաղդատականի –ավուն կամ –ոտ ձևը:

7. Թվական ածական

258. Նոր-Ջուղայի բարբառում թվականները ունին չորս ձև. երկու տեսակ դասական, մի բացարձակ և մի չափական. ահա սրանց տախտակը.

Բացարձակ Ա դասական Բ դասական չափական

1. մին առջի, ավվալին ավվալում մնանց

2. յերկու յերկուերորդ՝ յերկըքում յերկըքանց

3. յիրեք յիրեքերորդ՝ յիրեքում յիրեքանոց
4. չոք չոքերորդ՝ չոքում չոքանոց
5. խինգ խինգերորդ՝ խընգում խնգանոց
6. վեց վեցերորդ՝ վեցում վեցանոց
7. օխտը օխտ(ն)երորդ՝ օխտնում օխտնանոց
8. ութը ութներորդ՝ ութնում ութնանոց
9. իննը իններորդ՝ իննում իննանոց
10. տասն տասներորդ՝ տասնում տասնանոց
11. տասնըմիս տասնըմիսերորդ՝ տասնըմընում տասնըմընա-
նոց
- տասնմիս տասնմիսերորդ՝ տասնմում տասնմանոց
- տասըմիս տասըմիսերորդ՝ տասըմնում տասըմնանոց
12. տասներկու տասներկուերորդ՝ տասներկըքում տասներկը-
քանոց
13. տասնիրեք տասնիրեքերորդ՝ տասնիրեքում տասնիրեքա-
նոց
14. տասնըչոք տասնըչոքերորդ՝ տասնըչոքում տասնըչոքանոց
- տասըչոք տասըչոքերորդ՝ տասըչոքում տասըչոքանոց
- տաշչոք տաշչոքերորդ՝ տաշչոքում տաշչոքանոց
15. տասնըխինգ տասնըխինգերորդ՝ տասնըխընգում տաս-
նըխնգանոց
- տասըխինգ տասըխինգերորդ՝ տասըխընգում տասըխնգանոց
- տասխինգ տասխինգերորդ՝ տասխնգում տասխնգանոց
16. տասնըվեց տասնըվեցերորդ՝ տասնըվեցում տասնըվեցա-
նոց
- տասըվեց տասըվեցերորդ՝ տասըվեցում տասըվեցանոց
- տասվեց տասվեցերորդ՝ տասվեցում տասվեցանոց
17. տասնօխտը տասնօխտներորդ՝ տասնօխտնում տաս-
նօխտնանոց
18. տասնութը տասնութներորդ՝ տասնութնում տասնութնանոց
19. տասնիմնը տասնիմներորդ՝ տասնիմնում տասնիմնանոց

20. քսան քսաներորդ՝ քսանում քսանանոց
30. (յ)արասուն արասուներորդ՝ արասունում արասունանոց
արասըներորդ՝ արասընում արասընանոց
40. գ՛առասուն գ՛առասուներորդ՝ գ՛առասունում գ՛առասունա-
նոց
- գ՛առասըներորդ՝ գ՛առասընում գ՛առասընանոց
50. յիթսուն յիթսուներորդ՝ յիթսունում յիթսունանոց
- յիթսըներորդ՝ յիթսընում յիթսընանոց
60. վաթսուն վաթսուներորդ՝ վաթսունում վաթսունանոց
- վաթսըներորդ՝ վաթսընում վաթսընանոց
70. օխտանասուն օխտանասուներորդ՝ օխտանասունում օխ-
տանասունանոց
- օխտանասըներորդ՝ օխտանասընում օխտանասընանոց
80. ութսուն ութսուներորդ՝ ութսունում ութսունանոց
- ութսըներորդ՝ ութսընում ութսընանոց
90. ինըսուն ինըսուներորդ՝ ինըսունում ինըսունանոց
- ինըսըներորդ՝ ինըսընում ինըսընանոց
100. խեղուր խեղուրերորդ՝ խեղըրում խեղուրանոց
- խեղըրերորդ՝ խեղըրանոց
1000. դգար դգարերորդ՝ դգարում դգարանոց
259. Այս բոլորի մեջ տեղի ունեցած ձայնական փոփոխություն-
ների վրա արդեն խոսվել է Չայնաբանության բաժնի մեջ. նրանց
մեջ նկատելի են 1 ձայնի հավելումը երեք և երեսուն բառերի վրա.
(վերջինը սակայն ընդհանուր չէ). ք բաղաձայնի անկումը չորք
ձևի մեջ. - կրկնության ժամանակ կորչում է նաև ք և լինում է չո -
խինգ «չորս-հինգ». - հ դարձած խ՝ հինգ բառի մեջ. եօթը և եօթա-
նասուն բառերի ձևափոխությունը. 7, 8, 9, 10 բառերի վերջում
դրված ք ձայնը՝ որի տեղ գտնում ենք նաև ն. գ՛առասուն բառի
սկիզբը առաջացած գ՝ որ անշուշտ ձևացած է յարասուն, յիթսուն
թվականների նախաձայն թրթռում 1 ձայնի ազդեցությամբ. ինչ-
պես և յիթսուն բառի մեջ ձևացած ք ձայնը՝ վաթսուն և ութսուն

ձևերի ազդեցությամբ. - իննքսուն բառը հնդկահայոց մեջ ունի և նքսուն ձևը. - խերուր բառի մեջ ձևացած անկանոն է ձայնը և վերջապես ղգար բառի ա-ի անկումը և նախաձայն ը՝ որ առաջացել է հնագույն լ ձևից՝ հաջորդ գ թրթռում բաղաձայնի ազդեցությամբ (տե՛ս վերը §131):

Դասականների ու չափականների մեջ էլ նկատելի է ու՝ որ անշեշտ լինելով՝ երբեմն մնում և երբեմն էլ ընկնում է:

260. Տասնավորների ու միավորների կցումը կատարվում է չորս ձևով. ձայնավորող սկսող միավորները ուղղակի կցվում են տասնավորներին՝ առանց շաղկապի. այս դեպքում դրվում է տասն և ո՛չ բնավ տասը ձևը (տասնօխտը, քսանուրը): Բաղաձայնով սկսող միավորները տասն բառի հետ միանալու ժամանակ՝ կա՛մ ավելացնում են ը ձայնը (որ ու շաղկապի կրճատումն է, իբր *տասնուխինգ > տասնըխինգ). կամ առնում են տասը ձևը (տասըխինգ)¹² և կամ այս վերջինից կրճատելով ը ձայնը՝ դարձնում են տաս (տասխինգ): Այս պարագային ս ձայնը չ-ի մոտ գտնված ժամանակ դառնում է շ՝ տաշչոր (14) բառի մեջ (§188): Քսանից սկսյալ՝ բաղաձայնով սկսող միավորի մոտ դրվում է պարզ տասնավոր ձևը (քսանխինգ, վաթսունվեց) կամ երկուսի միջև մտնում է ը ձայնը (քսանըխինգ, վաթսունըվեց): Հարյուրը միանում է երեք ձևով. պարզ հարադրությամբ, ու շաղկապով կամ այդ շաղկապը դարձնելով ը. իսկ հազարը միանում է կամ պարզ հարադրությամբ և կամ ու շաղկապով. օր. խերուր ու քսան, խերուրքսան, խերուր ու խինգ, խերուրխինգ, խերուրըխինգ, ղգար ու խերուր ու քսան, ղգար ու խերուրքսան, յերկու ղգար խերուրքսան ևն:

Պարզ բացարձակներով հաշվելու ժամանակ պարսիկների նման շատ անգամ յուրաքանչյուրի վրա դրվում է ու շաղկապը.

¹² Բնագրում նորից նշվում է դասնըխինգ, ինչպես առաջին ձևում, սակայն այն թերևս պիտի լինի դասըխինգ, ինչպես նշված է թվականների կազմության սյունակում՝ դասնըխինգ-դասըխինգ-դասիինգ եռյակով:

ինչ. մին ու, յերկույ ու, յիւրեք ու, չոր ու, խինգ ու, վեց ու, օխտն ու, ութն ու, ինն ու, տասը:

261. Դասականներից առաջինը սովորական գործածական ձևն է. օր. առաջինը չի, յերկուերորդ՝ տունն ա, իսկ երկրորդը՝ որ պարսկերենի դասական -սո մասնիկով է կազմված և Նոր-Նախիջևանի ու Սուշավայի բարբառներում ընդհանուր ու սովորական գործածություն ունի, այստեղ Պարսկաստանում ընդհանրապես գործ է ածվում մի՛միայն «այս ինչերորդ անգամ» նշանակությամբ. օր. էս խնգումն ա օր գ՛ողման ամ ու տանը չես յեկում. բայց կարելի չէ ասել խնգում տունը, այլ միայն խինգերորդ՝ տունը ևն:

262. Բաշխականի համար Նոր-Ջուղայի բարբառում գործածվում են բացարձակ թվականները պարզ կամ կրկնական ձևով. ինչ. Հասանին խինգ դասն տվի. Գ՛նա էն կժերը չոր չոր վե ան ք՛եր: Ուրիշ բարբառներում գործածական -ական բաշխական ձևը այստեղ չի գործածվում:

Բաշխականի մի ուրիշ տեսակի գործածությունը տե՛ս §264:

263. Թվականների բոլոր տեսակներն էլ հետևում են առաջին հոլովման. ի և ու ձայնավորները սովորական ձևով սղվում են. երկու բառը ստանում է ք ձայնը, իսկ 7-10 իրենց ը վերջավորությունը դարձնում են ն: Այսպես է նաև հոդ դրվելու ժամանակ. օր. մին, մնի, մնից, մնօվ, մնում, յիւրեքի, խնգի, օխտնի, ութնից, իննօվ, յերկուրը, յերկրքի, յերկրքից, յերկրքօվ, յերկրքում, արասրնի, գ՛առասրնից, իննրն էլ յեկան, օխտրն էլ ք՛եր:

8. Միջակ անուններ

264. Միջակ անունները իրենց հոլովմամբ հանդերձ հետևյալներն են.-

Ամմէն «բոլոր», սեռ. ամմէնու. ավելի գործածական է վոխչ:

Միըն «որևէ մեկը», մնի, մնից, մնօվ, մնում.

Մնէց միըն «մեկն ու մեկը», մնէց մնի ևն.

Հաճմինը «յուրաքանչյուրը», հառմնի, հառմնից, հառմնով (արս. har + hj. մինը):

Մի վոմն «մեկը, մի ոմն».

Է՛ մինը (այսինքն ա՛յն մինը §163) «մյուսը», է մնի, է մնից, է մնով, է մնում.

Է՛ս մինը «այս մեկը», էս մնի, էս մնից, էս մնով, էս մնում:

Մի՛ մինը «յուրաքանչյուրը», մի մնի, մի մնից, միմնով, միմնում¹³. ասվում է նաև Ֆի՛մինը «յուրաքանչյուրը», որ կազմված է արար. فی «ի, մեջ» նախդիրով՝ մինը բառից: Այս արար բառը արդի պարսկերենում գործածվում է «յուրաքանչյուրն ի զին» նշանակությամբ. և այս նշանակությամբ անցել է նաև հայերենի և կարող է կցվիլ ամեն մի թվականի հետ. այսպես Ֆի խինգ թուման «յուրաքանչյուր 5 թուման արժողությամբ», Ֆի վեց ռուբլի, Ֆի տասը ևն, Ֆի շիշի խմար «յուրաքանչյուր շիշի համար»: Գիլանեցի Ժամանակագրության մեջ էլ ունինք էջ 101 «ցորենն ֆի դիդրն ը թուման, բրինձն ֆի դիդրն ժ թուման, ուղրն ֆի դիդրն ժր թուման, շաքարն ֆի դիդրն ժր թուման, խավի ձուն ֆի դանեն բճ դիան»:

Իք «մի բան» (սովորաբար ասվում է առարկայի անունը մոռացված ժամանակ), քքի, քքից, քքով¹⁴, քքեր, քքերի, քքերից, քքերով, քքերում:

Իքմին «մի բան», իքմնի, իքմնից, իքմնով, իքմնում, հզ. իքմինանի, իքմինանու, իքմինանուց, իքմինանով, իքմինանում, կամ իքմինանիք, իքմինանոնց, իքմինանոնցից ևն. ասվում է նաև մին իքմին «մի բան»:

Վորօք «որևէ». օր. Վորօք դերզան ունե՞ս. Վորօք մարթ չտեսի. Վորօք յուրիշ տուն. Վորօք նեղութուն ունենաս՝ ինձ ասա:

Վոչ մինը «ոչ մեկը», վոչ մնի, վոչ մնից ևն:

Մի քանի, մի քանիսը, մի քանրսի կամ մի քանսի, մի քանրսից կամ մի քանսից ևն:

¹³ Այս վերջին երկուսը Աճառյանը գրում է միասին /միմնով, միմնում/:

¹⁴ Եզակի ներգոյականը չի տալիս:

Ինչ, սեռ. տր. ընչի կամ ինչուր, ընչուր, ընչից կամ ընչուց, ընչուցից, ընչով, ընչում, հգ. ընչէր, ընչէրի, ընչէրից, ընչէրով, ընչէրում:

Օվ «ով», սեռ. տր. ում, ումնից, ումով, ումում, հգ. ովէր, ումէրի կամ ումոնց, ումնիցից կամ ումոնցից, ումնէրով կամ ումոնցով:

Շատոնք, սեռ. շատոնց:

Վոչինչ «մի բան». օր. վոչինչ կերե՞լ աս. Վոչինչ լսե՞լ աս:

Վոչով «ոչ ոք», սեռ. տր. վոչում, վոչումնից, վոչումով... (Զմյուռնիո աղերսագրում ունիւք ընչով «ոչ ոք» (փխ. վոչով), էջ 156:

Վոխչ «բոլորը», վոխչի, վոխչից, վոխչով (չունի հոգնակի):

Հենցսաղ «բոլորեքյան». օր. Հենցսաղ մին բ՛ան ան ասում:

Յուրիչ «ուրիշ», յուրշի, յուրշից, յուրշով, յուրշում, հգ. յուրրշնէր կամ յուրշրնէր, յուրրշնէրի կամ յուրշրնէրի են. բայց կա և քի ջնջումով՝ սեռ. յուշի են (§203):

9. Գերանուն

265. Անձնական դերանուններն են յես, դու, յինքը, որոնք հոլովվում են հետևյալ ձևով.

Ու. յես մենք դ՛ու դ՛ուք

Ս. իմ մեր քո ձ՛եր

Տ.Հ. ինձ մեզ քեզ ձ՛եզ

Բ. ինձնից մեզնից քեզնից ձ՛եզնից

Գ. ինձնով մեզնով քեզնով ձ՛եզնով

Ն. ինձնում մեզնում քեզնում ձ՛եզնում

Ու. յինքը յուրէնք

Ս. յուր յուրէնց

Տ.Հ. յուրն յուրէնց

Բ. յուրնից յուրէնցից, յուրէնցնից

Գ. յուրնով յուրէնցով, յուրէնցնով

Ն. յուրնում յուրէնցում, յուրէնցնում

Ոճերի մեջ գործածվում է քե՝ փխ. քեզ, օր. քե խմար «քեզ համար», քե խետ «քեզ հետ», Աստված քե դգար բարի տա «Աստուած քեզ հազար բարի տա»:

Զմիռունիո աղերսագրում գտնում ենք մեք (փխ. մենք)՝ 12 անգամ և մի անգամ միայն մենք:

Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ անձնական դերանունների բացառականը գտնում ենք -է ձևով. ինչ. ինձանէ 204, քեզանէ 200, 202, 203, մեզնէ, ձեզնէ 195. այսպես նաև Զմիռունիո աղերսագրում՝ ձեզնէ 156, մեզնէ 158, քենէ 157.- այստեղ ունինք նաև հյց. զմեզ 157:

Անձնական դերանունների տրական հոլովը գործածելով կրկնությամբ՝ ստացվում է անդրադարձի նշանակություն. օր. ինձինձ «ես մենակս, ինքս ինձ, ես ինքնին, ես ու ես», մեզմեզ, քեզքեզ, ձեզձեզ, յուրնուրն «ինքնիրեն», յուրեցուրեց:

Փոխադարձ դերանունն է յիրուր կամ յիրար, որ հոլովվում է՝ սեռ. յիրորի կամ յիրրի, բց. յիրուրից, յիրրիից կամ յիրրից, գրծ. յիրուրով, յիրրրով կամ յիրրով:

266. Ցուցական դերանուններն են ես, էդ՝, էն, որոնք նաև իբր ածական են գործածվում, սրանց հոմանիշ սա, դա, նա ձևերը գոյություն չունին բարբառի մեջ և էն ցուցականը գործածվում է նաև իբր երրորդ դեմքի անձնական դերանուն: Սրանք հոլովվում են այսպես.

Եզակի¹⁵

Ու. էս էդ՝ են

Ս.Տ.Հ. ստուր տուր ¹⁵նդուր, նուր

Բ. ստուց, ստուցից, տուց, տուցից ¹⁵նդուցից, նուցից, ¹⁵նդուց

Գ. ստուցով, տուցով, տով ¹⁵նդուցով, նուցով

ստով, սով ¹⁵նդով, նով

¹⁵ Եզակի բառը բնագրում չկա:

Հոգնակի

Ու. ստոնք տոնք էնդոնք ¹նդոնք նոնք

Ս.Տ.Հ. ստոնց տոնց էնդոնց ¹նդոնց նոնց

Բ. ստոնցից, տոնցից էնդոնցից ¹նդոնցից նոնցից

Գ. ստոնցով, տոնցով էնդոնցով ¹նդոնցով նոնցով

Ներգոյական հոլովները չեն գործածվում, պետք եղած պարագային ասվում է ստուր մէջ, տոնց մէջ ևն. միայն Հնդկահայոց մեջ կա ստում «սրա մեջ» (Լեյլի, էջ 47), ընտում «նրա մեջ» (անդ 71):

Մեծ-Մեյդան թաղում այս բոլորի մեջ ը դարձել է օ և հնչվում է օր. տօնց, ստօնց, նօնց ևն:

Բոլոր հոլովներն էլ կարող են ստանալ մասնախաձայն է ինչպես էստուր, էստոնց ևն, բայց սրանք ավելի քիչ գործածական են, բացի էստոնք ձևից և երրորդ դեմքի հոգնակիի ձևերից, որոնք վերևում նշանակել ենք:

Հնդկաստանում եզ. բացառականի համար ունենք ստից «սրանից», ըտից, ըդուցից «դրանից»:

Հին ձևի հոլովմունք է Հնդկաստանում սանքան «սոքա» (Ճառագ. յոջ. էջ 34), սանցան «սոցա» (35), դանցան «դոցա» (Գիլանենց, Ժմնկ. 106), նանցան «նոցա» (Ճառ. ազգ. յոջ. 29, 32, 34, 73), բցո. նանցանէ «ի նոցանէ» (անդ 29), Ջմյուռնիո աղերսագրումն էլ բց. սրանէ «սրանից»: (Հնդկ/ա/հայոց սանցան, նանցան ձևերը թե՛ սեռական են, թե՛ տրական և թե հայցական):

Կրճատմամբ ասվում է լես ընդու «դրանից հետո»:

Էն դերանունը ունի մասն էնէր ձևով հոգնակի, որ գործածվում է թե՛ անձերի և թե՛ իրերի համար, բայց միայն «այնպիսիները, այնտեսակները» նշանակությամբ, օր. էնէրն ին յեկէլ «այնպիսիներն էին եկել», էնէրն ամ տեսէլ. մասն հնդկահայոց մեջ՝ էնէրն ասացի՝ որ խսեպ չունի (Լեյլի 83), Չո՞ւմ աս զարմաման, էս խօ մինն չի, էնէրն ա գործէլ, վոր խսեպ չունի (Լեյլի, էջ 59), էդ՝ հասակումն էնէրն գործէց (Լեյլի, էջ 106):

267. Ստացական ածականներն են անձնական և ցուցական դերանունների սեռական ձևերը, այսպես՝ իմ, քո, մեր, ձեր, յուր, յուրենց, ստուր, տուր, Էնդուր, ստոնց, տոնց, Էնդոնց կամ Էնդոնց. սրանք գործածվում են գոյականների հետ: Ստանալով հոդ՝ դառնում են դերանուն և հոլովվում այսպես.

Ու. իմը, իմն կամ իմըս իմոնք կամ իմոնքըս

Մ.Տ.Հ. իմի(ն) իմիս իմոնց իմոնցըս

Բ. իմից, իմնից իմիցս, իմնիցս իմոնցից իմոնցիցըս

Գ. իմով, իմնով իմովս, իմնովս իմոնցով իմոնցովըս

Ու. քոնը կամ քոնդ՝ քոնոնք կամ քոնոնքդ՝

Մ.Տ.Հ. քոնի(ն) քոնիդ՝ քոնոնց քոնոնցդ՝

Բ. քոնից քոնիցդ՝ քոնոնցից քոնոնցիցդ՝

Գ. քոնով քոնովդ՝ քոնոնցով քոնոնցովդ՝

Ու. մերը մերոնք ձերը ձերոնք

Մ.Տ.Հ. մերի(ն) մերոնց ձերի(ն) ձերոնց

Բ. մերից, մերնից մերոնցից ձերից, ձերնից ձերոնցից

Գ. մերով, մերնով մերոնցով ձերով, ձերնով ձերոնցով

Ու. յուրը(ն) յուրոնք

Մ.Տ.Հ. յուրի յուրոնց

Բ. յուրից, յուրնից յուրոնցից

Գ. յուրով, յուրնով յուրոնցով

Ու. յուրենցը յուրենցոնք

Մ.Տ.Հ. յուրենցի(ն) յուրենցոնց

Բ. յուրենցից, յուրենցնից յուրենցոնցից

Գ. յուրենցով, յուրենցնով յուրենցոնցով

Ու. ստուրը ստուրոնք

Մ.Տ.Հ. ստուրի(ն) ստուրոնց

Բ. ստուրից, ստուրնից ստուրոնցից
Գ. ստուրով, ստուրնով ստուրոնցով

Ու. ստոնցը

Ս.Տ.Հ. ստոնցի(ն) հոգնակին գործածական չէ

Բ. ստոնցից, ստոնցնից

Գ. ստոնցով, ստոնցնով

Այսպես են հոլովվում նաև տուրը, Էնդուրը, տոնցը, Էնդոնցը կամ Էնդոնցը:

268. Ստացական դերանունների սեռականի որոշյալ ձևը ստանալով նոր հոդ՝ կազմում է ստացական դերանունների մի նոր խումբ, որ իր մեջ պարունակում է երկու գեղջյալ գոյական: Օր. Ձեր ձիյու վոտը սեվ ա, իմինը ճարմակ ա. - այստեղ իմինը ասելով՝ հասկացվում է «իմ ձիու ոտքը» և կրկին գոյականները (ձի, ոտք) գեղջված են: Առաջին և երկրորդ դեմքի ստացականները կարող են ստանալ թե՛ որոշիչ և թե՛ դիմորոշ հոդ, իսկ մյուսները միայն որոշիչ հոդ: Այսպես իմինը կամ իմինս, քոնինը կամ քոնինո՛ (բայց կարելի չէ ասել իմիսը, քոնիդը), իմոնցը կամ իմոնցոս, մերինը, քոնոնցը կամ քոնոնցո՛, ձերինը, ստուրինը ևն ևն:

269. Փոխանակ ստացական ածականի՝ գոյականը կարող է ստանալ ստացական հոդ. ս, դ՝ կամ տ, ը կամ ն եզակի երեք դեմքերի համար, անիս, անիդ՛, անին հոգնակի երեք դեմքերի համար: Այս ձևերը հոլովվում են հետևյալ ձևերով.

Ու.Հ խացս «իմ հացը» խացերս «իմ հացերը»

Ս.Տ. խացիս խացերիս

Բ. խացիցս խացերիցս

Գ. խացովս խացերովս

Ն. խացումս խացերումս

Ու.Հ խացո՛ «քո հացը» խացերո՛ «քո հացերը»

Ս.Տ. խացիդ՛ խացերիդ՛

Բ. խացիցո՛ խացերիցո՛
Գ. խացովո՛ խացերովո՛
Ն. խացումո՛ խացերումո՛

Ու.Հ խացն «նրա հացը» խացերն «նրա հացերը»
Ս.Տ. խացին խացերին
Բ. խացիցն խացերիցն
Գ. խացովն խացերովն
Ն. խացումն խացերումն

Ու.Հ խացերանիս «մեր հացը, մեր հացերը»
Ս.Տ. խացերանուս
Բ. խացերանուցս
Գ. խացերոնովս
Ն. խացերանումս

Այսպես են հոլովվում խացերանիո՛ «մեր հացը, մեր հացերը», խացերանին «նրանց հացը, նրանց հացերը»: Այսպես նաև հոգնակիի մյուս ձևերը. մատներանիս «մեր մատը, մեր մատները», մատներանիո՛ «մեր մատը, մեր մատները», մատներանին «նրանց մատը, նրանց մատները», բերաններանիս, բերաններանիո՛, բերաններանին, մատանքներանիս, մատանքներանիո՛, մատանքներանին, ամանքներանիս, ամանքներանիո՛, ամանքներանին ևն: Բայերի անոթոշ դերբայներն էլ՝ իբրև գոյական կարող են ստանալ նույնպիսի ստացական հոդ, միայն թե այստեղ հոգնակիի մասնիկը լինում է միշտ էր և ոչ բնավ ներ. ինչ. չղներանուս խմար, բերելերանուն խմար ևն:

Ստացական հոդ կարող են ստանալ նաև նախադրություններ. ինչ. վերերանուն «իրենց վրա, իրենց վրաները», միչերանում «իրենց մեջ, մեջերում» ևն:

Ձմյուռնիո Աղերսագրում, էջ 157 կա կշտէրանուն «կուշտեր-
նին, իրենց կուշտը», բայց ուղղական հոլով է և ոչ սեռ. տր. (նավն
կշտէրանուն կանգնած ա):

270. Ձեղչյալ գոյականով ստացականի ձևը հատուկ է նույն-
պես գոյականներին. թե՛ դերանունները և թե՛ գոյականները հոլով-
վում են առաջին հոլովման վրա, ինչ.

Ու.Հ իմինը, իմինս Լևոնինը

Ս.Տ. իմընի, իմնի Լևոնընի(ն)

Բ. իմընից, իմնից Լևոնընից

Գ. իմընով, իմնով Լևոնընով

Սրանց հոգնակին խորթ է թվում:

271. Հարաբերական դերանունն է վորնօր «որն որ». հոլովվում
է հետևյալ ձևով.

Ու.Հ վորնօր վորդոնք օր

Ս.Տ. վորինօր վորդոնց օր

Բ. վորիցօր վորդոնցից օր

Գ. վորովօր վորդոնցով օր

Կարելի է նաև ներմուծել մին անորոշը.

Ու.Հ վորմինն օր վորմներն օր

Ս.Տ. վորմինն օր վորմներին օր

Բ. վորմնից օր վորմներիցն օր

Գ. վորմնովն օր վորմներովն օր

Նույն հարաբերականից է կազմված օրկա (որ կայ) ձևը, որ
իբր թարմատար շատ հաճախ կցվում է գոյականների վրա (էն
սղեն օրկա՝ լեվ տղա չի):

10. Բայերի խոնարհումը

272. Հին հայերենի 4 լծորդությանց կրկին տեսակների, այն է
ընդամենը ութը ձևի փոխարեն՝ Նոր-Ջուղայի բարբառը ստեղծել է
չորս լծորդություն կամ խոնարհում:

Առաջին լծորդությունը վերջանում է -ել

Երկրորդ - նել

Երրորդ - ալ

Չորրորդը - անալ

Հին հայերենի չորրորդ լծորդության -ու ձևը պահած է միայն տանուլ տալ «խաղի մեջ տարվիլ», որ չի խոնարհվում:

Խոնարհման հիմնական ձևերն են ամեն բայի համար՝ ըղձականի ներկան, անկատարը, սահմանականի կատարյալը, հրամայականը և դերբայները:

Ահավասիկ չորս լծորդությանց նույն ձևերի պատկերը:

273. Ա լծորդություն - սիրել

ըղձ. ներկ. ըղձ. անկ. կատարյալ

սիր-եմ սիր-ի սիր-եցի

սիր-ես սիր-իր սիր-եցիր

սիր-ի սիր-էր սիր-էց

սիր-ենք սիր-ի՞նք սիր-եցինք

սիր-էք սիր-ի՞ք սիր-եցիք

սիր-են սիր-ին սիր-եցին

Հրամ. Գերբայ

սիր-ի՛ր անորոշ - սիր-ել

մի՛ սիր-ել ներկա - սիր-ում

սիր-է՛ք անցյալ - սիր-ել, սիր-ած

մի՛ք սիր-ել ապառնի - սիր-ելու

Ծանոթ. 1 - Ինչպես տեսնվում է, ներկայի եզ. գ դեմքը (սիրի) ճիշտ նույն է անկատարի եզակի ա դեմքի հետ. գործածության մեջ զանազանվում են տեղից կամ նրանց հետ գործածվող դերանուններին:

Ծանոթ. 2 - Կատարյալի բունը իբրև ձայնավոր ունի ամեն տեղ է, միայն եզ. գ դեմքը է. այս տարբերությունը շատ կանոնավոր է, որովհետև առաջինը ծագում է հին հայերենի է ձայնից (սիր-եցի են), իսկ երկրորդը գալիս է եա ձևից (սիր-ես): Եա երկրարբառը ըստ օրինի դառնում է միշտ է (հմմտ. §60, 230):

Ծանոթ. 3 - Ճիշտ մույնալիսի տարբերություն կա մասն անորոշ դերբայի և անցյալ դերբայի միջև. առաջինը -ել ձևով ներկայացնում է հին հայերենի -ել վերջավորությունը, երկրորդը -ել ձևով՝ հին հայերենի -եալ վերջավորությունը:

Այսպես են խոնարհվում ի միջի այլոց՝

ածել>ածել, եցի, ի՛ր
ականել>ականել, եցի, ի՛ր
աղանձել>աղանձել, եցի, իր
աղաչել>աղաչել, եցի, իր
ամաչել>ամանչել, եցի, իր
այրել>յերել, եցի, իր
անիծանել>անիծել, եցի, իր,
աշխատիլ>աշխատել, եցի, իր
ապականել>ապականել, եցի
ապաշխարել>ապաշխարել
ապրիլ>ապրել, եցի, իր
ապսպարել>աբսպարել
արժել>աժժել
ավերել>յավիրել
բաժանել>բ՛աժանել
բամբասել>բ՛ամբ՛ասել
բաշխել>բախշել
բուսանիլ>բ՛ուսանել
բովել>բ՛ովել, եցի, իր
բորբորել>բ՛որբ՛որել
բղխիլ>բխել, եցի
բշտիլ>բշտել
բռնել>բ՛ռնել
բրդել>փռթել
գաղել>գ՛աղել
զզել>զ՛զել

գլորել>գ'լորել
 գրել>գ'րել, եցի, իր
 գովել>գ'ովել
 գուրգուրալ>գ'ուրգ'ուրել
 դատել>դ'ադել
 *դեղձանիլ>դ'ըխձ'նել «բորբոսնիլ»
 եփել>յեփել
 զարդարել>զարդ'արել
 զարթնուլ>զարթընել, նեցի, նի'ր
 զգուիլ>զզվել
 զրկել>զրգել
 թաթախել>թաթախել
 թակել>թակել
 թաղել>թաղել
 թմրել>դ'մրել
 թքանել>թքել, եցի
 լիզուլ>լիզել
 լսել>լսել, լսեցի
 խառնել>խառնել
 խրտնիլ>խռդ'ընել, եցի
 խօսիլ>խօսել
 ծլիլ>ծլել
 ծիծաղիլ>ծրծաղել
 ծնանիլ>ծնել, եց, ի'ր
 համբերել>համբ'երել
 հանել>խանել
 հանդիպիլ>հանդիպել
 ճանաչել>ճանանչել
 մանել>մանել
 մստիլ>մստել
 շուարիլ>շվարել

ուռչիլ>ուռել, ռեցի
*պառակիլ>պառկել
սառչիլ>սառչել
սատակիլ>սատկել
սկսանել> սկսել, եցի
սովորել>սավորել
սպանանել>սըպանել
վաստակիլ>վաստակել
փտիլ>փթել, եցի, ի՛ր

274 Բ լծորդություն - խազ՛նել

ըղձ. ներկ. ըղձ. անկ. կատարյալ

խազ՛-նեմ խազ՛-նի խազ՛-ա
խազ՛-նես խազ՛-նիր խազ՛-ար
խազ՛-նի խազ՛-նէր խազ՛-ավ
խազ՛-նենք խազ՛-նինք խազ՛-անք
խազ՛-նէք խազ՛-նիք խազ՛-աք
խազ՛-նեն խազ՛-նին խազ՛-ան

Հրամ. Գերբայ

խազ՛-ի՛ր անորոշ - խազ՛-նել
մի՛ խազ՛-նել ներկա - խազ՛-նում
խազ՛-է՛ք անցյալ - խազ՛-էլ, խազ՛-ած
մի՛ք խազ՛-նել ապառնի - խազ՛-նելու

Այս լծորդության հետևող բայերը հետևյալներն են.

անկանիլ> ընզնել, ընզա, ընզիր,
գտանել>գ՛ղ՛նել, գ՛ղ՛ա, գ՛ղ՛իր,
թռանել>թռնել, թռա, թռիր,
լինել>յելնել, յելա, յելի՛ր,
կորնչիլ>կորնել, կորա, բի՛ր,
հասանիլ>խասնել, սա, սի՛ր,
մեռանիլ>մեռնել, ռա, ռի՛ր,

մտանել>մտնել, մտա, մտի՛ր,
պրծանիլ>պռծնել, ծա, ծի՛ր,
փախչել> փախնել, խա, խի՛ր:

275 Գ լծորդություն - խազալ

ըղձ. ներկ. ըղձ. անկ. կատարյալ

խազ-ամ խազ-ի խազ-ացի
խազ-աս խազ-իք խազ-ացիք
խազ-ա խազ-էք խազ-աց
խազ-անք խազ-ինք խազ-ացինք
խազ-աք, խազ-էք խազ-իք խազ-ացիք
խազ-ան խազ-ին խազ-ացին

Հրամ. Գերբայներ

խազա՛ անորոշ՝ խազ-ալ
մի՛ խազալ ներկա՝ խազ-ում
խազացե՛ք անցյալ՝ խազ-ացել, -ացած
մի՛ք խազալ ապառնի՝ խազ-ալու

Այս լծորդության հետևող բայերը հետևյալներն են.

աղալ>աղալ, ացի, ա՛
բզզալ, բզզալ, ացի, ա՛
գնալ>գ՛նալ, գ՛ննացի, գ՛նա (այս բայը ամբողջ կատարյալի
մեջ ունի կրկին ը. իսկ մյուս ժամանակներում մի ը)
գռռալ>գ՛ռռալ (ամպի), աց
դողալ>դ՛ողալ, ացի, ա՛
երևալ>արեվալ, ացի, ա՛
գռալ>գռալ, աց, ա՛
խաղալ>խաղալ,
խնդալ>խնդալ
խոկալ>խոկալ «զզվիլ»
խրխնջալ>խրխնջալ

կարդալ>կարդալ
 ձգռտալ>սկռտալ
 մաղկատել>մխկտալ
 մնալ>մնալ, մնացի, մնա՛ (այս բայի կտ. եգ. գ դեմքը Թեհ-
 րան ու Թավրիզ մնաց ձևով է, բայց այստեղ մնաց)
 սարսռալ>սռսռալ
 սողալ>սողալ,ացի,ա՛
 յօրանջել>առշտոտալ
 փնչալ>փնչալ, ացի, ա՛
 նուալ>նվվալ «տնքալ»
 փռնչել>փռշտալ, ացի
 ործկալ>վործկալ

276. **Գ լծորդություն - մոռանալ**

ըղծ. ներկ. ըղծ. անկ. կատարյալ

մոռ-անամ մոռ-անի մոռ-ացա
 մոռ-անաս մոռ-անիր մոռ-ացար
 մոռ-անա մոռ-անէր մոռ-ացավ
 մոռ-անանք մոռ-անինք մոռ-ացանք
 մոռ-անեք մոռ-անիք մոռ-ացաք
 մոռ-անան մոռ-անին մոռ-ացան

Հրամ. Գերբայներ

մոռ-ացիր անորոշ - մոռ-անալ
 մի՛ մոռանալ ներկա - մոռ-անում
 մոռ-ացե՛ք անցյալ - մոռ-ացել, մոռ-ացած
 մի՛ք մոռանալ ապառնի - մոռ-անալու

Այս լծորդության հետևող բայերն են՝

գողանալ>գողանալ կարողանալ>կարողանալ
 դիմանալ>դիմանալ *կշտանալ>կուշտանալ
 զարմանալ>զարմանալ հասկանալ>խասկանալ

իմանալ>յիմանալ ուրանալ>ուրանալ
լողանալ>լուղանալ ջանալ>ջանանալ
խոստանալ>խօստանալ

Այս խոնարհման են հետևում մաս -նալ և -ենալ վերջավորությունը հետևյալ հինգ բայերը, որոնցից երկուսը հրամայականում շեղվում են ընդհանուր կանոնից.

բառնալ>բ'առնալ, բ'առցա, բ'առց
դառնալ>դ'առնալ, ացա, ացի՛ր, դ'առց
ունել>ունենալ, եցա, եցի՛ր,
ուզել>ուզենալ, եցի, եցի՛ր
պարծիլ>պարծենալ, եցա, եցի՛ր

277.¹⁶ 11. Անկանոն բայեր

1. առնել > անել

(հնդ. առել)

Ստոր. ներկա - անեմ, անես, անի, անենք, անեք, անեն.

Ստոր. անց. - անի, անիր, աներ, անինք, անիք, անին.

Կտր.-արի, արիր, արավ, արինք, արիք, արին.

արեցի, արեցիր, արեց, արեցինք, արեցիք, արեցին.¹⁷

Հրամ.- արա՛, մի՛ անել, արե՛ք¹⁸, մի՛ք անել.

Դերբ.- արել, արած, անելու, անում.

հնդկահայոց բարբառով՝

Ստոր. ներկա - առնեմ, առես, առի, առենք, առեք, առեն.

¹⁶ Բնագրում 277 նշումը բացակայում է, բայց քանի որ մախորդը Դ լծորդության համար նշված էր 276, իսկ հաջորդ՝ «Պակասավոր բայեր» մասն ունի 278 համարակալումը, ուստի «Անկանոն բայեր» գլուխը պետք է ունենա 277 համարակալումը:

¹⁷ Բնագրում վերջավորությունները կրճատելը թերևս նպատակ է ունեցել մույն տողում տվյալ բայի բոլոր ժամանակային ձևերը գրառելու: Ուստի տողի սղության, նոր տող անցնելու անհարմարությունից խուսափելու համար Աճառյանը մախրճատրել է նշել միայն վերջավորությունները՝ հաճախ բայափնմբի որևէ մաս ներառելով:

¹⁸ Հրամայական ոչ բոլոր ձևերն ունեն շեշտ բնագրում. միօրինակություն պահելու համար մենք բոլորը տվել ենք շեշտված:

Ստոր. անկ. - առի, առիր, առէր, առինք, առիք, առին.

Կտր.-արարի, արար, արարինք.¹⁹

Դերբ.- արարել, արարած, առելու, առում.

Ծանոթ.- Հնդկահայոց այս ձևերը գտնում ենք նաև Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. ինչ. առի «անե», առնենք «անենք» էջ 93, արարին 93, կառի «կանի» 94, արարել «արարեալ» 97 ևն: Այսպես նաև Զմյուռնիո Աղերսագրում՝ արար 156, արարիր, չարարինք 156:

2. առնուլ > առնել

Ստոր. ներկա - առնեմ, առնես, առնի, առնենք, առնէք, առնեն.

Ստոր. անց. - առնի, առնիր, առնէր, առնինք, առնիք, առնին.

Կտր.-առա, առար, առավ, առանք, առարք, առան.

առեցի, առեցիր, առեց, առեցինք, առեցիր, առեցին.

Հրամ.- ա՛ռ, մի՛ առնել, առէ՛ք, մի՛ք առնել.

Դերբ.- առել, առած, առնելու, առնում:

Հնդկահայոց մեջ բայս ունի առուլ ձևը և խոնարհվում է առում, առուս, առու, առունք ևն: Այսպես նաև Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ՝ առուլ 94, 97, Զմյուռնիո աղերսագրում՝ առու 156:

3. ասել > ասել

Ստոր. ներկա - ասեմ, ասես, ասի, ասենք, ասէք, ասեն.

Ստոր. անց. - ասի, ասիր, ասէր, ասինք, ասիք, ասին.

Կտր.-ասի, ասիր, ասավ, ասինք, ասիք, ասին.

ասեցի, ասեցիր, ասեց, ասեցինք, ասեցիր, ասեցին.

Հրամ.- ասա՛, մի՛ ասել, ասէ՛ք, մի՛ք ասել.

Դերբ.- ասել, ասած, ասելու, ասում.

Զմյուռնիո աղերսագրում ագել 157, ագինք «ասացինք» 156 (երեք անգամ), 157 (երկու անգամ):

¹⁹ Կատարյալի ոչ բոլոր ձևերն է տվել հեղինակը:

4. բանալ > բ՛անալ

Ստոր. ներկա - բ՛անամ, բ՛անաս, բ՛անա, բ՛անանք, բ՛անեք, բ՛անան.

Ստոր. անց. - բ՛անի, բ՛անիր, բ՛անեի, բ՛անիմք, բ՛անիք, բ՛անին.

Կտր. - բ՛ացա, բ՛ացար, բ՛ացավ, բ՛ացանք, բ՛ացաք, բ՛ացան.

Հրամ.- բ՛աց, մի՛ բ՛անալ, բ՛ացե՛ք, մի՛ք բանալ.

Դերբ.- բ՛ացել, բ՛ացած, բ՛անալու, բ՛անում.

5. բերել > բ՛երել

Ստոր. ներկա - բ՛երեմ, բ՛երես, բ՛երի, բ՛երենք, բ՛երեք, բ՛երեն.

Ստոր. անց. - բ՛երի, բ՛երիր, բ՛երեի, բ՛երիմք, բ՛երիք, բ՛երին.

Կտր.- բ՛երի, բ՛երիր, բ՛երեց, բ՛երիմք, բ՛երիք, բ՛երին.

բ՛երեցի, բ՛երեցիր, բ՛երեց, բ՛երեցիմք, բ՛երեցիք, բ՛երեցին.

Հրամ.- բ՛եր, մի՛ բ՛երել, բ՛երե՛ք, մի՛ք բերել.

Դերբ.- բ՛երել, բ՛երած, բ՛երելու, բ՛երում.

6. գալ > գ՛ոլ

Ստոր. ներկա - գ՛ոմ, գ՛ոս, գ՛ո, գ՛ոնք, գ՛ոք, գ՛ոն.

Ստոր. անց. - գ՛ի, գ՛իր, գ՛իք, գ՛իմք, գ՛իք, գ՛ին.

Կտր.- յեկա, յեկար, յեկավ, յեկանք, յեկաք, յեկան.

յեկի, յեկիր, յեկավ, յեկիմք, յեկիք, յեկին.

Հրամ.- յե՛կ, մի՛ գ՛ոլ, եկե՛ք, մի՛ք գ՛ոլ

արի՛ (քիչ գործածական).

Դերբ.- յեկել, յեկած, գ՛ոլու, գ՛ոլման:

Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ հաճախ գտնում ենք արել «եկավ» ձևը. ինչպ. էջ 92, 93, 94, 97, 109 ևն: Մի անգամ էլ Ջմյուննիո Աղերսագրում՝ էջ 156:

7. դնել > դ՛նել

Ստոր. ներկա - դ՛նեմ, դ՛նես, դ՛նի, դ՛նենք, դ՛նեք, դ՛նեն.

Ստոր. անց. - դ՛նի, դ՛նիր, դ՛նեի, դ՛նիմք, դ՛նիք, դ՛նին.

Կտր. - դ՛րի, դ՛րիր, -, դ՛րինք, դ՛րիք, դ՛րին.
դ՛րեցի, դ՛րեցիր, դ՛րեց, դ՛րեցինք, դ՛րեցիք, դ՛րեցին.
Հրամ. - դի՛ր, մի՛ դ՛նել, դրե՛ք, մի՛ք դ՛նել.
Դերք. - դրել, դրած, դ՛նելու, դ՛նում:

8. թողուլ > թողնել

Ստոր. ներկա - թողնեմ, թողնես, թողնի, թողնենք, թողնեք, թող-
նեն.

Ստոր. անց. - թողնի, թողնիր, թողնեմ, թողնինք, թողնիք, թող-
նին.

Կտր. - թողի, թողիր, -, թողինք, թողիք, թողին.
թողեցի, թողեցիր, թողեց, թողեցինք, թողեցիք, թողեցին.
Հրամ. - թո՛ղ, մի՛ թողնել, թողե՛ք, մի՛ք թողնել.
Դերք. - թողնում, թողել, թողած, թողնելու.

9. լալ > լալ

Ստոր. ներկա - լամ, լաս, լա, լանք, լեք, լան.

Ստոր. անց. - լի, լիր, լեր, լինք, լիք, լին.

Կտր. - լացա, լացար, լացավ, լացանք, լացաք, լացան.

Հրամ. - լա՛ց, մի՛ լալ, լացե՛ք, մի՛ք լալ.

Դերք. - լալման, լացել, լացած, լալու.

10. լնուլ > լցըցնել

Ստոր. ներկա - լցըցնեմ, լցըցնես, լցըցնի, լցըցնենք, լցըցնեք,
լցըցնեն.

Ստոր. անց. - լցըցնի, լցըցնիր, լցըցնեմ, լցըցնինք, լցըցնիք,
լցըցնին.

Կտր. - լցցեցի, լցցեցիր, լցցեց, լցցեցինք, լցցեցիք, ցին.

լցրեցի, լցրեցիր, լցրեց, լցրեցինք, լցրեցիք, ցին.

լցրի, լցրիր, լցրեց, լցրինք, լցրիք, լցրին.

Հրամ. - լցցի՛ր, մի՛ լցըցնել, լցցրե՛ք, մի՛ք լցցնել, լցրու՛ր

Դերք. - լցցնում, լցցել, լցցած, լցցնելու.

11. լւանալ > վանալ

Ստոր. ներկա - վանամ, վանաս, վանա, վանանք, վանեք, վանան.

Ստոր. անց. - վանի, վանիր, վաներ, վանինք, վանիք, վանին.

Կոր. - վացա, վացար, վացավ, վացանք, վացաք, վացան.
վացի, վացիր, վաց, վացինք, վացիք, վացին.

Հրամ. - վա՛, մի՛ վանալ, վացե՛ք, մի՛ք վանալ.

Դերք. - վանում, վացել, վացած, վանալու.

12. կալ > կենալ

Ստոր. ներկա - կենամ, կենաս, կենա, կենանք, կենեք, կենան.

Ստոր. անց. - կենի, կենիր, կեներ, կենինք, կենիք, կենին.

Կոր. - կացա, կացար, կացավ, կացանք, կացաք, կացան.

Հրամ. - կա՛ց, մի՛ կենալ, կացե՛ք, մի՛ք կենալ, կացի՛ր.

Դերք. - կենում, կացել, կացած, կենալու.

13. նստիլ > նստել

Ստոր. ներկա - նստեմ, նստես, նստի, նստենք, նստեք, նստեն.

Ստոր. անց. - նստի, նստիր, նստեր, նստինք, նստիք, նստին.

Կոր. - նստա, նստար, նստավ, նստանք, նստաք, նստան.

նստեցի, նստեցիր, նստեց, նստեցինք, նստեցիք, նստեցին.

Հրամ. - նստի՛ր, մի՛ նստել, նստե՛ք, մի՛ք նստել.

Դերք. - նստում, նստել, նստած, նստելու.

14. ուտել > ուտել

Ստոր. ներկա - ուտեմ, ուտես, ուտի, ուտենք, ուտեք, ուտեն.

Ստոր. անց. - ուտի, ուտիր, ուտեր, ուտինք, ուտիք, ուտին.

Կոր. - կերա, կերար, կերավ, կերանք, կերաք, կերան.

Հրամ. - կե՛ր, մի՛ ուտել, կերե՛ք, մի՛ք ուտել.

Դերբ. - ուտում, կերել, կերած, ուտելու.

15. ի վեր առնուլ > վեռնել «առնել»

Ստոր. ներկա - վեռ-նեմ, վեռ-նես, վեռ-նի, վեռ-նենք, վեռ-նէք,
վեռ-նեն.

Ստոր. անց. - վեռ-նի, վեռ-նիր, վեռ-նէր, վեռ-նինք, վեռ-նիք,
վեռ-նին.

Կտր. - վեռ-ի, վեռ-իր, վեռ-ավ, վեռ-ինք, վեռ-իք, վեռ-ին.

վեռ-եցի, վեռ-եցիր, վեռ-էց, վեռ-եցինք, վեռ-եցիք, վեռ-եցին.

Հրամ. - վեռ, մի՛ վեռնել, վեռե՛ք, մի՛ք վեռնել.

վի՛առ, մի՛ վի առնել, վի՛ առէք, մի՛ք վի առնել.

Դերբ. - վեռնում, վեռել, վեռած, վեռնելու.

(Հնդկահայոց մեջ՝ ներկ. վեռում, վեռուս, վեռու ... վեռուլ)

16. ի վեր ելանել > վիրնել «հեծնել»

Ստոր. ներկա - վիր-նեմ, վիր-նես, վիր-նի, վիր-նենք, վիր-նէք,
վիր-նեն.

Ստոր. անց. - վիր-նի, վիր-նիր, վիր-նէր, վիր-նինք, վիր-նիք,
վիր-նին.

Կտր. - վի՛րելա, վի՛րելար, վի՛րելավ, վի՛րելանք, վի՛րելաք, վի՛-
րելան.

Հրամ. - վի՛րել, մի՛ վիրնել, վիրելե՛ք, մի՛ք վիրնել.

Դերբ. - վի՛ր յելնում, վի՛ր յելել, վի՛ր յելած, վի՛ր յելնելու.

17. տալ > տալ

Ստոր. ներկա - տամ, տաս, տա, տանք, տէք, տան.

Ստոր. անց. - տի, տիր, տէր, տինք, տիք, տին.

Կտր. - տվի, տվիր, -, տվինք, տվիք, տվին.

տվեցի, տվեցիր, տվէց, տվեցինք, տվեցիք, տվեցին.

Հրամ. - տու՛ր, մի՛ տալ, տվե՛ք, մի՛ք տալ.

Դերք. - տալման, տվել, տված, տալու.

(Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ հաճախ գտնում ենք միջին հյ. արետ «տվեց» ձևը. այսպես էջ 92, 181 ևն: Նույնպես Ջմյուննիո Աղերսագրում²⁰ էջ 156 (երկիցս):

18. տանել > տանել

Ստոր. ներկա - տանեմ, տանես, տանի, տանենք, տանեք, տանեն.

Ստոր. անց. - տանի, տանիր, տանել, տանինք, տանիք, տանին.

Կտր. - տարա, տարար, տարավ, տարանք, տարաք, տարան.

տարեցի, տարեցիր, տարեց, տարեցինք, տարեցիք, տարեցին.

Հրամ. - տա՛ր, մի՛ տանել, տարե՛ք, մի՛ք տանել.

Դերք. - տանում, տարել, տարած, տանելու.

19. տեսանել > տեսնել

Ստոր. ներկա - տեսնեմ, տեսնես, տեսնի, տեսնենք, տեսնեք, տեսնեն.

Ստոր. անց. - տեսնի, տեսնիր, տեսնել, տեսնինք, տեսնիք, տեսնին.

Կտր. - տեսա, տեսար, տեսավ, տեսանք, տեսաք, տեսան.

տեսի, տեսիր, -, տեսինք, տեսիք, տեսին.

Հրամ. - տես՛ա, մի՛ տեսնել, տեսե՛ք, մի՛ք տեսնել.

Դերք. - տեսնում, տեսել, տեսած, տեսնելու.

278. 12. Պակասավոր բայեր

1. եմ

Սահմ. ներկա - ամ, աս, ա, անք, էք, ան

²⁰ Բնագրում *Աղերսագիրք* հանդիպում է նաև փոքրատառով. մենք բոլոր տեղերում տալիս ենք մեծատառով:

(Հոգ. ք դեմքը Դավրեժ և Մեծ-Մեյդան թաղերում ունի էք ձեր, բայց ուրիշ թաղեր (ինչպես Չարսու և Քոչեր) ունին աք, որով սկզբից մինչև վերջ ա ձայնավորը ընդհանրացած է լինում: Այսպես է մասն Հին Զուղա):

Անկ. - ի, իր, եր, ինք, իք, ին:

Մնացյալը լրանում է լինել> յելնել բայով:

2. կամ

Սահմ. ներկա - կամ, կաս, կա, կանք, կեք, կան

Անկ. - կի, կիր, կեր, կինք, կիք, կին:

Գործ է ածվում մասն անորոշ կալ «բնակիլ» ձևը, որից՝ կալման ա «բնակվում է»:

Մնացյալը լինում է լինել և կենալ բայերով:

Մյուսից է կազմվում անց կալ «անցնել» բայը, որ իբր կրկնակ յանց կենալ ձևի մոտ գործ է ածվում. - ներկա. անցկամ, անցկաս, անցկան, անկ. անցկի, անցկին, սահմ. անցկկամ, անցկկին, անցկին կալման, հլվ. անցկալու, անցկալով ևն. մյուս ձևերը կազմվում են յանց կենալ բայից:

3. ունիմ

Սահմ. ներկա - ունեմ, ունես, ունի, ունենք, ունեք, ունեն

Անկ. - ունի, ունիր, ուներ, ունինք, ունիք, ունին:

Մնացյալը լրանում է ունենալ բայից:

279. 13. Քարդ ժամանակներ

Սահմանական²¹ ներկա

Սահմանական ներկան ունի երկու ձև. առաջինը՝ որ ընդհանուր է ամեն տեսակ բայերի համար (բացի միավանկներից), կազմվում է ներկա դերբայը խոնարհելով էական բայի ներկայի հետ. ինչ.

²¹ Բնագրում գրված է կրճատ՝ *սահմ.*:

Սիրում ամ, խագ՛նում ամ, խագում ամ, մոռանում ամ.

Սիրում աս, խագ՛նում աս, խագում աս, մոռանում աս.

Սիրում ա, խագ՛նում ա, խագում ա, մոռանում ա.

Սիրում անք, խագ՛նում անք, խագում անք, մոռանում անք.

Սիրում էք, խագ՛նում էք, խագում էք, մոռանում էք.

Սիրում ան, խագ՛նում ան, խագում ան, մոռանում ան:

280. Երկրորդը, որ Նոր-Ջուղայի բարբառին առանձնահատուկ մի ձև է, կազմվում է ման ձևի դերբայը խոնարհելով էական բայի ներկայի հետ. այս դերբայը կազմելու համար պետք է -ման մասնիկը կցել բայարմատի վրա, որ ստացվում է անորոշ եղանակից կտրելով նրա -ել, -նել, -ալ, -նալ վերջավորությունները, օր.

ապրել- ապրման ամ, աս, ա, անք, էք, ան.

մեռնել-մեռման ամ, աս, ա, անք, էք, ան.

մնալ-մնման ամ, աս, ա, անք, էք, ան.

նեղանալ-նեղման ամ, աս, ա, անք, էք, ան:

Միավանկ բայերի մեջ -ման մասնիկը կցվում է ո՛չ թե արմատի, այլ ուղղակի բայի անորոշ ժամանակի վրա, ինչ. գ՛ալման ամ, լալման ամ, տալման ամ, ինչպես նաև կալ «գտնվիլ, գոյություն ունենալ» պակասավոր բայից՝ կալման ա, օր. անց ին կալման «անցնում էին», ինչ տեղ ա կալման «ո՞ր է մնում, բնակվում»:

Եթե բայարմատի վերջում գտնվում է վ ձայնը, -ման մասնիկի կողքին գտնվելիս ջնջվում է. այսպես են ցալիլ>ցավել, ցաման ա «ցավում է», երևիլ>արեվալ, արեման ա «երևում է»: Այսպես են նաև բոլոր կրավորական և կրավորակերպ չեզոք բայերը, որոնց -վել վերջավորությունը ամբողջապես ջնջվում է այսպիսի ներկայի կազմության ժամանակ. օր. բ՛ռնման ա «բռնվում է», մաշման ամ «մաշվում եմ», խառնման աս «խառնվում ես», կապման ան «կապվում եմ» ևն:

-անալ վերջավորող բայերի ա հոդակապը, ինչպես տեսնվում է, մնում է -ման մասնիկի մոտ, այսպես նաև առաջին և երկրորդ լծորդության երկրորդ տիպարի այն բայերը, որոնք գործ են ածվում

բարբառիս հին ձևի մեջ -անել ձևով, -ման մասնիկն ստանալիս՝ պահում են ա ձայնը. օր. ընգաման ամ «ընկնում եմ», խասաման ամ «հասնում եմ», խագաման ամ «հագնում եմ», պոծաման ամ «պոծում եմ», գոյաման ամ «գտնում եմ»:

-նալ վերջավորած բայերից դառնալ լինում է դառնան ամ, իսկ գնալ լինում է գնաման ամ, որի հետևողությամբ հնդկահայոց մեջ գալ>գոլ բայն էլ ստանալով ավելորդ մի ա՝ դարձել է գոյաման ամ, մինչդեռ Նոր-Ջուղայի մեջ գործածական ձևն է գոյման ամ:

281. Ներկայի այս ձևը ընդհանուր չէ բարբառի բոլոր բայերին. այդ ձևով խոնարհվում են միայն չեզոք, կրավորական և կրավորակերպ չեզոք բայերը, օր. վախման ամ «վախում եմ», շոքման ամ «շոգում եմ», վարման ամ «վարվում եմ», սկսման ա «սկսվում է», հալման ա «հալվում է», ջանաման ամ «ջանում եմ», գարմաման ամ «գարմանում եմ», բանցրաման ամ «բարձրանում եմ», խաղման ամ «խաղում եմ», դողման ամ «դողում եմ», փախման ամ «փախչում եմ», լելման ամ «լինում եմ», կորման ա «կորչում է», մտման ամ «մտնում եմ», նստման ամ «նստում եմ», պակասման ա «պակասում է», սառման ա «սառչում է», ամանչման ամ «ամաչում եմ», մրսման ամ «մրսում եմ», ծծաղման ամ «ծիծաղում եմ», կանգրման ա «կանգնում է», մոտկաման ա «մոտենում է», վատաման ա «վատանում է», հռհռման քոքոման ան «սաստիկ ծիծաղում եմ», քոքոման ան «քրթնջում եմ», թուլաման ա «թուլանում է», կուշտաման ամ «կշտանում եմ», գղելման ամ «կարողանում եմ», կամ նաև գրաբարից ու թուրքերենից փոխառյալ բառերով գմայլման ամ «գմայլում եմ», հանդիպման ամ «հանդիպում եմ», անկարողաման ամ «անկարող եմ դառնում», խօջաման ան «հարստանում եմ», քէֆօվաման ան «հարբում եմ» ևն:

Ներգործական բայերը չեն կարող այս ձևի ներկա ունենալ. ուստի բոլոր այն բայերը, որոնց բունը ձևով կարող է տատանվիլ ներգործականի ու կրավորականի մեջ, պետք է միշտ առնել իբր

կրավորական. այսպես՝ լցման ա «լցվում է» (ո՛չ թե լցնում է), խաբ՛ման ամ «խաբվում եմ» (ո՛չ թե խաբում եմ), քանդման ամ «քանդվում եմ», ջրման ա «ջրվում է», քերման ա «քերվում է», տարման ա «տարվում է», խրման ա «խրվում է», լերման ա «այրվում է», փսակման ա «պսակվում է», հաստաղման ա «հաստատվում է», կոտրատման ա «կոտրատվում է», կապման ա «կապվում է», սիրման ա «սիրվում է», վնասման ա «վնասվում է», ասման ա «ասվում է», բռնման ա «բռնվում է», խառնման ա «խառնվում է». նույնիսկ գրաբարից կամ թուրքերենից փոխառյալ բառերով՝ քաջալերման ամ «քաջալերվում եմ», բաւարարման ամ «բավարարվում եմ», յուսահատման ամ «հուսահատվում եմ», համարման ամ «համարվում եմ», միաբանման ամ «միաբանվում եմ», դաղման ա «դաղվում՝ այրվում է» ևն:

Չեզոքի ու ներգործականի այս տարբերությունը այնպես որոշ է, որ երբեմն երկու տեսակ ներկաներն էլ կողք կողքի գտնում ենք իրար հետ միասին գործածված՝ անհամադիր ձևով. օր. Վայրի գազաններ էին մտման փչացանում (Ճառ. ազգ. էջ 56):

Կան բայեր, որոնք իմաստով ներգործական են, բայց բարբառիս մեջ իբրև չեզոք ըմբռնվելով՝ ստացել են այս ձևի կազմություն. օր. փնթփնթման ա՝ կարելի է ըմբռնել իբր ներգործական, քթի տակից մի բան (հյգ.) է փնթփնթում, բայց այստեղ ըմբռնվել է իբր չեզոք. ինքնիրան խոսում է: Այսպես նաև պրծման ամ «պրծնում՝ ազատվում եմ մի բանից», շախման ամ «շախվում եմ մի բանից», սավորման ամ «սովորում՝ վարժվում եմ մի բանի», խասկաման ամ «հասկանում եմ, հասկացողություն ունիմ մի բանից», կարոտման ա «կարոտում է մեկին (տրակ.)», խագ՛ման ա «հագնվում է», խօսման ամ «խոսում եմ»: Այսպես ըմբռնված պետք է լինին նաև խոստաման ամ «խոստանում եմ», ստաման ա «ստանում է» (Ճառ. ազգ. 51), կարդման ա «կարդում ես» (Dialogues, էջ 3), կամեման ամ (անդ էջ 16), ցանկաման ամ (Ճառ. ազգ. էջ 105):

282. Այս բոլորից դուրս -ման մասնիկը կցվում է մի խումբ գուտ ներգործական բայերի վրա, որոնց հետ միաժամանակ կա նաև կրավորական ձևը. այս դեպքում -ման մասնիկը կրում է նոր ձևափոխություն. - ներգործական բայերն ստանում են -ման մասնիկը սովորական ձևով, իսկ կրավորականները -ել, -նել, -անել լծորդությամբ մեջ՝ մասնիկից առաջ պահում են և հոդակապը, իսկ -ալ, անալ լծորդությանց մեջ՝ ց հոդակապը²². օրինակ՝

Ներգ. Կրավ.

առնուլ - առնան ամ առնման ամ

բանալ - բ՛անան ամ բ՛ացման ամ

գողանալ - գ՛ողանան ամ գ՛ողացման ամ

Գտանել - գ՛դ՛անան ամ գ՛դ՛անման ամ

Գտնել - գ՛դ՛ման ամ գ՛դ՛մման ամ

Թողնել - թողման ամ թողնման ամ

Իմանալ - յիմանան ամ յիմացման ամ

Մոռանալ - մոռանան ամ մոռացման ամ

Տալ - տալման ամ տալմման ամ

Տեսնել - տեսման ամ տեսնման ամ

283. Ներկայի կազմության այս անկանոնությունները, հատկապես ներգործականի ու կրավորականի շփոթությունը պատճառ են դարձել, որ -ման ձևի ներկան կամաց-կամաց ասպարեզից քաշվի, տեղի տալով -ում ձևի ներկային, որի գործածությունը շատ ավելի պարզ էր: Ջուդայի հին բարբառում -ման ձևով ներկան շատ ավելի տարածված էր և այսօր էլ Հնդկաստանի հայերը առատորեն գործածում են իրենց խոսակցական լեզվում: Այս մասնիկի ավելի հաճախական գործածության ապացույց է այն, որ Հնդկաստան տպված Dialogues in English and Armenian գրքույկում նույն իսկ ոչ ժողովրդական ձևերը խոնարհված են այս կերպով, օր. Թխպէրն բաժանման ան կամ ճեղքվելով յատկաման

²² Հոդակապ եզրույթը բնագրում գործածված է ոչ ներկայիս իմաստով, ուղղակի կապող, միացնող:

ան և փոքր փոքր աներևութաման ան (the clouds divide, or break asunder and disappear by degrees):

Այսօր Նոր-Ջուղայի արդի բարբառում -ման ձևի ներկան իր կենսունակությունը կորցրած՝ գրեթե ամեն տեղ փոխանակվում է -ում ձևով և պահվում է միայն գալ, լալ, տալ, կալ միավանկ բայերի ծայրը, կազմելով այսպես մի տեսակ համադրություն Երևանի բարբառի միավանկ բայերի -լիս ներկայի հետ.

գոլման ամ, լալման ամ, տալման ամ, կալման ամ,
գոլման աս, լալման աս, տալման աս, կալման աս,
գոլման ա, լալման ա, տալման ա, կալման ա,
գոլման անք, լալման անք, տալման անք, կալման անք,
գոլման էք, լալման էք, տալման էք, կալման էք,
գոլման ան, լալման ան, տալման ան, կալման ան:

Հին-Ջուղայում միավանկներն էլ գրկվելով այս ձևի սահմանականից, -ման մասնիկը բոլորովին ջնջված է:

284. Ծանոթ. - Ներկայի այս -ման ձևը ծագած է գրաբարի -ումն գոյականաձև դերբայների ներգոյական ձևից. այսպես՝ շարժումն, սեռ. տր. շարժման, ներգ., ի շարժման, որից էլ ի շարժման էմ, այն է «շարժվելու գործողության մեջ, շարժումի մեջ եմ, շարժվում եմ». կամ նախորդի անկումով՝ շարժման ամ: Այսպեսով²³ Նոր-Ջուղայի բարբառի ներկայի կազմության այս ձևը միջոց է դառնում բացատրելու նաև -ում ձևի ներկայի կազմությունը, իբր ներգոյականի մի այլ եղանակ. խաղում եմ «խաղի մեջ եմ, խաղալիս եմ». հմնտ. միջին հյ. ի խաղալ է «խաղում է». Չի կարծիս առեալ նոցա՝ այնպես գիտացին թե ընդ տղայսն գեղջին ի խաղալ է և կամ թե աշխատեալ է և ննջեալ (Յայսմ. դեկտ. 3). Հաբէլ յառաջէն ի գնալ էր և նա յետևանց. Յայսմ մրտ. 14:

²³ Պահել ենք բնագրային անհնչյունափոխ տարբերակը՝ այսպեսով:

Սահմանական անկատար

285. Սահմանականի անկատարն էլ՝ ներկայի նման՝ ունի երկու ձև. առաջինը՝ որ ընդհանուր է ամեն տեսակ բայերի համար (բացի միավանկներից), կազմվում է ներկա դերբայը խոնարհելով էական բայի անկատարի հետ. օր.

Սիրում ի, սիրում իր, սիրում էր, սիրում ինք, սիրում իք, սիրում ին.

խագ՛նում ի, խագ՛նում իր, խագ՛նում էր, խագ՛նում ինք, խագ՛նում իք, խագ՛նում ին.

խագում ի, խագում իր, խագում էր, խագում ինք, խագում իք, խագում ին.

մոռանում ի, մոռանում իր, մոռանում էր, մոռանում ինք, մոռանում իք, մոռանում ին:

Երկրորդը կազմվում է -ման ձևի դերբայով, որի հանգամանքները ճիշտ նույն են՝ ինչ որ խոսել ենք ներկայի համար: Անկատարի մեջ էլ այս ձևը հիմա գործածությունից ընկել է և սովորական է միայն միավանկ բայերի համար. այսպես՝

Գոլման ի, գոլման իր, գոլման էր, գոլման ինք, գոլման իք, գոլման ին.

Լալման ի, լալման իր, լալման էր, լալման ինք, լալման իք, լալման ին.

Տալման ի, տալման իր, տալման էր, տալման ինք, տալման իք, տալման ին.

Կալման ի, կալման իր, կալման էր, կալման ինք, կալման իք, կալման ին:

286. Միավանկ բայերի թե՛ ներկան և թե՛ անկատարը ունին մաս մի կրճատ ձև, որ կազմվում է պարզապես անորոշ դերբայը դնելով էականից հետո՝ առանց -ման վերջավորության, այս ձևը կարելի է գործ ածել շեշտից հետո կամ հարցական նախադասության մեջ. ինչ. վորտեղի՞ց աս գոլ. Խաց ին տալ, Յարախէքն ան լալ. Պարզ միտս ա գոլ:

Պարզ ապառնի

287. Պարզ ապառնին կազմելու համար ստոր. ներկայի վրա դնում ենք և մասնիկը, որ այս բարբառում ունի չորս ձև.

Կ - գործ է ածվում ձայնավորով և խուլ բաղաձայնով սկսվող բայերի հետ. օր. կտամ, կկենամ, կերթամ:

Գ - գործ է ածվում թրթռուն շնչեղ բաղաձայնով սկսվող բայերի մոտ. օր. գ՛րերեն, գ՛գոմ, գ՛ղրնեն, գ՛ճեվեն, գ՛ջրեն.

Գ - գործ է ածվում պարզ թրթռուն բաղաձայնով սկսվող բայերի մոտ. օր. գրգզամ, գլամ, գգռա, գդաստեն (պրս. دَاسْت dasta բառից):

Ը - գործ է ածվում շնչեղ խուլ բաղաձայնով սկսվող բայերի մոտ. օր. քփորեն, քթողեն, քցանեն, քչափեն, քխնդամ:

Հ կամ ՝ ձայնով սկսվող բայերի մոտ և ձայնը միանալով մասնաձայնի հետ՝ դառնում է գ՛. ինչ. գ՛ավաղամ, գ՛անդիպեն, գ՛աստաղեն, գ՛ուսաղվեն, գ՛արձակեն ևն:

Ստորև դնում ենք մի մի օրինակ բոլոր ձևերից.

կասեն գ՛րերեն գլամ քփորեն

կասեն գ՛րերես գլաս քփորես

կասի գ՛րերի գլա քփորի

կասենք գ՛րերենք գլանք քփորենք

կասեք գ՛րերեք գլեք քփորեք

կասեն գ՛րերեն գլան քփորեն

Հնդկահայոց մեջ կը ձևի հետ անխտիր գործածական է մաս կու, որ դրվում է թե՛ ձայնավորով և թե՛ բաղաձայնով սկսվող բայերի մոտ. ինչ. կու անգանես «կընկնես», կու մրսես, կու սիրես, կու հանդիպի, կու սավորեն ևն:

Գիլանեցի Ժամանակագրության մեջ գտնում ենք երեք բայ, որոնք թեև սկսվում են ձայնավորով, բայց զարմանալի կերպով չեն կրճատում կը մասնիկը. ինչ. կը ամալեն 112, կը յիմանայ 112, կը ընկանի 97, 196, կը ընկանեն 181, այսպես մաս բացասական՝ չը ընկանի 199:

Անցյալ ապառնի

288. Անցյալ ապառնին կազմելու համար ստոր. անցյալի վրա դնում ենք և մասնիկը՝ իր վերոհիշյալ չորս ձևերով.

Կ - կտի, կկենի, կերթի, կասի.

գ՛ - գ՛րերի, գ՛գի, գ՛դընի, գ՛ճեվի, գ՛ջրի.

գ - գրգզի, գլի, գգռեր, գդաստի.

ք - քփորի, քթողնի, քցանի, քչափի, քխնդի:

Օրինակ՝

կասի գ՛րերի գլի քփորի

կասիր գ՛րերիր գլիր քփորիր

կասէր գ՛րերէր գլէր քփորէր

կասինք գ՛րերինք գլինք քփորինք

կասիք գ՛րերիք գլիք քփորիք

կասին գ՛րերին գլին քփորին

289. Ապառնիի ներկա և անցյալ ժամանակները ունին մաս հետաքրքրական մի նոր ձև, որ հատուկ է միայն Նոր-Ջուղայի բարբառին և այլուր գոյություն չունի: Այս ձևը կազմելու համար ստոր. ներկայի վրա դնում ենք մամ, մաս, մա, մանք, մէք, ման, իսկ անցյալի վրա՝ մի, միր, մէր, մինք, միր, մին: Այսպես՝

Ապառնի ներկա - մամ խաղամ, մաս խաղաս, մա խաղա, մանք խաղաք, մէք խաղէք, ման խաղան.

Ապառնի անցյալ- մի խաղի, միր խաղիր, մէր խաղէր, մինք խաղինք, միր խաղիք, մին խաղին:

Հարադրյալ ձևերը ուզել բայի խոնարհյալ ձևերն են. այսպես՝ մամ խաղամ<ուզում ամ խաղամ, մաս խաղաս<ուզում աս խաղաս, մի խաղի<ուզում ի խաղի ևն և շատ լավ համաձայն են գալիս պրս. ապառնի կազմության. خواهم خورد xāham xōrd ևն: Սղումը առաջացած է արագաբանության կամ հաճախ գործածության պատճառով և նոր երևույթ է բարբառիս մեջ, որին տեղյակ են մաս իրենք ջողայեցիք: 11 տարեկան մի երեխա²⁴, որից առաջին ան-

²⁴ Հովհաննես խան Ղարախանյանի որդին՝ փոքրիկ Անդրանիկը (այս ծանոթագրությունը հեղինակինն է. բնագրում տրված է աստղանիշով (էջ 261)):

գամ լսեցի ապառնիի այսպիսի ձևեր, երբ հարցրի, թե ի՞նչ ձև է դա, իսկույն բացատրեց թե արագ խոսելիս ասում են մամ խաղամ, փոխանակ ասելու ուզում ամ խաղամ:

Անորոշ ապառնի

290. Ապառնիի այս ձևը հատուկ է Նոր-Ջուղայի բարբառին և ցույց է տալիս, որ գործողությունը կարող է լինել որ տեղի ունենա ապագայում: Կազմվում է պլա մասնիկով, որ ծագում է «պիտի լինի, պետք է լինի» ձևից և կցվում է ստորադասական ներկային: Օր. պլա բ'երեն «կարող է լինել, որ բերեն», պլա գ'ընամ «կարող է լինել, որ երթամ»:

պլա սիրեն պլա խագ'նեն
պլա սիրես պլա խագ'նես
պլա սիրի պլա խագ'նի
պլա սիրենք պլա խագ'նենք
պլա սիրեք պլա խագ'նեք
պլա սիրեն պլա խագ'նեն

Կա և այս մասնիկի մի քիչ ավելի հիմ ձևը՝ պիտլա. ինչ. պիտլա սիրեն, պիտլա խագ'նեն, պիտլա խագ'նի ևն: Ինչպես պլա, նույնպես և պիտլա գործածական էին Ջուղայի հիմ բարբառում. այժմ շատ քչերը միայն գործ են ածում, թեև նրա գոյությանը ծանոթ են. ավելի հաճախական է Ջավայի հայոց կամ Ջավա պանդխտածների բարբառում:

Անցյալ անորոշ ապառնի

291. Նախորդի անցյալն է և նույնպես հատուկ է միայն Նոր-Ջուղայի հիմ բարբառին կամ Ջավայի հայոց. նշանակում է թե կարող էր պատահել, որ անցյալ այդ դեպքը տեղի ունեցած լիներ: Կազմվում է պլա կամ հնագույն պիտլա մասնիկը ավելացնելով ստորադասական անցյալի վրա, օր.

պլա սիրի, պիտլա սիրի պլա խագ'նի, պիտլա խագ'նի

պլա սիրիր պլա խազ՛նիր
պլա սիրէր պլա խազ՛նէր
պլա սիրինք պլա խազ՛նինք
պլա սիրիք պլա խազ՛նիք
պլա սիրին պլա խազ՛նին

Հարկադրական ապառնի

292. Կազմվում է ստորադասական ներկայի և անցյալի վրա ավելացնելով պտկա, որ է «պետք է»՝

պտկա սիրեմ պտկա սիրի
պտկա սիրես պտկա սիրիր
պտկա սիրի պտկա սիրէր
պտկա սիրենք պտկա սիրինք
պտկա սիրէք պտկա սիրիք
պտկա սիրեն պտկա սիրին

Պարտավորական ապառնի

293. Կազմվում է ստորադասական ներկայի վրա ավելացնելով պտի մասնիկը.

պտի սիրեմ պտի խազ՛նեմ
պտի սիրես պտի խազ՛նես
պտի սիրի պտի խազ՛նի
պտի սիրենք պտի խազ՛նենք
պտի սիրէք պտի խազ՛նէք
պտի սիրեն պտի խազ՛նեն

Անցյալ

294. Կազմվում է նույն պտի մասնիկը ավելացնելով ստորադասական անցյալի վրա.

պտի սիրի պտի խազ՛նի
պտի սիրիր պտի խազ՛նիր

պտի սիրէր պտի խագ՛նէր
պտի սիրինք պտի խագ՛նինք
պտի սիրիք պտի խագ՛նիք
պտի սիրին պտի խագ՛նին

295. Թե՛ Զուղայի և թե՛ հնդկահայոց մեջ կա նաև պիտիլ «պէտք է» ձևը, որ անխտիր դրվում է ներկա և անցյալ բոլոր դեմքերի վրա. օր. Էտ լրին հաստատութիւն ա պիտիլ (այդ լուրը ստուգության կարոտ է). Ո՛րքան ա պիտիլ. Քեզ էդ՛ բ՛անը պիտիլ էր (արժանի էիր դրան). Յես պիտիլ ման գ՛ում. Պիտիլ մարթ ման գ՛ո «մարդ պէտք է որ ման գա»:

Պտիլ, պիտիլ ձևերի փոխարեն գործ է ածվում նաև պիտիլ՝ ներկայի համար և պիտէր՝ անցյալի համար, օր. ի՞նչ պիտի անել «ի՞նչ պէտք է անել». անց. պիտէր մնի, պիտէր մնիր, պիտէր մնէր, պիտէր մնինք, պիտէր մնիք, պիտէր մնին «պիտի մնայի» ևն:

Հրամայական (Բ ձև)

296. Կազմվում է թո՛ղ մասնիկով, որ կցվում է միայն ստորադասական ներկայի եզակի և հոգնակի երրորդ դեմքի վրա. օր.

Թո՛ղ գրի, թո՛ղ խագ՛նի, թո՛ղ խագա, թո՛ղ մոռանա, թո՛ղ գրեն, թո՛ղ խագ՛նեն, թո՛ղ խագան, թո՛ղ մոռանան:

Անցյալ

297. Կազմվում է թո՛ղ մասնիկով, որ կցվում է ստորադասական անցյալի եզակի և հոգնակի Բ և Գ դեմքերի վրա.

Թո՛ղ գրիր, թո՛ղ գրէր, թո՛ղ գրիք, թո՛ղ գրին,
թո՛ղ խագ՛նիր, թո՛ղ խագ՛նէր, թո՛ղ խագ՛նիք, թո՛ղ խագ՛նին.
թո՛ղ խագիր, թո՛ղ խագէր, թո՛ղ խագիք, թո՛ղ խագին.
թո՛ղ մոռանիր, թո՛ղ մոռանէր, թո՛ղ մոռանիք, թո՛ղ մոռանին:

Գերակատար

Կազմվում է քոլ մասնիկով, որ կցվում է գերակատարի եզակի և հոգնակի Բ. Գ. դեմքի վրա.

Թո՛ղ գրե՛լ իր, թո՛ղ գրե՛լ էր, թո՛ղ գրե՛լ իք, թո՛ղ գրե՛լ ին.

թո՛ղ խազե՛լ իր, թո՛ղ խազե՛լ էր, թո՛ղ խազե՛լ իք, թո՛ղ խազե՛լ ին.

թո՛ղ խազացե՛լ իր, թո՛ղ խազացե՛լ էր, թո՛ղ խազացե՛լ իք, թո՛ղ խազացե՛լ ին.

թո՛ղ մոռացե՛լ իր, թո՛ղ մոռացե՛լ էր, թո՛ղ մոռացե՛լ իք, թո՛ղ մոռացե՛լ ին:

298. Քաղադրյալ ձևեր

-բ'երե՛լ ամ, բ'երե՛լ աս, բ'երե՛լ ա, բ'երե՛լ անք, բ'երե՛լ էք, բ'երե՛լ ան (չի գործածվում բ'երած են, էի ևն ձևը):

-բ'երե՛լ ի, բ'երե՛լ իր, բ'երե՛լ էր, բ'երե՛լ ինք, բ'երե՛լ իք, բ'երե՛լ ին.

- բ'երած յե՛լա «բերած եղա».

-բ'երած պտի յե՛լնեմ կամ պտի բ'երած յե՛լնեմ «բերած պիտի լինիմ» ևն.

-բ'երած պտի յե՛լնի կամ պտի բ'երած յե՛լնի «բերած պիտի լինե՛ի» ևն.

- բ'երած ամ յե՛լե՛լ «բերած են եղե՛լ»...

- բ'երած յե՛լնեմ «բերած լինիմ»...

- բ'երած յե՛լնի «բերած լինե՛ի»...

- բ'երած կե՛լնեմ «բերած կլինիմ»...

- բ'երած կե՛լնի «բերած կլինե՛ի»...

- թո՛ղ բ'երած յե՛լնեմ «թող բերած լինիմ»...

- թո՛ղ բ'երած յե՛լնի «թող բերած լինե՛ի»...

- բ'երած յե՛լնե՛լ «բերած լինե՛լ»...

- բ'երելու ամ «բերելու են»...

- բ'երելու ի «բերելու էի»...

- բ'երելու յե՛լնեմ «բերելու լինիմ»...

- բ'երելու յե՛լնի «բերելու լինե՛ի»...

- բերելու կելնեմ «բերելու կլինիմ»...
- բերելու կելնի «բերելու կլինեի»...
- բերելու յելա «բերելու եղա»...

Թեական ձևերը կազմելու համար դրվում է պրա. اكر էգէր «եթե» մակբայը. օր. էգէր բերած յելնի «եթե բերած լինեի» ևն:

299. Բայերի գործածության մեջ կարևոր է նկատել՝

ա) Գ՛նալ բայը հնդկահայոց մեջ անգլերենի հետևողությամբ ցույց է տալիս մի գործողություն՝ որ արվելու վրա է, օր. գ՛նաման ամ ջանամալ վոր հանգստվեմ - I am going to endeavour to rest (Dial. Էջ 54).

բ) Գտանեմ բայը գործ է ածվում «ունենալ, ձեռք բերել» իմաստով. օր. նամակ գ՛դամա՞ն աս «նամակ ստանո՞ւմ ես». Սօր մին դանա նամակ գ՛դա. Վախսան ամ անձ՛րել գ՛դ՛նենք. Էս տարի շաղ փոքր ձ՛մեռ գ՛դ՛անք:

գ) Սրա փոխարեն ստանալ բայը ցույց է տալիս «ունենալ, ընդունելություն ցույց տալ հյուրին». ինչ. Ինձ լել չստացավ. Փոքր համբերությին ստացի՛ր (ունեցի՛ր). Տեղդ ստացի՛ր (take your place 23):

Անցողական բայեր

300. Բայերի անցողականը կազմելու համար բայի արմատի վրա ավելացնում ենք -ացնել մասնիկը. ինչ. խօսացնել, ուտացնել, խաղացնել, խանչկացնել «հանգչեցնել, մարել ճրագը», ամանչացնել, կարմրացնել, վազգացնել, լենացնել, փչացնել, նեղացնել. նույն իսկ այն բայերը, որ ուրիշ բարբառներում ստանում են -եցնել, այստեղ կատարյալ միօրինակությամբ վերցնում են -ացնել մասնիկը. ինչ. ապրացնել, մոտկացնել «մոտեցնել», աշխատացնել, խաշտացնել «հաշտեցնել», կանգրացնել «կանգնեցնել»:

Ամեն բայ անխտիր այս մասնիկը չի ընդունում. մնացյալը կազմվում է տալ բայի հարադրությամբ. ինչ. յեփել տալ, քամել տալ...

Երբեմն կարող է տալ բայը կցել անցողականի առաջին ձևին.
ինչ. խմացնել տալ, խօսացնել տալ ևն:

Հնդկահայոց բարբառի մեջ -ցնել մասնիկը պահելով իր ա ձայ-
նը՝ մնում է -ցանել, օր. նեղացանել, բանացանել «գործածել»,
պակսացանել, ցավացանել, ծանոթացանել, քվացանում ա
«քվացնում է», յանցկացանել, յավելացանել, նստացանել: Այս-
պես ենք գտնում նաև Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. ինչ.
կարդացանել 199, իվելացանում ա 197, խասացանենմ 107, դառ-
ցանենմ 105, մեռացանի 183, կբարձրացանենմ 104 ևն:

301. Անցողական բայերի խոնարհումը կանոնավոր բայերի
խոնարհումից փոքր -ինչ տարբերվում է. ահա նրանց խոնարհ-
ման պատկերը. տարբերությունը կատարյալի առաջին ձևի և
հրամայականի մեջ է.

Ստոր. ներկա Ստոր. անկ Կտր. ա.

լեն-ացնենմ լեն-ացնի լեն-ացրի

լեն-ացնես լեն-ացնիր լեն-ացրիր

լեն-ացնի լեն-ացնէր լեն-ացրէց

լեն-ացնենք լեն-ացնինք լեն-ացրինք

լեն-ացնէք լեն-ացնիք լեն-ացրիք

լեն-ացնեն լեն-ացնին լեն-ացրին

Հրամ. Կտր. բ. Դերբ.

լենացրու՛ր լեն-ացրեցի ներկ. լենացնում

մի՛ լենացնել լեն-ացրեցիր ան. լենացնել

լենացրէ՛ք լեն-ացրէց անց. լենացրել

մի՛ք լենացնել լեն-ացրեցինք լենացրած

լեն-ացրեցիք ապ. լենացնելու

լեն-ացրեցին

Հրամայականում փոխանակ -ացրուր ձևի՝ գործ է ածվում նաև
-ցուր. ինչ. լենացուր, բանցրացուր ևն. այս ձևը ավելի հաճախա-
դեպ է հնդկահայոց մեջ:

Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ գտնում ենք հետևյալ տարբերությունները. -

Կատարյալի վերջավորություններն են՝ ացուցի, ացուցիր, ացուց ևն, ինչ. խասացուցիր «հասցրիր» 104, կանգրնացուց 104.

Անցյալ դերբայը վերջավորում է՝ ացուցել. ինչ. խակցուցել 99, կանգնացուցել 95, 103, չոբացուցել 95, թուրբացուցել 190, փակցուցել 96, 185, նստացուցել 183, 196, սրցորցուցել (ազատել) 186:

Կրավորական բայ

302. Կրավորական բայերը կազմվում են -վել վերջավորությամբ. այսպես՝

ա լծորդ. - սիրել- սիր-վել

բ լծորդ. - խագ՛նել- խագ՛նվել

գ լծորդ. - կարդ՛ալ-կարդ՛ացվել

դ լծորդ. - մոռանալ-մոռացվել

Բաղաձայնների խճողման պատճառով երբեմն միջավանկի կորած ա ձայնավորը վերականգնվում է. ինչ. գ՛ղ՛նել - գ՛ղ՛անվել, կորնել «կորչիլ» բայի կրավորականն է կորցնվել՝ որ կորցնել ձևից է կազմված. - հագնիլ բայից կա և խագ՛նվել և խագ՛ացվել:

Անկանոն բայերի կրավորականներն են՝

անել-արվել լվանալ-լվացվել

առնել-առնվել ուտել-ուտվել

ասել-ասվել վեռնել-վեռնվել

բ՛անալ-բ՛ացվել տալ-տրվել, տվվել

բ՛երել-բ՛երվել տանել-տարվել, տանվել

դ՛նել-դ՛րվել, դ՛նվել տեսնել-տեսնվել

թողնել-թողնվել

303. Այս բոլորը խոնարհվում են առաջին լծորդության համաձայն. այսպես՝

Ստոր. ներկա

սիրվեմ խագ՛նվեմ կարդ՛ացվեմ մոռացվեմ

սիրվես խագճվես կարդճացվես մոռացվես
սիրվի խագճվի կարդճացվի մոռացվի
սիրվենք խագճվենք կարդճացվենք մոռացվենք
սիրվէք խագճվէք կարդճացվէք մոռացվէք
սիրվեն խագճվեն կարդճացվեն մոռացվեն

Անցյալ

սիրվի խագճվի կարդճացվի մոռացվի
սիրվիր խագճվիր կարդճացվիր մոռացվիր
սիրվեր խագճվեր կարդճացվեր մոռացվեր
սիրվինք խագճվինք կարդճացվինք մոռացվինք
սիրվիք խագճվիք կարդճացվիք մոռացվիք
սիրվին խագճվին կարդճացվին մոռացվին

Կատարյալ

սիրվեցի խագճվեցի կարդճացվեցի մոռացվեցի
սիրվեցիր խագճվեցիր կարդճացվեցիր մոռացվեցիր
սիրվեց խագճվեց կարդճացվեց մոռացվեց
սիրվեցինք խագճվեցինք կարդճացվեցինք մոռացվեցինք
սիրվեցիք խագճվեցիք կարդճացվեցիք մոռացվեցիք
սիրվեցին խագճվեցին կարդճացվեցին մոռացվեցին

Հրամ.

սիրվի՛ր խագճվի՛ր կարդճացվի՛ր մոռացվի՛ր
մի՛ սիրվել մի՛ խագճվել մի՛ կարդճացվել մի՛ մոռացվել
սիրվէ՛ք խագճվէ՛ք կարդճացվէ՛ք մոռացվէ՛ք
մի՛ք սիրվել մի՛ք խագճվել մի՛ք կարդճացվել մի՛ք մոռացվել

Դերբայներ

սիրվել խագճվել կարդճացվել մոռացվել

սիրվում խագճվում կարդճացվում մոռացվում
սիրվել խագճվել կարդճացվել մոռացվել
սիրված խագճված կարդճացված մոռացված
սիրվելու խագճվելու կարդճացվելու մոռացվելու

304. Կրավորական բայերը գործ են անվում բացի կրավորականից, նաև իբր կարողական, փոխադարձ, կրավորակերպ չեզոք և պարզ չեզոք. ինչ.

Կարողական - կարդճացվել «կարելի լինել կարդալ», խասկացվել «կարելի լինել հասկանալ», գողացվել «կարելի լինել գողանալ».

Փոխադարձ - թակվել «իրար թակել».

Կրավ. չեզոք - խագճվել «ինքը իրեն հագցնել», սանդղվել «ինքը իրեն սանտրել».

Չեզոք - խալվել «ծյուրիլ, մաշիլ»:

Բացասական բայ

305. Բայերի բացասական ձևը կազմվելու համար ստորադասական ներկա և անցյալ, կատարյալ, պարտավորական ներկա և անցյալ, հարկադրական ներկա և անցյալ ժամանակների ու դերբայների վրա ավելացնում ենք պարզապես չ մասնիկը: Բարդ ձևերից սահմանական ներկայի և անկատարի կրկին տեսակները, հարակատարը, գերակատարը կազմվում են նույն ոճով, միայն էական բայը նախադաս դնելով, որին կցվում է բացասականը: Բացի սրանից էականը գործածվում է չեմ, չես, չի, չենք, չեք, չեն ձևով և ո՛չ թե չամ, չաս ևն. չ մասնիկը և ե ձայնի վրա դրված շեշտը պատճառ են դարձել, որ էականի ձայնավորը լավ պահպանվի և չվերածվի ա:

Սահմանականի ներկան և անկատարը բացի սովորական ձևերից (օր. չեմ մաշում, չեմ մաշման, չի մաշում, չի մաղմալ), ունի նաև մի երրորդ ձև, որ կազմվում է էական բայի բացասական ձևը

կցելով բայի անորոշ եղանակին. այսպես չեմ մաշել «չեմ մաշում», չի մաշել «չէի մաշում»: Այս երեք ձևերից ամենագործածականը առաջինն է. երկրորդ ձևի համար պետք է հասկանալ նույնը՝ ինչ որ ասել ենք դրականի համար. գալով երրորդին, այս ձևը միևնույն է պարզ ապառնիի հետ և անխտիր նույն իմաստով գործ է ածվում. օր. աչքս չէր տեսնել «աչքս չէր տեսնում». Վարժապետները լել չին սավորացնել. Ստեղիգ չէր արեվալ. Էս խազր չոր է, չի ուտվել (չի ուտվում և չի ուտվի). Չի ուզել շարժի (չի ուզում շարժել):

Արգելականի մասնիկն է եզ. մի՛, հզ. մի՛ք, երբեմն մէ՛ք. եզակիում կարելի է գտնել նաև մի՛ն ձևը, որը թե՛ նախադաս և թե՛ հետադաս կարող է լինել. օր. մի՛ն գ՛նալ, գ՛նալ մի՛ն:

Բուրդիսի հայոց մեջ արգելականը կազմվում է դրականից. ինչ. մի՛ տուր, մի՛ ար «մի՛ առներ», մի՛ արա «մի՛ անիլ»:

306. Ահավասիկ չորս լծորդությանց բացասականի խոնարհման աղյուսակը.

Սահմ. ներկա (Ա) - չեմ մաշում, չես, չի, չենք, չէք, չեն մաշում, խազ՛նում, խազում, մոռանում.

Սահմ. ներկա (Բ) - չեմ մաշման, չես, չի, չենք, չէք, չենք մաշման, խազ՛ման, խազման, մոռաման.

Անկատար Ա և Բ - չի մաշում, չի մաշման, չիր, չէր, չինք, չիք, չին մաշում, մաշման, խազ՛նում, խազ՛ման, խազում, խազման, մոռանում, մոռաման.

Սահմ. ներկա Գ և ապառնի - չեմ մաշել, չես, չի, չենք, չէք, չեն մաշել, խազ՛նել, խազալ, մոռանալ.

Անցյալ ապառնի և Անկատար Գ - չի մաշել «չէի մաշել, չէի մաշում», չիր մաշել, չէր, չինք, չիք, չին մաշել, խազ՛նել, խազալ, մոռանալ.

Պարտավորական ներկա - չպտկա մաշեմ, մաշես, մաշի, մաշենք, մաշէք, մաշեն, խազ՛նեմ, խազամ, մոռանամ. - կարելի է ասել նաև պտկա չմաշեմ ևն:

Անցյալ - չպտկա մաշի, մաշիք, մաշէր, մաշինք, մաշիք, մաշին, խագ՛նի, խագի, մոռանի. կարելի է ասել նաև պտկա չմաշի ևն: Հնդկահայոց մեջ գործածական է նաև չի պիտիլ «պետք չէ» ձևով. ինչ. չի պիտիլ հավատալ: Սովորական գործածություն չունին չեմ ասելու, չէի ասելու, ասելու չեմ, ասելու չէի ձևերը:

Հարակատար - չեմ, չես, չի, չենք, չեք, չեն մաշել, խագ՛ել, խագացել, մոռացել.

Գերակատար - չի, չիր, չեր, չինք, չիք, չին մաշել, խագ՛ել, խագացել, մոռացել.

Կատարյալ - չմաշեցի, չմաշեցիր, չմաշեց, չմաշեցինք, չմաշեցիք, չմաշեցին, չխագ՛ա, չխագ՛ար, չխագ՛ավ, չխագ՛անք, չխագ՛աք, չխագ՛ան, չխագացի, չխագացիր, չխագաց, չխագացինք, չխագացիք, չխագացին, չմոռացա, չմոռացար, չմոռացավ, չմոռացանք, չմոռացաք, չմոռացան:

Ստոր. ներկա - չմաշեմ, չմաշես, չմաշի, չմաշենք, չմաշեք, չմաշեն, չխագ՛նեմ, չխագ՛նես, չխագ՛նի, չխագ՛ենք, չխագ՛եք, չխագ՛ենն, չխագամ, չխագաս, չխագա, չխագանք, չխագաք (չխագէք), չխագան, չմոռանամ, չմոռանաս, չմոռանա, չմոռանանք, չմոռանեք, չմոռանան:

Ստոր. անցյալ - չմաշի, չմաշիր, չմաշեր, չմաշինք, չմաշիք, չմաշին, չխագ՛նի, չխագ՛նիր, չխագ՛ներ, չխագ՛նինք, չխագ՛նիք, չխագ՛նին, չխագի, չխագիր, չխագեր, չխագինք, չխագիք, չխագին, չմոռանի, չմոռանիր, չմոռաներ, չմոռանինք, չմոռանիք, չմոռանին:

Դերբայներ - չմաշել, չխագ՛նել, չխագալ, չմոռանալ, չմաշած, չխագ՛ած, չխագացած, չմոռացած, չմաշելու, չխագ՛նելու, չխագալու, չմոռանալու: (Ներկա դերբայի մաշում և անցյալ դերբայի մաշել ձևերը բացասական չունին):

Հարցական

307. Հարցական կազմելու համար առանձին մասնիկ կամ դարձված չկա. շեշտի բարձրացումը բավական է կազմելու հար-

ցականը: Մյուս բարբառներից եղած միակ տարբերությունը՝ որ աչքի է խփում, այն է որ հարցականը դրվում է ո՛չ թե առանձնապես հարցնելու բառի վրա, այլ ամբողջ նախադասության վերջի բառի վրա. օր. Սօր պտի գ՞որ մեր տու՞ն «այսօր մեր տունը պիտի գա՞ք» խոսքի մեջ հարցումը գա՞ք բայի վրա է. բայց Նոր-Ջուդայի բարբառը այդտեղ չի դնում հարցումը, այլ տուն բառի վրա: Այս պատճառով էլ հարցումը շատ գորավոր չի լինում. այլ բառը ստանում է մի փոքր երկար (˘):

Էական բայով կազմված բարդ ժամանակների մեջ հարցականը կազմվում է մի քիչ տարբեր ձևով. նախ դերբայի վերջին վանկը ստանում է մի բավական խոշոր երկար, որի վերջին կա ավելի բարձր մի շեշտ. նույն աստիճանի շեշտով էլ անցնում են էականին և շուտով կանգնում. այսպես՝ գո՞ւմա՛նա՛ն ա՛ն, աստ՛ւո՛ւո՛ւմ ա՛ն: Հարցականի այս ձևը ճիշտ հակառակն է Ղարաբաղի բարբառի հարցականին, ուր ընդհակառակը դերբայն է որ ստանում է կարճ ու բարձր շեշտը, իսկ էականը երկարում է. օր. ա՛սում ես՛՛:

Դերբայներ

308. Դերբայների մեջ նկատելի կետերը հետևյալներն են.

Անորոշ դերբայ.-

ա) Անորոշ դերբայի ներգոյական ձևը (սիրելում, ասելում, խաղալում ևն) որոշ թաղերում գործածական չէ. դրա փոխարեն ասվում է սիրելու մեջ, խաղալու մեջ և այլն: Ուրիշ թաղերում գործածական է՝ հատկապես ժամանակ ցույց տալու համար. օր. գ՞նալում տեսի «գնալիս՝ գնալու ժամանակ տեսա»:

բ. Ժամանակ ցույց տվող ձևը (սիրելիս, խաղալիս ևն) նույնպես գործածական չէ բարբառիս մեջ. դրա փոխարեն ասվում է խաղալու վախտը, ուտելու վախտը, կամ ուրիշ թաղերում՝ ներգոյական ձևով, ինչպես վերը նկատեցինք:

գ. Անորոշ դերբայը իբրև գոյական գործածելու ժամանակ՝ կարելի է դնել -ման ձևը. ինչ. Լուղ տվողանուն լուղ տալման տեսնելն էլ լեվ ա (լողացողների լողալը տեսնելն էլ լավ է):

դ. Հնդկահայոց մեջ անորոշ դերբայները հաճախ ստանում են ստացական հոդ, որ Նոր-Ջուղայի մեջ գործածական չէ: Օր. Դ՛ողման ամ էտուր մտածելս ես (Dialogues, էջ 47). Կը կամենա՞ս փոխելը (էջ 46). Ժամանակ չունեմ տեսնելս (էջ 19). Տխուր ամ յուր հիվանդ լինելն լսելս (էջ 19). Պատրաստ ամ հրամանոց ծառայելս (էջ 24). Կարող չե՞մ յեկուց գ՛դ՛անելս (վաղը կարող չե՞մ ստանալ) (էջ 27). Կարո՞ղ ամ խմելս (էջ 40). Կարող աս ուտելը (էջ 40). Կարող ամ մին ճուճ ուտելու «կարող եմ մի վառյակ ուտել» (էջ 39):

ե. Անորոշ դերբայի բացառականը սովորաբար լինում է -ուց ձևով. բայց Հնդկաստանի հայոց, ինչպես նաև Ջուղայի հին բարբառի մեջ գործ է ածվում հաճախ հնաձև -է հանգով բացառական. ինչ. ապրելէն յետ, մնալէն յետ, պռծամնելէդ՝ յետ, բ՛երելէն յետ ևն: Այժմ Նոր-Ջուղայի բարբառում սովորական է մույնի մակբայածև գործածությունը՝ որի դեմ գրական լեզուն գործիական է դնում. ինչ. խօսելէն գ՛նաման ա «խոսելով գնում է» (հմմտ. Պլ. խօսելէն կերթայ): Նույն ձևը հնդկահայոց մեջ գործ է ածվում ժամանակ ցույց տալու համար. ինչ. Տեսնելէս կասեմ (երբ տեսնեմ՝ կասեմ) Լէյլի՝ 101:

զ. Անորոշ դերբայները ունին նաև -է վերջավորությամբ սեռականի մի ձև, որ գործածական է Հնդկաստանի հայոց մեջ. ինչ. սի-րելէ խմար «սիրելու համար», ուտելէ խմար «ուտելու համար», խմելէ ց՛ուր «խմելու ջուր», խազ՛նելէ շոր «հազնելու շոր». խազ ուտելէ ժամանակն ա. Ի՞նչ կա զարմանալէ. Առանց կարդալ սա-վորելէ: Նույնպիսի ձևեր գտնում ենք նաև Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. ինչ. Ասկար կալէ ձեն էլ չկեր (էջ 92). Մեր չկոլէ պատճառն (էջ 98). Քննել տեղեր (էջ 99). Փախել ճար չկայ (էջ 103): - Այս պարագային կարելի է դնել նաև ստացական հոդ. ինչ. Սավորելէդ՝ խմար «սավորելուդ համար»:

309. **Անգյալ դերբայ.**

ա. Անցյալ դերբայն ունի կրկին²⁵ ձև՝ -ած և -ել, առաջինը հա-
րակատարի և գերակատարի կազմության մեջ գործածական չէ.
այլ կա միայն իբր ածական. օր. Մոռացված ա ևն: Բայց մյուս
բայական բաղադրյալ ձևերի մեջ մտնում է. ինչ. բերած յեւ «բե-
րած եղայ» ևն:

բ. Դերբայական ձևերից երկրորդը շատ ավելի հաճախ գոր-
ծածություն ունի բարբառիս մեջ՝ քան այլուր. մինչև անգամ այն
կարգի բայական ձևերի մեջ, ուր -ած ձևի դերբայը ընդունված է
ընդհանրապես, այստեղ գործ է ածվում -ել ձևով. ինչ. Տե՛ս
խմբարքումն սղալէլ չելնեն «տե՛ս՝ հաշվի մեջ սխալած չլինիմ».
Եթէ նա փողն տվէլ չելներ «եթէ նա փողը տված չլիներ». Հավատ-
ման ամ վոր թարեղն դրէլ յելնեն «կարծեմ՝ թուականը դրած եմ»:

310. Ապառնի դերբայ.

ա. Ապառնի դերբայի սովորական ձևն է -լու, որի միջոցով
կազմվում են զանազան բաղադրյալ ժամանակներ: Այս ձևը գործ
է ածվում նաև իբրև գոյական, բայց միշտ ստացական հոդով. ինչ.
Ասելունս ասի. իմ ասելունն էդ՝ ա. Ասելունդ՝ ասա. Քո ասելունն
է՞դ՝ ա. Անելունն արեց, ասելունն ասեց. Բերելունն բերեց:

բ. Ապառնի դերբայի երկրորդ ձևն է -լիք, որ գործ է ածվում մի-
այն իբր գոյական և միշտ ստացական հոդով. ինչ. Անելիքս. Ասե-
լիքդ՝ է՞ս ա. Յելնելիքը ի՞նչ ա «լինելիքը ի՞նչ է». Անելիքներն արել
աս:

գ. Ապառնի դերբայի համար կա մի առանձին ձև ևս, -լեց վեր-
ջավորությամբ, որ գրաբարի -լոց ձևի դերբայի շարունակությունն
է. օր. սիրելեց, խաղալեց, մնալեց ևն: Այս ձևը հատուկ է հնդկահայ
բարբառին և գործածական է թե՛ դրականի և թե՛ բացասականի
հետ՝ էական բայի ներկա և անկատար ձևով միացած: Այսպես են՝

կատարելեց ամ (Dial. 19) թողուլեց չեմ (Dial. 23)

չի թողուլեց „ 16 չեմ առուլեց „ 26

չե՞ս կամենալեց „ 30 չիր ունենալեց „ 42

²⁵ *Կրկին* բառը Հ. Աճառյանը գործածում է *կրկնակի, երկու* իմաստով:

գո՛ւննելէց աս „ 26 չեմ տալէց „ 46
չեմ առելէց „ 37 չի մնալէց „ 49
թվալէց չի „ 38 կատարելէց ի „ 49
գո՛ւնէց ամ „ 40 չի գո՛ւնէց „ 51
բ՛ժշկելէց չի „ 41 չես երգելէց „ 50
կուշտացնելէց չի (Լէյլի 115):

Նույն ձևը գտնում ենք մաս Գիլանենցի Ժամանակագրության մեջ. այսպես՝ էստոնք թողելէց չենք (էջ 193). Ասկար կայ կոլէց շատ (էջ 206). Ինչ անք դառնալէց (209) ևն:

Այս ձևի դերբայը գործ է անվում մաս իբրև անորոշ ապառնի, որ ներկայի էլ միտք ունի: Սրա համար իբր օրինակ մեջ եմ բերում «Ճառ ի վերայ ազգի.» զրքից հետևյալ հատվածները.

Տեսնես միմեանց կուլով կընգանեն, իւրեանց մայրենի լեզուովն կխօսեն ևս անց կուշտանալու, օտարութեան, այսինքն դարբութեան մէջ քաշած նեղութիւններն այլ ևս չեն մտածելէց, անուշ հայեցուածով միմեանց երես կականեն և չեն ուզելէց բաժանուիլ յիրարից (էջ 25):

Ձխտողն (հրեա) ջխտող ասվիլ չի տխրելէց (էջ 30):

Մարդ չի սխալելէց, եթէ ասի...(էջ 35):

Հայն երբէք այլում որոգայթ չի լարելէց (էջ 36):

Ախորժ չի գոլէց միևնոյն եղանակն միշտ լսել (էջ 52):

311. Նախադրություն և մակբայ

Աթիլ «փոխարեն».

Ամմենօվի «ամենքը միասին».

Անց «բացի».

Ապա «այլ».

2. «սակայն».

Առանց, առանցի «առանց».

Առավոտէնց «առավոտուն».

Բալմա «գոնե».

Բարագվեր «գլխիվայր շրջված, բերանսիվայր».
 Գոխտիկ «գաղտ, գաղտնի, գաղտնապես».
 Գուլօր «երեք օր հետո».
 Դար «ղեպի».
 Դարգարակու, դամգարակու «երեկոյան դեմ».
 Դառ «դեռ, տակավին».
 Դավեր «ղեպի վեր».
 Դավերախսան «վերեից».
 Դավերգման «վերի կողմը».
 Դարվեր «դարիվեր».
 Դեգդես «վերջերս, այժմ» §187.
 Դեմդեմ «դեմը, դիմացը».
 Դենց, տենց «այդպես».
 Դես, դետ, դեն «այս կողմ, այդ կողմ, այն կողմ». §92.
 Դոր, դորօր, «պես, ինչպես». Դոր քար «քարի պես», ճարմակ է դորօր ձուռն. Դորօր չորաքան «չորթանի պես». Դո՞ր «ինչպես» §92. Դո՞րն «ո՞ր կողմով, ո՞ր ճամփով»:
 Դուս «դուրս», Դրուց «դուրսը», Դրսախսան «դրսից»:
 Էդտեղ, տտեղ, տեղ «այդտեղ».
 Էլլօր «վաղը չէ մյուս օր, վաղանդ».
 Էմին օրը «այսօրվանից առաջ կամ հետո չորրորդ օրը»
 Էսնման, էդնման, էննման «այսպես, այդպես, այնպես».
 Էսչանք, էտչանք, էնչանք «այսչափ, այդչափ, այնչափ».
 Էսպես, էդպես, էնպես «այսպես, այդպես, այնպես».
 Էսքան, էդքան, էնքան «այսքան, այդքան, այնքան».
 Ընդեղ «այնտեղ».
 Ընդուր, նուր «այն պատճառով». Թոռ սս պախում, նուր ս ժանգոտում:
 Ընչուր, չուր, չուրիկօր, չուկօր, չկօր «մինչև». Չուր էս կետս «մինչև այժմ».
 Ընօր «այն օրը».

Ընչադն «այնժամ».

Ըսօր, սօր «այսօր».

Ինչպէս «ինչպէս».

Խերվու «հերու, անցյալ տարի».

Խմար «համար». փոքշ. խմարիկ:

Խո՞վ «ինչո՞ւ» (տե՛ս Զմիւռ. Ադերս. էջ 157). «ինքն խո՞վ տալ-ման չէ».

Խտուր «միասին». կազմված է հետ իւր ձևից, ուստի պիտի հարմարվեր միայն երրորդ դեմքին. բայց ընդհակառակը դարձել մի՛ բառ և կարող է կազմվիլ ամեն դեմքի. օր. Ընդուր խտուր «նրա հետ». Յուսեփիս խտուր. խտուրս «ինձ հետ». խտուրդ՝ «քեզ հետ». խտուրն «իր հետ»:

Խօր (<պրս. չմոռանա خوب xob) «շատ լավ. 2. արդ».

Կամանց «կամաց».

Կանուխ «շուտ, շուտով». կանո՛ւխ արա:

Կերպին «կանոնավոր կերպով». Շորէրս կերպին կարէլ ա:

Կողախան «կողքով, քովմտի».

Հագիրամ «ղիցուք թե» (<պրս. گيرم gīram).

Հակառակ, խակառակ «հակառակ».

Հանիբրալա «իբր թե».

Հանիգուա (<պրս. گویا gūyā) «իբր թե».

Հարգիզ (<պրս. هارگیز hargīz) «խկի, բնավ».

Հէքսի օրը «հետևյալ օրը, հաջորդ օրը».

Հլթա, լա «այժմ» (<պրս. هالā hālā). էջ 179

Հրէս, հրէդ՝, հրէն «ահավասիկ, ահավատիկ, ահավանիկ».

Ղորդ՝մանց «իրոք».

Մեկն «շիտակ».

Մզոդստ, մնդոստ, Հնդ. նաև՝ դոստ «հանկարծ» = թերևս քն-դոստ.

Մէչ «մեջ».

Մի՛ մին «մերթ, երբեմն- երբեմն».

Մինէկ «միայնակ, մենակ».
 Միշտ «միշտ».
 Միչքախան «մեջքի վրա».
 Միստիկ, մատիկ «մի քիչ» §178.
 Մկէլ օրը «եռ անդ».
 Մոտ, մոտիկ «մոտ».
 Մտկա «մի քիչ» (<մի + պրս. քէքէ «կտոր»)
 Յանդիման «դեմը». Դի՛ր յուրն յանդիման.
 Յանի, յանի «իբր թե» (<արար. عى ya'nī).
 Յառէչ «առաջ».
 Յառջարակու «ճրագվառոցին».
 Յառջկիս, յառջկիդ՝, յառջկին «իմ առաջ, քո առաջ, նրա
 առաջ».
 Յավէլ, իվէլ, իվէլի «հույժ». օր. իվէլի շոք ա «շատ տաք է»,
 շատ իվէլի նեղ ա «չափազանց նեղ է»:
 Յեկուց «վաղը».
 Յետ, յետնա, յետնէն «հետև, հետևից». յետքսին «հետևում».
 յետքսախան «հետև հետև, ետևից». յետնախան «հետ հետ». (օր.
 յետնախան է գ՛նում):
 Յետկարախան, յետկարուց «հեռվից». օր. յետկարուց կամ
 յետկարախան նայում էր:
 Յետի «ուշ».
 Յեփ «երբ». յեփօր «երբոր». յեփէն «երբից». օր. յեփէն շինած
 ա:
 Յէրէկ, յէրէկի «երեկ».
 Յիրեսախան «երեսանց, առ երեսս».
 Յո՞ւր «ո՞ւր. 2. ինչո՞ւ».
 Յօրէցօր «օրեցօր».
 Նե, ներսը, (Հնդ. նեյ) «ներս, ներսը». ներսախան «ներսից»:
 Ներկա (Հնդ.) «այժմ». ներկա ցաման ա գ՛լուխս:
 Նէնց «այնպես».

Նոր «դեռ նոր», նորմէ «նորից».

Նո՞ւստ «ո՞րտեղից, ուստի՞» (Գիլանենց, Ժամանակագր. 99).

Շուտ «շուտ, կանուխ».

Ուժժի «բռնի».

Չումա՞ր, չո՞ւմ «իճչո՞ւ համար. 2. այո՛» (բացասական հարցականի դրական պատասխանն է, իբր ֆրանս. si!) բառիս միջին ձևն ունի Ձմյուռնիո Աղերսագիրը՝ էջ 157. Չո՞ւմա դու եվել աս ուզում:

Չուն, չունքի «որովհետև» (<պրս. چوڻ چۆن, چۆنکی چۆنki).

Պոչին «ծայրին». Աթոռքի պոչին նստել ա:

Սարամաթ, սարմաթ «պատճառավ». Քո սարամաթ ընդուր խտուր կռվեցի:

Սբայի «առավոտուն» (<արաբ. حبه sabāh).

Սենց, ստենց «այսպես».

Ստեղ «այստեղ».

Վախտը «Ժամանակին».

Վաղուց (Հնդ. վաղեց) «շատուց».

Վերա «վրա», վերնից «վրայից».

Վերա «ի վեր». յեփե՞ն վերա ա. - քշերեն վերա:

Վէր «ի վայր, վար».

Վո՛չուր «ո՛չ մի տեղ». Վո՛չուր չի գ՛նում.

Վոռախսան «հետույքի վրա սողալով».

Վորմախսան «պատից վեր, պատն ի վեր».

Վո՛րտեղ, վո՛րդեղ «ո՞ւր».

Տակ, տակը, տակին «տակ», տակախսան «տակից».

Տարեցտարի «ամ յամէ».

Յաժագման «վարի կողմը».

Փոքր «քիչ, մի քիչ». Գ՛նա փոքր խաղա. Շատ փոքր ապրեց. Շատ ու փոքր «քիչ-շատ»:

Քանի՞ «քանի՞».

Քանգ, քինչ, քանջ «քան թե». Քինչ քեզ լեվ ամ խբար «քեզնից լավ գիտեմ»:

Քաշ «դեպի վայր», քաշախսան «ցածից», քաշգման «վարի կողմը».

Քշերախսան «գիշերանց».

Քշտին «կողքին, քովը»:

312. Շաղկապ

Էգեր «եթե» <պրս. ڭ eger, ägär). 175

Էլ «էլ, ևս».

Զրա (<պրս. ړ zīrā) «որովհետև».

Թէ «թե».

Յա (<պրս. ې yā) «կամ».

Ու «և». պարսկերենի նմանությամբ գործ է ածվում տարօրինակ ձևով. կցվում է նախորդ բային և շարունակ կրկնվում է. ինչ. Էն տղան գ՛մա՛ցու, յեկա՛վու, առա՛վու, տարա՛վու, ծախե՛ցու, կե-րավ: Նման գործածություն թվականների մեջ տես §260:

Չէ՛...չէ՛... (<պրս. ڤې čī) «թե՛...թե՛...».

Քինչ «որ». Գործածական է հնդկահայոց մեջ. Էն քինչ որիստն ա, վոչինչ չասացին (Լէյլի 81). Էն ա քինչ յեկիր, էլ չես արեվման (Լէյլի 65). Հենց էդ քինչ ասիր՝ շատ բաւական ա (Լէյլի 82). Էդ միտքն՝ քինչ ներկայ (այժմ) ունէք, հաստատուն պախէք (Լէյլի 85):

313. Չայնարկություն

Ա՛խ – ցավ ցույց տվող.

Ակա՛ «նայի՛ր». կրճատված է ականիք «նայի՛ր» բառից և իբր ձայնարկություն է գործածվում:

Ափսսո՛ւ – ցավ, զոջում ցույց տվող.

Թու, բուֆ – զգվանք ցույց տվող.

Իրնէկ – երանի՛.

Ուի, ուֆ – ցավ ցույց տվող.

Պա՛հ պա՛հ – գովասանական.

Վա՛յ – զարմացք, ցավ, շվարում, հանկարծ պատահած մի բան ցույց տվող.

Փա՛հ – իհարկե, անշուշտ. օր. Փա՛հ, ի՛նչ ես ասում.
Փու - վատ հոտից կամ այլ բանից զգվանք ցույց տվող.
Քա – քա՛, ա՛յ. կանայք կանչում են ուրիշին:
Օ՛խ – ուրիշի հասած վատ վիճակից հրճվանք է ցույց տալիս:
Օխէ՛յ – հրճվանք, անձնական բավականություն
Օ՛վ – կոչական. օ՛վ մարթ, օ՛վ տղա:

Շեշտ.

314. Շեշտի համար առանձին նկատելու ոչինչ չկա. գրական լեզվի ոճով շեշտը դրվում է միշտ վերջավանկի վրա. միայն մասնատության ուժ տալու համար բայերի շեշտը շատ անգամ դրվում է վերջընթեր վանկի վրա. ինչ. Գ՛նանք, ո՛ւտենք. Մին բ՛ան աշխա՛տենք. Ընդուր ձեռնից պռժա՛նենք:

Մասնիկներ

315. **-վէր**. այնինչ տեղից անցնելով. գործ է ածվում թաղերի անունների վրա. ինչ. Սիչանվէր, Մալլաթվէր, Մէրդունվէր:

-խաւ (<հան). շինում է մակբայ. ինչ. ներսախան, քաշախան, դ՛րսախան, տակախան, վոռախան, միչքախան, կողախան, յետքսախան, յերեսախան ևն:

-եղէն. ցույց է տալիս այսինչ նյութից շինված առարկաներ. ինչ. բամբակեղէն, բ՛րդեղէն, վոսկեղէն, չինեղէն (բոլորն էլ գոյական և ո՛չ բնավ ածական):

-վար. ցույց է տալիս լեզու. ինչ **խայեվար**, թուրքեվար «պարսկերեն», Ջուղեվար «Ջուղայի բարբառ», ինգիլիզեվար:

-վարի. շինում է մակբայ. ինչ. **օղօռ** «բիրտ», **օղօռավարի** «բրտորեն, կոպտաբար»:

-ցի (տեղացի). ինչ. Ջուղցի, Թէրանցի, Շիրազցի ևն:

-նոց (տեղ, պահեստ). ինչ. փէտանոց, գործլանոց «ածխանոց», իլերքանոց «այրելիք փայտերի՝ վառելափայտի պահեստ». մաս իբրև մասնիկ չափական թվականի (տե՛ս §258):

-ոտ. ինչ. քարոտ, փշոտ, խմքոտ, յեխտոտ «կեղտոտ», ուղոտ «յոտոտ», քրթնքոտ «քրտինքոտ», մինչև իսկ հոգնակի ձևի վրա ավելացած՝ քարէրոտ «քարքարոտ». ինչ. քարէրոտ գեղ «գերեգմանատուն»:

-ուկ. ինչ. մրսուկ «մրսած».

-լուկ. ինչ. խաղլուկ «որ շատ է սիրում խաղալ», վախլուկ, լալուկ:

-իկ. նվագական մասնիկ է. բայց Նոր-Ջուղայի բարբառում զարմանալի կերպով զրկվել է իր անկախ գոյությունից. կան միայն հնից մնացած բառեր. ինչ. քուրիկ «կնաբարո, խեղճուկ» (օր. քուրիկ քուրիկ խօսում ա), ախչիկ, մնկ. աչիկ «աղջնակ», ծածիկ մնկ. «հացիկ», տոտիկ «ոտք», ծեծիկ «ծեծ», փստիկ «փոքրիկ»:

Նոր կազմված ածանցներ չկան:

-ոդ (գործողություն կատարող անձ). օր. քակոդ, սպանոդ, չափոդ ևն:

-ոդիկ (որոշ գործողություն կատարելու առարկա, գործիք, միջոց). ինչ. քակոդիկ «դռան մուրճ», լուծոդիկ «լուծողական», քրքնացնոդիկ «քրտնեցուցիչ դեղ», խովացնոդիկ «զովացուցիչ դեղ», տաքացնոդիկ «տաքացնող դեղ», ծակոդիկ «գշիր»²⁶, չափոդիկ «չափելու գործիք, հեղուկաչափ», սպանոդիկ «թույն» ևն: Այս մասնիկը սովորական է նաև Թեհրանում:

-կան. շինում է ածականներ. ինչ. գնացկան, մնացկան, մրսկան, թռչկան, տեղական, գեղական, ցեղական, պապական, խօրինական, մօրինական, օրական, տարական, սեփական «սևամորթ, խափշիկ», մենձականները «իշխանք», դուրսական «պանդուխտ», դրուցական «դրսից եկած մի մարդ»:

-ծախ (թեև մասնիկ չէ, այլ բառ և կազմում է բարդություններ, բայց այնքան հաջող կերպով ցույց է տալիս «բան ծախող խանութպան», իբրև համապատասխան թրք. -- **چاخی** մասնկան և հյ. -

²⁶ Գշիրը սուր ծայրով պողպատե գործիք է, որն օգտագործում են փորելու, ծակելու համար:

ավաճառ երկարաշունչ բարդություններին, որ ցանկալի էր մտցնել նոր գրական լեզվի մեջ)։ ինչ. գործլածախ «ածխավաճառ», կժածախ «կուժ ծախող», փէտածախ «փայտավաճառ», խիարածախ «վարունգ ծախող», պանրածախ «պանիր ծախող», ուղածախ «յուղավաճառ», խացածախ «հացավաճառ», կանանչածախ «կանաչի ծախող», փառչածախ «փարչ ծախող», ավելածախ «ավել ծախող» ևն, ամեն բան անխտիր, եթե նույնը առուտուրի առարկա է դարձած։

-ցու (մի բանի համար կանխավ որոշված կամ հատկացված)։ ինչ. տերտերոցու, շորոցու, խարսնոցու, փեսոցու, աներոցու, մսոցու «ձմեռվան համար պահված անասուն, զենլի»։

-արան (գործիք ցույց տվող)։ ինչ. չափարան «երկայնության չափ»։

-ուրուն (վերացական է շինում)։ ինչ. վենձուրուն «մեծություն», խաստուրուն ևն։

-ոտ, -ավուն -բաղդատականի մասնիկներ են. տես §256:

-երորդ՝, -ում դասական թվականի մասնիկներ են. տես §258:

-վէն (մի բանի հատուկ)։ ինչ. պարվէն «պահոց հատուկ», զատկվէն «զատկվա հատուկ» (երկուսն էլ իբր ածական են գործածվում)։

-անցի (ունեցող)։ ինչ. մինգ՝խանցի, մինձ՝եռնանցի, միվոտանցի, վեցմատնանցի։

-վոժէ. շինում է ածականներ. ինչ. ցանվոժէ «ցանովի, ցանածո», աժվոժէ «բերովի», շինվոժէ «շինովի», դրվոժէ «դնովի, կեղծ», բերվոժէ «որսից բերված», - հնդկահայոց մեջ ունինք շինվոժի (Լէյլի, էջ 76)։

Լեզվի տարրերը

316. Ինչպես ամեն բարբառի, նույնպես և Նոր-Ջուդայի բարբառի բառարանը²⁷ կազմված է երեք տեսակ տարրերից. 1) բնիկ հայերեն բառեր, 2) գավառական բառեր, 3) փոխառյալ բառեր:

Բնիկ հայերեն բառերի թիվը հասնում է մինչև 3000. հաջորդ բառացանկիս մեջ հավաքված է 1300 բնիկ բառ, բայց դրանց մեջ չեն մտած զանազան մասնիկներով կազմված բառերը, որոնք սովոր թիվ են կազմում:

Գավառական բառերը, որոնք իմ Գավառական բառարանիս մեջ շատ սակավաթիվ էին, այժմ տեղի վրա ուսումնասիրությամբ ժամանակ հասցրել են 750-ի, որ կարելի է անշուշտ մի քիչ ավելի էլ բարձրացնել:

Փոխառյալ բառերը, որոնց ճիշտ թիվը հայտնի չէ, կազմված են չորս գլխավոր տարրերից. -

1) Թուրքերեն բառեր. սրանք փոխառյալ են եղել այն ժամանակ, երբ նոր- ջուդայեցիք դեռ Հայաստանի հողի վրա էին բնակվում: Սպահանի շրջանի բոլոր ժողովուրդների մեջ էլ թուրքերենի գործածությունը գոյություն չունենալով՝ նոր փոխառություններ տեղի չեն ունեցած. ընդհակառակը ժամանակի ընթացքում շատ թուրքական փոխառություններ ջնջվել են՝ տեղի տալով հոմանիշ պարսկերեն ձևերի: Այնու ամենայնիվ²⁸ դեռ կան բարբառում բավական թուրքերեն բառեր, որոնց մասին մի գաղափար տալու համար դնում ենք հետևյալ ցանկը.

Ադաշ՝ անվանակից.

Ամակ՝ վաստակ, աշխատանք.

Աչառ՝ պտուտակի բանալի.

Ասանց, անսանց՝ լուռ, անտրտունջ, որ ան-սան «անձայն» բանից է ձևացած:

Բալմա՝ գոմե.

²⁷ *Բառարան* բառը գործածված է *բառապաշար* իմաստով:

²⁸ Պահպանել ենք բնագրային առանձին գրությունը:

Բաղադրանոց՝ ազատքեղ, պետրուշկա.
 Բաշմաղ՝ կանանց գլխակապ.- թրք. yaşmaq բառն է, որ baš
 «գլուխ» բառի համեմատ այսպես է ձևափոխվել:
 Բիբար՝ պղպեղ (արդի պարսկերենում չկա):
 Բիլմագ՝ անմեղ անլեզու մանուկ.
 Բիլուր՝ մի քիչ խելահաս դարձած տղա.
 -բիլուրվել՝ խելահաս դառնալ, մեծանալ.
 -բիլուրացել է՝ արդեն մեծ է.
 Բօդօլա՝ հիմար, ապուշ.
 Բօլ՝ շատ, առատ.
 Բօյ՝ հասակ.
 Բուգխանա՝ ցուրտ տեղ՝ սենյակ.
 Գօրա՝ հասակակից (թրք. göre համեմատ).
 Դիք՝ կանգուն, գլուխը ցից.
 Դայնուղ՝ կնճիթի մաքուր յուղ (արաբ.>թրք. tahan + hj. յուղ).
 Դարաբի՝ հացի պահարան.
 Դինջ՝ ողջ, առողջ.
 Դլիմ՝ սեխի են շերտ.
 Դօնում՝ անգամ.
 Զաղ՝ մի բան.
 Զօլ՝ կտրված շերտ.
 Թավիլա՝ ախոռ.
 Թափաղօն՝ շիշի խցան (թրք. tapa «խցան»)
 Թխմա՝ փորի նիզ.
 Լաբլաբու՝ բոված սիսեռ.
 Ղազ՝ սագ.
 Ղամիշ՝ եղեգ.
 Ղառաղուռուր՝ մածնաջրից պատրաստված մի տեսակ սև թթու
 նյութ, որ կերակուրների մեջ են գործ ածում:
 Ղօչ տալ՝ հարու տալ.
 Մունդիկ՝ անպիտան.

Մուսանդարի՝ տախտակե բարձր դարան (թրք. musandara).

Յեքքա՝ մեծ, խոշոր.

Նշանլու՝ նշանած.

Նուրբախտ՝ խոհանոց (արաբ. مطبخ matbax, որ թրք. դարձել է mutvax).¹⁸⁰

Զօլ՝ արտաքնոցի հոր (հմմտ. Վն. վոռոց «արտաքնոց»).

Պուճուճախ՝ հետ ընկած անկյուն.

Ջալդ արա՝ «շո՛ւտ արա».

Ջուր՝ գրպան.

Սաղ՝ կենդանի, ամբողջ.

Սաղիքան՝ կենդանության ժամանակ.

Սաղն՝ պնակ (թրք. sahan).

Փշօռթիկ՝ կանանց գլխակապի մասն է. թրք. bař+örtü գլխի ծածկոց՝ §79.

Օթախ՝ սենյակ.

Օզգա՝ տարօրինակ, այլանդակ.

Օրդակ՝ բաղ.

Աղլուխ՝ թաշկինակ.

2) Պարսկերեն բառեր. - փոխառյալ բառերի մեջ մեծագույն տոկոսն են կազմում պարսկերեն բառերը, որոնք առնված են Սպահանի արդի բարբառից՝ նոր հնչման համաձայն: (Նոր ջուղայեցիք պարսիկներին թուրք են կոչում և լեզուն էլ թուրքերեն): Նկատելի է որ ինչպես թուրքերեն, նույնպես և պարսկերեն բառերի մեջ չկան ո՛չ շնչեղ թրթռում բաղաձայններ և ո՛չ էլ ե, ը երկբարբառները. այս ձայները հայոց հատուկ հին հնչումներ են և միջոց են դառնում զանազանելու հայերեն բառերը փոխառյալ օտար բառերից:

Գաղափար տալու համար պարսկերեն փոխառությանց մասին՝ ստորև դնում ենք հետևյալ փոքր ցանկը.

Ալուքրա՝ գետնախնձոր.

Աթր՝ անուշահոտություն.

Աշխալանոց՝ աղբանոց (ռմկ. պրս. ašxal աղբ).
 Բիխօդ՝ գուր, անպետք.
 Բրիշտա՝ լավ թխված հաց.
 Գարմակ՝ սեխի տեսակ է.
 Գիվա՝ կտորից գործած անկրունկ կոշիկ.
 Գօռգաբի՝ սեխի մի տեսակ.
 Դարբաստ՝ խաղողի որթի սարփինա.
 Դաստել՝ իրար վրա շարել.
 Թալըբի՝ սեխի տեսակ է.
 Թանաբի՝ սրահ պրս. طنبى tanabī.
 Թարեղ՝ թվական.
 Խարաբ՝ վնասված, ավեր.
 Խբար՝ տեղյակ.
 Խէռս՝ արջ.
 Խօրաբի՝ մեկ անգամ գործածելու չափ դեղ.
 Դոդամ՝ քարետախտակ (արաբ. رقم raqam), որից և դոդամա-
 դոն «բազմապատկության աղյուսակ»:
 Մասա՝ ավազի փոշի (պրս. ماسه masa).
 Մէզ՝ սեղան.
 Մուղազա չկա՝ տարբերություն չունի, վնաս չկա, ոչինչ (պրս. موزايقه muzaiqa).
 Չարչու՝ շրջանակ (պրս. čarčub).
 Ջուշջուր՝ եռացած ջուր.
 Սել՝ թոքախտ (պրս. 306 sāl).
 Սեմսուրի՝ սեխի տեսակ.
 Սխօռնա՝ իրար հրմշտկել.
 Վառփուշ՝ կապերտ (չկա արդի պարսկերենում. թերևս որևէ
 գյուղից վերցրած).
 Վարաղ՝ թղթի թերթ.
 Փեղամ՝ լուր, պատվեր, պատգամ.
 Փինա՝ կեղտ (պրս. 306 pina). Չեռնէրը փինայ ա բ՛ռնէլ.

Քուզաի՝ կուժ (պրս.306 kuzza).

3) Անգլերեն բառեր. - Նոր-Ջուդայի հայոց մեջ անգլերենը շատ է տարածված. Հայոց դպրոցներում դասավանդվում է²⁹ անգլերեն լեզուն և ո՛չ թե ֆրանսերեն. աշակերտներից շատերը գնում են Հնդկաստան՝ իրենց ուսումը ավարտելու Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ճեմարանում և կամ որևէ անգլիական միջնակարգ դպրոցում: Մեծ է նաև ջուդայեցիների գաղթը դեպի Հնդկաստան՝ առևտրական նպատակներով: Այս բոլոր գաղթականները՝ ուսանող և առևտրական, մի ժամանակ Հնդկաստան մնալուց և անգլերեն լեզուն սովորելուց հետո՝ վերադառնում են և իրենց շրջապատում տարածում անգլերեն բառեր:

Ահավասիկ մի ցանկ անգլերեն բառերի, որոնք Նոր-Ջուդայի բոլոր շրջաններում էլ կենդանի ու սովորական գործածություն ունին. -

Արմարի՝ պահարան, դարան.

Բէնք՝ դրամատուն (bank).

Բիր՝ զարեջուր (beer).

Բութամ՝ կոճակ (button).

Բրուշ՝ խոզանակ, որից բրշել «խոզանակել» (brush).

Բօթլ՝ շիշ (bottle).

Գլաս՝ բաժակ (glass).

Լէս՝ ժանյակ (lace).

Լիվ՝ արձակուրդ (leave).

Կօտ՝ բաճկոն (coat).

Շէն՝ ժամացույցի շղթա (chain).

Շէկ՝ չեք, վճարաթուղթ (check).

Պաս անել՝ դպրոցն ավարտել (pass).

Պէգ՝ օղիի բաժակ

Պէնսիլ՝ մատիտ (pencil).

Պէնտլօն՝ տափատ (pantaloen).

²⁹ Բնագրում տրված է՝ *դասանդվում*:

Ձեկ՝ ջրի շիշ (jug).

Ռիբին՝ ժապավեն (ribbon).

Վէսկօտ՝ բաճկոնակ (waistcoat).

Տիկէտ՝ նամակադրոշմ, տոմսակ (ticket).

Փոչ՝ թեյաման, չայնիկ (tea pot).

4) Հնդկերեն բառեր. - Հնդկաստան գաղթող հայերը բնական է որ պիտի ազդվեին իրենց շուրջը ամեն օր խոսված հնդկական լեզուներից և նրանցից փոխ առնելին բազմաթիվ բառեր: Այդ բառերի մեծ մասը բնական է որ մնում է տեղում և Նոր-Ջուդա վերադառնալուց հետո՝ գաղթականները այլևս մոռանում են այդ բառերը: Բայց կան այնուամենայնիվ մի քանի հատկանշական բառեր, որոնք իրենց համապատասխանը չունենալով հայերենի մեջ, սովորական գործածություն ունին Նոր-Ջուդայում:

Այստեղ հավաքում են բոլոր այն հնդկական փոխառությունները, որ Նոր- Ջուդայի մեջ էլ գործածական են.

Ալմուսա՝ նախաճաշ.

Ամբ՝ հնդկական մի պտուղ է.

Բիշանա՝ հնդկական անկողին.

Թան՝ կերպասի ծրար, թոփ.

Ճիլի՝ մեծ կարմիր պղպեղ.

Մաչարի՝ մոծակի համար սրկապան.

Նափրման՝ մի տեսակ ընտիր կտորեղեն.

Ջութ՝ կանեփ.

Քիլա՝ հնդկական մի պտուղ, մոզ, բաման:

Բարբառիս մեջ կան մաս շատ սահմանափակ թվով ռուսերեն բառեր. այսպես՝

Բլաֆկա՝ հերակալ.

Կօպէկ՝ կոպեկ.

Շկօլ՝ դպրոց, ուսումնարան.

Շպիլկա՝ կոճակաձև հերակալ.

Պօտոնոց՝ մատուցարան.

Սալֆետ՝ անձեռոցիկ.

Սմավար՝ հեշտաեռ (այս բառը Կովկասի հայոց ձևով է, իսկ պրս. ասվում է տեղում սամովար՝ բուն ռուսաց ձևով).

Քալօշ՝ կրկնակոշիկ:

Չեմ խոսում ջավայերեն բառերի մասին, որոնք գործածական են Ջավա գաղթած հայերի մեջ, և առ առավելն գործ են ածվում վերադարձող գաղթականների շատ սահմանափակ շրջանում: Այսպես հասկանալ նաև բիրմաներեն բառերի համար, որոնք անշուշտ գործածական կլինեին Բիրմանիա գաղթած հայոց մեջ:

Ջարմանալի է որ մի քանի ֆրանսերեն բառեր ևս կան բարբառիս մեջ. այսպես Նոր-Ջուդայում ծանոթ է սապատ «կանացի կոշիկ» բառը, որ թերևս ֆրանս. sabot բառը լինի: Հնդկաստանի հայոց մեջ կա դօք «հարսի օժիտ» (տե՛ս Dialogues, էջ 32, 48), որ ֆրանս. dot հոմանիշից փոխառյալ է:

Սրանցից դուրս կան և մի քանի բառեր, որոնք հայերեն լինելու երևույթը չունին. բայց ո՛չ պատկանում են տեղական պարսկերեն ռամիկ լեզվին, ինչպես հավաստի եղա այդ լեզվին ծանոթ տեղացիների միջոցով, և ոչ էլ որևէ ծանոթ լեզվի հետ նմանություն են ցույց տալիս: Այսպես են ջանելիք «պատուհան», ջվաշոռ «սրիկա, հանած վարած», ռօք «երկար ձող» (որից էլ բարդված է ձիքռօք «տգեղորեն երկարահասակ մարդ»), բարդաւ «ուռած վերք», բովլի տալ «դղդել, հորդորել»: Այս բառերը առայժմ մնում են անծանոթ:

Նոր-Ջուդայի բարբառի մեջ գործ ածված բոլոր բառերի թիվը կարելի է մոտավորապես դնել 5000, որի երեք քառորդը հայերեն է, մեկ քառորդը օտար:

Դ ՄԱՍ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

1. Զրույց

Փանոս.- Բարի չողոմ (յաջողում), քո՛րիկ Մաման:

Մաման.- Ասծու բարին, ախպեր Փանոս, դո՞ր աս, դի՞նջ աս, լե՞վ աս, խիզանդ՝ դո՞ր ան:

Փանոս.- Փառք Ասծու, ձեռդ՝ կպաչեն:

Մաման.- Քուրիկ Խօռօմսիմին դո՞ր աս, շատ վախատա՞նք ա՛ն չեն գդելացել գ՛ոմ տեսնեն:

Փանոս.- Խոնարություն ունի:

Մաման.- Մին ասա տեսնեն յե՞փ աս յեկել:

Փանոս.- Օխտն-ուրն օր կելնի:

Մաման.- Թարիֆ արա (պատմիր) տեսնենք չուր վո՞րտեղ գ՛նացիր, տղիդ՝ մի դրիատ տեսի՞ր, թե աչկատես ու բերանակարօտ յետ յեկար:

Փանոս.- Տեսնելն տեսա. ամմա ի՞նչ կանես օր վորքան փափեն յեկա (շատ աշխատիլ համոզելու) բերեմ Ջուղա փսակեն, գ՛լուխ տակ չտվեց:

Մաման.- Խողն իմ արեվին. քաա ասա Յուսէփա էլ եղ՝ փառչից ջուր քխմի:

Փանոս.- Քո՛րքս դ՛ու, ընդեղ խօ ըստեղի նման չի. էնքան սլեթած ախչկերք կան, օր խալիսի ջահելներին մի խէտ խելքից խանում ան: Մի բ՛ան էլ կա. յեփօր մտածում ան էս ձիք-ձիք ճամփեն մի գ՛ոն ու մին էլ յետ գ՛նան, ի՛նչ մալլա-մասկան (դրամագլուխ, ինչք) ունեն՝ պիտի խառջեն. Էդ՝ պատճառի, Ջուղեն էլ ան մոռանան, խէրն ու մէրն էլ ու փսակվելն էլ:

Մաման.- Մենք էլ սավորել անք. խալխի քամաշաչի (դիտող, հանդիսատես) գ'ըղ'առնանք ու փառք կտանք Ասծուն:

Փանոս.- Յես իմ փայր (բաժին) գ'նացի, տեսի ու հասարաքս (կարոտ) խանեցի. ամմա էդքան օր գերգերում ի (թախանձել) խէտս բ'երի, մինէկ Խօռօմսիմու խմար էր. ասում ի՛ էս ծերոց հասակումը մի ուրախութուն էլա տեսնի:

Մաման.- Ասծու բ'անի տեղն վո՛չօվ չի խքար. մին էլ էն տեսար օր զանգը վզին հէնց յուրնուրն յեկավ:

Փանոս.- Քօռն ի՛նչ կուզի, յերկու լուսավոր աչկ: Աստված վոխչին էլ պախի ու պախպանի, ու վոխչի սարսաղաղից՝ մեր մին ղաւնա ղարբրին:

Մաման.- Յես էլ միշտ էդ՝ ամ ասում. սաղ յելնի, դինջ յելնի, չի՛ գ'ոլման՝ չգ'ո: Մեր սրտին քար գ'ըղ'նենք, ղարբրի ճամփէն կակամենք ու յերկու շաք պարօվագ'րօվ մեր սիրտը խօշ կանենք:

Փանոս.- Ալիզն (ճիշտն ասած, արդեն) խիզանն օր փստրկուց ընգաման ան էն կողմարէնքն, էլ խէտնէրն խօսել չի յելման. կոճակի պէս շուռ ան գ'ոլման (կամակորոթյուն անել, համառիլ) ու էլ չեն ուզում Ջուղու անուն լսեն:

Մաման.- Խողն էս մտկին (քիչ էր մնում մոռանայի), դ'ու է՛ն ասա, Յուսէփիս էլ տեսա՞ր:

Փանոս.- Վօրդէ՞ղ ի տեսման. յես Կալկաթ ի մնման, Յուսէփն Սինգափուռ ու Ջավա էր գ'նում գ'ոլման:

Մաման.- Քա՛, յես ի՞նչ ամ խքար. դէ մի վոտնախար գ'նիր տեսնիր. չի՞ր յիմաման մին ղանա մեռած ու թաղած մէր ունի ստեղ:

Փանոս.- Քո՛ւրբս դ'ու, մի բ'երանի ասութուն ա Կալկաթուց Ջավա գ'նալ. նավօվ ու կրակէ գառօվ (պարս. սայլ, կառք) մին շաբ'աթից իվել քրաշի. մի գ'ունդ էլ փող կուզի:

Մաման.- Է՛հ ախպէր, ասում ան «Յեթէ մտկումն տեղ յելնի, կճրճումն յեղ³⁰ կելնի»». ամմէն մարթ յուր ֆրքրումն ա. թե չէ, մի ղա-

³⁰ Ըլլ բառը Ն. Ջուղայի բարբառում դարձած է ուլլ. բայց այս առածում՝ հանգ պահելու համար մնում է յեղ (ծանոթագրությունը հեղինակինն է):

դամ (ոտք) տեղն ի՞նչ ա. յա (կամ թե) Կալկաթա ու Ջավա ի՞նչ քօֆիր (տարբերություն) ունի, օր էդքան ծանոթացնում աս: Ասա տեսնեմ, գառբաբիս (հորեղբայր) ի՞նչ էր անում, գ՛ուր միտկ չու-
նէ՞ր:

Փանոս.- Դո՞ր չէ. ասում էր գ՛ուրդ Ջատկին գ՛ըգ՛ո. հենց օր գ՛նա շոքն ընգնի, տակն կտա (փախչել): Էն խեղճն էլ յուր յարա-
խի ֆրբումն էր. ասում էր շկօլն պաս (անգլ. ավարտել) անի,
խտուրս տանեմ:

Մաման.- Յադորդ՝ օր. էս խիզանն ջանի քանդիչ ան ու խոգ՛ու
պատիճ: Չուր գ՛նում աս մի տեղ խասցընես՝ խո դ՛ու էլ պտի
շնորքդ՝ պակսացնես:

Փանոս.- Խբար ամ, քուրիկ. աշխարքես տենց յեկել ա ու տենց
էլ պրտի գ՛նա:

Մաման.- Փառք Ասծու, դուրբան ամ յուր կարող զօրութենն:

Փանոս.- Ծառամ, քուրիկ Մաման, գ՛նամ:

Մաման.- Բարօժ յեկար. մի մին դեսն յեկ, զրուց տանք. դ՛ու էլ
խօ խբար ամ քանջ ինձ բէքբար՝ ռաստա (միշտ) տան գուշումն
(անկյունը) աս ու դ՛ուս չես գ՛ողման:

Տիգրան Արզարյան

2. Բողոք

Էս ի՞նչ գամունա (ժամանակ) դ՛առցավ. թանգութունը մարթի
խոգի առէլ ա. ստենց էլ բ՛ա՛ն կելնի. խացը կէս չաքէքը մին դռան
(պրս. դրամ է) ան տալման. էն էլ վա՛յ էն խացին. համ խմոր ա,
համ կէսն գ՛որի ու դ՛արմանի ծուղ: Միսն կէս չաքէքն ասում ան
յերկու դռան ա. էն էլ ի՞նչ. իծի ու մշի (մաքի) միս: Խի՛ն մարթիքն
մին գ՛լխնէրն բ՛անցրացնեն տեսնեն ի՞նչ այլամի անք դուչար յե-
լէլ: Դարդս ի՞նչ ա. Ավիտարանի կազմի յետքսին պարծանքօժ
գ՛րէլ ան թէ «դիդրն յերկու դասկի (շահիի մեկ մասն է) խաց առինք
ու կնիկ դ՛ուս չարինք»: Շա՛տ վենձ բ՛ան ան արէլ ա՛. էլ վայն տա-
նի մեզ:

Յառէ օժօր խերուր թրման փող ունենէր՝ մատօժ շանց կտին.
Խլա ում գ՛լխին տաս՝ դգարնէրից քիօսի: Հարաթ փողն օր շա-

տանա, գաղն էլ քթանգանա: Մին դռանով մարթ աշխարքի գաղ կառնէր. հղա մի դռանի յիրեսն էլ չեն ականում: Պարզ միտս ա, ուղորմածոգի խէրս շաբ'աթն մի փողու (կէս շահի) կանանչ կառնէր՝ յեփ օր մենք մենք յելնինք. յեփօր դօմաղ ունենինք. մի շահու կառնէր. հղա յեթէ կանանչածախին խինգ շի էլ տաս՝ դէն գ'գ'ձի:

Վենձ քանգութունի անումն քէղնամ յելավ. էն վախտն մինէկ խացն էր թանգ. յորիշ գաղէրն վոխչ յերժան ին. մարթ էլ դ'ուզն չէր մնման. լիէլի (լիուլի) միս ինք առման ու ախսանց (անհաց) ուտում. ող ու բ'րինձն էլ յերժան էր. մինէկ խացը չէր ճարման: Ասրլ քանգութունն հղալ ա, օր մարթիք էլ սունսունակվել (անկշտում դառնալ) ան. յեթէ ուխտ էլ վէր ընգնի՝ մին սահքումն կկրեն եւ իզ ու թօզն չի արեվալ. էլ իշացէ՛լ ան օր թանգ չտա՛ն:

Էս չայ-նաբաթն (թեյ ու շաբար) էլ խօ մի գմնից ա մարթի խէր խանում: Յառէ՛չ օր էս անդէրն չին խմում՝ չէր անց կալմա՛ն: Տան վոխչ խատջն մի գման, էս տուն քանդող չայ-նաբաթն մի գման: Լուսահոգի մէրս, պարզ միտս ա գ'ոլ, հէնց գդես յերէկ յելնի, մի քանի պտուղ Դ'աղիանոսի տարվա (շատ հին ժամանակի) նաբաթ ունէր, յեփօր մնէց մնիս գ'լուխն ցավէր, մի փշուր կտէր, գ'դնինք բ'երնէրս ու մի վենձ թաս տաք տաք ջ'ուր թխմինք քրթրնինք, յետո էլի նաբաթն շորի մէջ կկապէր գ'գ'ձ'եր թառն (դարակ, ռաֆ) ու կասէր «Վո՛չ պէտք գ'ոս»: Խե՛խճ մէր. մին յիրեսո՛ւ բ'աց, տես ի՛նչ խբաք ա. դիդրն չուր օխտն թման դանդ (պրս. շաբար) ան առման ու եղ' անտէր չայ խմելու քարզն չեն տալման:

Դ'առ հալա պտի գ'դ'ակս յերգինքն գ'ձ'եմ՝ օր կառճըձիք (մեծ ու փոքր) մի քանի դանա խիզան չունենք. թէ չէ, սէվ սէլաֆն (հեղեղ) կտանէր մեզ: Տէ՛ր, քե մեղա. լաքէն (այժմու) ախչկերթօնց սքէքն ու սանթանաթնէ՛րն (արար. պշրանք, պերճութիւն). մէնց ան ճոք-ճոք գ'դման (մեծ մեծ ջարդել), հէնց գդես Շահի Շաքամագի թռռնէրն յելնեն: Է՛լ նալ՝ մենձ ու փստիկն ա յիմացման, նալ հարուստն ու քիչարէն (աղքատ): Վա՛յ մեր դարդին:

S. Արզարյանց

3. Այր ու կնոջ միջև

-Մո'րասա, Մո'րասա (կնոջ անուն է), ա'յ գայիֆա (կին), էլ վո'ր ծակումն աս. ձե'նտ կա ու դ'ու չկաս. դե' շուտ յե'լ, դ'ուս յե'լ տանեմ. ինձ ստեղ մաթալ աս արե'լ. շուտ յե'լ, ուզում ամ էրթամ:

-Քա ա'յ մարթ, ի'նչ աս ասում, նղիրս կտրե'լ աս (նեղը գցել). չե'ս յիմաման ձե'ռս բանդ ա. ուղը կրակին յերման յե'լնի, մինը չունեմ բ'անիս խասանի. էն բճեքը (չար տղա) դե'նն ան քաթակշօվ դաղ դրե'լ (մեկին չարաչար նեղել), էս լեքքա (մեծ) մարթն էլ դե'սն ա ինձ բանդ բե'րե'լ: Աստված էլ խոզիս չի առման, պոծնեմ ստոնց ձե'ռնիցը: Ի'նչ աս ասում, ասա' տեսնեմ:

-Դե' լե'վ ա, էլ ինչ աս մարթ փանդանում (վրան հարձակվիլ), ա' կնիկ. արեման ա (երևում է) էլ քե' խե'տ խօսելը չի յե'լնել. ինչ ա' էդ' չվանից փախած ախալերտ խինգ շալի փող ա աղարկել:

-Լե'վ ա, լե'վ ա, էլ մի' ցանցխվել. ի'նչ ասում աս ասա'. էն յարա-խե'ն արքոցումը ճաքման ա, ուզում ամ գ'նամ:

-Ա'յ գայիֆա, էլ ի'նչ աս ընգե'լ էն ոտիտ (հակառակվիլ). լե'վ կե'լնի. մի' մտածել. խինգ օր էլ մեր դ'ժարն ա. խա', էս ասեմ. ուզում ի' երթի քաղաք, համա մօշկե'լ (անկարելի) ամ տանում գ'նալս ըլնի. չունքի փող-մողի սօրաղութուն չունեմ. եգեր խաբաք աս օր մին քանի ռիլալ (25 շահի) էդ' փողիցտ կտաս, խօ էրթամ. յախիր մենք էլ մին օր քո քառջմանիցը (պարտքից) դ'ուս գ'գ'ոնք. աշխարը ըստե'նց չի մնալ:

-Յես էլ ամ ասում «ի'նչ ա յիրուր յետնա ձե'ն տալման». ճարդ' գ'ո շալլա. լա էդ' փողի տեղը սօրաղ արե'ց. պոծանք. լա օրը մին գ'լխիս քցցվի ու փող կուզի. ա'յ մարթ, բ'անիտ անումն ի'նչ ա օր քաղաք աս գ'նում. էլ թութո'ւնտ ա գ'լխվե'լ, թե' ի'նչ փալի (աստի-ճան) վերա աս: Բալմա թե' ուզում իր գ'նիր' խօվին գ'նիր. մօղե'տ (պայմանաժամ) չի քամամվե'լ, կացե'լ աս չուր արեվկանգրոց (կես օրվա մոտ). լամալե' (գոնե') կացիր' չուր շքերը շուտ գ'ո. չեմ գղել (կարող չեմ) նաչաղ (հիվանդ) պախեմ. գ'ոս ցավ դ'առնասա՝ ընգնես ջանիս:

-Լէվ ա, լէվ ա, էլ մի՛ շարախունի (երկարաբանություն) կարդալ. մին քանի ռիյալ տալմա՞ն աս՝ գ՛նամ էդ՝ լակոտի խմարիկ (համար) մին ջուխտ գիվինի (կտորից շինած կոշիկ) առնեմ: Յաղ-բաթը խէր ըլնի էդ՝ ախպօրտ՝ օր էդ՝ փողը աղարկեց:

-Ա՛յ մարթ, քթողնե՞ս էդ՝ խինգ շին նաղիղա (ձեռք չտված) բ՛ռնենք չոր գատկին, էն խիզանի խմար մին չնղար-մնղար (շրջագգեստ) ընղեմ (վատ կարել): Լա էն ախչիկը՝ Սառուկը մեն-ձացել ա, սրալ ա տալման (պճնվիլ). ասման ա. «յես էս չիք չնղա-րը չեն խագ՛անել»: Յախիք ախչիկ ա, ի՛նչ լամ իմ գ՛լուխը. բալմա շորերն էլա դրիստ յելնի, բալքի մինն յիրեսն ականի:

-Ա՛ կնիկ, չես ուզում տալ՝ մի՛ տալ. ասում ի՛ գ՛նամ էդ՝ մին ջուխտ գիվինին առնեմ ու մին քիչ էլ էգէր ըլնէր՝ լէվ նաբաթ-մա-բաթ, շիշապլակ (քաղցրեղեն) առնի: Հմի օր չես ուզում՝ խօրս ձեռնվոտի տակը (հորս ցավը). տան կնիկն օր դ՛ու յելնես, յես էլ մարթը պտկա յելնեմ. վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ մեր բ՛ռնած բ՛անին. գա-մունէն դո՞ր ա փոխվէլ...:

Հովհ. Տեր-Գրիգորյան
(Դավրեժ թաղից)

4. Ագահ երեցը

Մարիանէ՝ երեցկին.

Յանանուկ՝ նրա դուստրը.

Հէրապտան՝ մեծ որդին.

Տուտուճ՝ փոքր որդին.

Խօռօմ՝ դրացուհին.

Մուկունի՝ ժամհար.

Մարիանէ. - Ախչիկ Յանանուկ, դ՛ուռն թակում ան, մին տես օ՞վ ա. Յանանուկ, Յանանուկ, փո՞ր ջանդամումն աս, դէլդա (շուտ) դ՛ուս յեկ, դ՛ուռը պոկեցին:

Յանանուկ. - Նանի ջան, դէլդա խերիք ա, գ՛նացի, հրէս գ՛նացի. դրկիցն ա, Բրանի սկեսուր՝ մարաքուր Խօռօմն ա. մալում չի՝ էլ յոր ա յեկէլ:

Մարիաննէ. - Ախչիկ, դէ ասա համեցէք նե:

Յանանուկ. - Յինքն յորնորն համեցէք ա յելման. յորնորն մարմինն նեյ ա քաշ տալման. էլ նոր համեցէք անելը գարուր (պէտք) չի. մին մնացել էր չափա աղլուխ³¹ փռինք փոտի տակումն:

Խօռօմ. - Տէրտէրակին, բ'արով, դո՞ր աս. քա չառկըվի էս քու ախչիկն. էս ի՞նչ աքիշփարա (կրակի կտոր) ախչիկ ունես, քա դ'ուռն յիրեսիս ամբրում ա՝ օր նե չգ'ոմ. քա էս Աստծու խօշ (լավ, հաճելի) գ'գ'ո՞:

Մարիաննէ. - Քա քուրիկ Խօռօմսիմի, քա սիրտդ մի՛ գ'ձ'ել, ջայել ա. քա դո՞ւք դոր էք. խա՞րսդ՝ դոր ա, նորամանդուկն դոր ա. շնախավոր յելնի թողդ. ուրախ խանիկ յելնես. բ'արով կապէք կանանչն. օխտն ախպոր քուր յելնի:

Խօռօմ. - Շնորակալ ամ, տէրտէրակին. վա՛յ քա ի՞նչ ասեմ. յերկու սահաք ա՝ դ'ուռ ամ տալման, մգար (միթէ) բ'ամա՞ն ա. յեփ էլ որ բ'ացել ա՝ ծծաղման ա ու ինձ խէտ բումբիրես ա գ'ոլ (դիմադարձություն անել):

Մանաննէ. - Մարաքուր Խօռօմսիմի, էս իմ խիզանն (երախալք), Աստված փրկի չար աչկից, մինը քանջ մինը քէքքար (աւելի վատ) աքիշփարէք ան. չեմ խքար ո՞ւմ ան քաշել. ախպէրքն քվերիցն ան գալում, քուրն ախպէրքոցից. իրնէ՛կ տոնց. աշխարքիս ֆիրք ու դուսից (մտածմունք ու հոգս) վոչինչ խաբարդար (տեղեակ) չեն. հա՛յ հռիռման ու քքքման ան:

Խօռօմ. - Քա տէրտէրակին, յադորդ՝ աչկդ՝ լուս. ուրախ մէր յելնես. ձ'եռդ՝ մենձատան ա քանդ (կապում). էլ օ՞վ ա քո խալէրօվն (ո՞վ կարող է քեզ հաւասարվիլ). շնախավոր յելնի խօրօխպօրդ՝ թռա նշանն. բ'արօվ կապես քո խիզանի կարմիր-կանանչն:

Մարիաննէ. - Քա շալլա (իցի՛ւ) չառկըվես դ'ու, Խօռօմսիմի. յես էլ ամ ասում ի՞նչ ասում. քո դ'առ մի նամալումի (անորոշ)

³¹ Մետաքսյա թաշկինակ, որ հին ժամանակ հարսի ոտքի տակ էին փռում (ծանոթագրությունը հեղինակինն է):

խօսկ ան գճէլ. օ՞վ ա խբար, դո՞ր կելնի. ախչիկ ու տղա կարմունջ ան. խէրուրն վերնօվն անց ան կալման:

Խօռօմ. - Քա տէրտէրակին, վոչինչ չի անել. քա մին ձէր խաւանգդաստն (սանդիտոս) մեզ հաջաք (փոխ) տվէք. սօր մի քիչ խաժուժ (դել է) ծէծենք. էն միմբլիկ-մզանին (կաթնկեր մանուկ) լիզացնենք (լիզել տալ): Ի՛նչ ասեմ, քա քշեր չոր լուս էդ դ՛առն յարախէն չդ՛ադարէց. էնչանք լացավ. մօր ծիծն էլ չի բ՛ռնում. մին խէտ շվարել անք. էն խարսն էլ դէնն ա օզգա (տարօրինակ) դ՛առցել. մին խէտ ֆրքրոմանդ (մտատանջ) անք վոխչս էլ:

Մարիանէ. - Ա՛լ կնիկ, մին աղօթել տվէք, մին դէս դէն տվէք. բ՛ան չկա. առջ՛նէկն ա՛ ընդոր ա տէնց. ֆիքր մի՛ք անել. քա տալնիս յարախէն էլ քանջ տուր բէքքար էր. քա դո՞ր լէվ յելավ. քա բ՛ան բ՛ան Աստված (= Բանն Աստուած կհաջողի):

Խօռօմ. - Յադորդ՛, տէրտէրակին, յերէկ չումա՞ր էր տէրտէրն յուսադվէլ. ի՞նչ էր պատահէլ. քա վայելու ձէնը գ՛ոլման էր չոր մեր տունը. քա խօսկը մեր մեչը մնա, քո ձէնն էլ էր գ՛ոլման. չումա՞ր իք յուջաք (բարկանալ) անում:

Մարիանէ. - Քա քորիկ Խօռօմսիմի. խնդրում ամ էլ մի՛ խարցնել. էլ դարդէրս մի՛ քազգացնել (նորոգել). թո՛ղ տեղս դ՛ադար մնամ:

Խօռօմ. - Չումա՞ր քա տէրտէրակին, չումա՞ր աս ինձնից գ՛ադում:

Մարիանէ. - Ի՛նչ ասեմ, քա քորս դ՛ու. աշխար աշխարօվ յելնի՛ դ՛ու խօ խբար աս. յես քեզնից բ՛ան գաղող չեմ. դ՛ու իմ ազիզ քվերից ջ՛ոկ չես. մենք համյաշիդ (տարեկից) ախչիէք անք յելէ՛ օր մինտեղ խարս անք յեկէլ էս քուչէն (փողոց). դ՛ուռ- դ՛րկից անք դ՛առցել. դ՛ու ինձնից էլ լէվ աս յիմաման. էլ ի՛նչ ձ՛քաբ՛անեմ, քո՛րս դ՛ու:

Խօռօմ- Բարբի (թերևս) նոր քազգա բ՛ան ա պատահէլ, իծէրն ցն ան մտէլ:

Մարիանէ. - Նոր չի. տարին տասներկու ամիս էտուր փէշակն ա. էս էլ ապրէ՞լ ա մեր ապրելն. ախկադից էլ վատ անք ապրման մենք. ի՛նչ լանք գ՛լխներանուս:

Խօռօմ. - Աստված վո՛չ անի, տերտերակին. չումա՞ր աս էդ՝ խօսկերն ասում:

Մարիանէ. - Էս դարդ ու դուսէն յախիրն (վերջը) ինձ կապանի. յորիշ տերտերներ քէմի ան գ՛նում, փողատեր ան դ՛առման, խօջա-
ման (հարստանում) ան, տուն ու տնեղէն, քաղ ու քաղաք (այգի-
ներ) ան առման, կնանքոնց վոսկակուլու ան անում, խիզանին էլ գառում զարդարում ան. դ՛առ իվելի փողերն էլ քէնքն (ղրամա-
տուն) ան գ՛ձում. քանի էլ սաղ ան՝ յերջանիկ ապրման ան. քա
խո՛ղն իմ բ՛ախտի գ՛լխին. չոր յարակու խալխի քամաշաչի ան
(ինքը չունի և ուրիշի բարիքն է միայն դիտում):

Խօռօմ. - Սիրտդ մի՛ գ՛ձել, տերտերակին. Աստծով խիզանդ՝
գմենճանան. թալաֆին (փոխարեն) քխանեն. տոնք վոխչ գմոռա-
նաս. մի՛ մտածել. համբերությունը կյանք ա:

Մարիանէ. - Լէվ ա, խօստովանք մնա. վո՛չ ում բ՛ան չասես, ի
սէր Աստծու. իմ սրտինը քեզ ասի. «Մոտիկ դ՛ուռ ու դրկիցն, կա-
սեն, է՛լ լէվ ա քանջ յետկար քուր ու ախպերն»:

Խօտօմ. - Միամիտ կացիր, տերտերակին. քե առոխչություն.
յես գ՛նացի:

Մարիանէ. - Բարով յեկար, դգար բարով:...Ախչիկ Յանանուկ,
քա ի՛նչ բ՛ան ունես էդ՝ պառավ կնգան տէնց ջգրացնում աս. գլե-
ջին (գանգատը) իմ յիրեսն ա գ՛ոլ:

Յանանուկ. - Նանի, ի՞նչ ամ արել խօշտաքից (կատակ) իվել:
Դ՛ու էլ խօ մեր տան հունքը-բ՛ունքը, սէռը-քէռը (գաղտնիք) քամամ
տուր ասիր. չես խբար ի՛նչ մի աբլախտ խաբարբգան (անգաղտ-
նապահ) կնիկ ա. գ՛գ՛նա քամամ աշխարքով մին գագէք կտա
(լրագրի պես հայտարարել), չօվ չօվ կանի (լուրը տարածել) լսած-
ները բ՛ուլորը:

Մարիանէ. - Ի՛նչ անենք, ա՛գիգ. քամամ օխտը մալլաք էլ մեր
ապրելու սօրաղն (տեղեկություն) ունեն. ի՛նչ լանք մեր գ՛լուխն.
Աստված մեզ մին ռախս (գթություն) անի. յերգրնքիցը մեր յիրե-
սին մին վողորմության դ՛ուռ բ՛անա:

Մուկուճի. - Բարօվ տերտերակնգան. դի՞նջ աս, լեվ աս, տերտերակին. ի՞նչ հալի աս. հալ ու ահվալո դո՞ր ա. ի՞նչ քեֆի աս, յադորդ՝ տերտերակին:

Մարիանէ. - Փառք Ասծու, ախպեր Մուկուճի. բ՛արի աս յեկել. դո՞ր ա քֆալ (պատահումն) ընգել՝ դեսը գուդալ (անց կենալ) աս արել, դգարեց մին մեզ միտ աս բ՛երել:

Մուկուճի. - Ի՛նչ ասեմ, տերտերակին, ներողութուն, Տեր Հայրն քեդխողեմ տանն՝ աւիվալ մի քիչ խառնվել ա, գլուխն էլ ցավում ա. մի մարք ադարկեք, էրթա բ՛երի տուն:

Մարիանէ. - Ի՛նչ ա պատահել, ախպեր Մուկուճի, էդ՝ խօսկօվի՛ ինձ էլ շաքի (կասկած), տարակուսանքի մէջ գ՛ձեցիր:

Մուկուճի. - Տերտերակին, տենց ինչ օր ինձ ա սաքեք յելի (երևալ)՝ շատ քամհօվալալ (անհամբեր) աս. Աստված համբ՛երութուն կտա. սաքը արա՛ (համբերի՛ր). քեզ մի՛ տանուլ տալ. քութունամանդ խանիր, մի պտղունց քաշեմ, դ՛ու էլ քաշիր, տերտերակին, հօվալեդ (համբերություն) տեղը գ՛ո. ֆիքր մի՛ անել:

Մարիանէ. - Քա ա՛յ ախպեր, ի՛նչ քութուն, ի՛նչ քութունաման. էս անտերի մէշն քութա (չոռ) չկա. դ՛առդակ ա. ի՛նչ իմ հալն ու ինչ քո խարսանիք գ՛ալն³². դ՛ու էլ վո՛րչանք քութունի դմուկ (մոլի) աս, քա ախպեր Մուկուճի:

Մուկուճի. - Վա՛լլա քի՛լլա, խիզանիս արեվն ա վկա, մի քիչ օր յես ինձ շօլ (գրադեցնել) ամ անում ու յօլայ ամ էրթում՝ էս քութուն օվն ու դէլլան օվն ա: Դ՛ու խօ ինձնից լեվ աս խաքաք մեր վեր գ՛նացած Բջանի (կնոջ անուն է) խասիյաթն ու հալն (բնավորությունն ու վիճակը). սա՛լը դօագդա մահ (=պրս. տարին 12 ամիս) ի՛նչ գահմաք ամ քաշում, յախիրն քիմրննաք (ապերախտ) անում:

Մարիանէ. - Աստված յառէ քե ռախմ անի, յես ընդու ինձ:

Տուտուն. - Մուխտսի, մուխտսի, մուկն քսի, կատուն լսի:

³² Ծան. - Բայր գ՛ոլ ձեն ունի, բայց այս առածի մեջ ասում է գ՛ալ և հալ բառի հետ հանգ է կազմում. անշուշտ առածն ավելի հին է, քան գ՛ոլ բառի ձայնավորությունը (ծանոթագրությունը հեղինակինն է):

Մարիանէ. - Չէնո՛ր կտրի՛ր, յարախա. քա շալլա շունամարգ (իցիւ հոգեմեռ) յեկնես. թէ աչկումս արեւացել աս՝ լաշո՛ քփռեմ:

Մուկուճի. -Տէրտէրակին, մի՛ քլաջողօլ (բարկացկոտ) ըլնել. լէվ ա, յարախայ ա:

Մարիանէ. - Յարախայ ա ու խօրս ցավն ա. էլ դ՛րկըցնէրի լուշ ու լալավին (փչացած)

Խիզանիցն տուց իվել ի՛նչ քսավորեն, դ՛ու չես խքաք քա, ի՛նչ աքիշփաքէք ան ամալ յեկել (յառաջ գալ). ցերէկ չոր յարակու ինձ դո՞ր ան յեփում տապակում, իմ խոզին խանում:

Մուկուճի. - Տէրտէրակին, ծառամ. յես գ՛նում ամ. գ՛ործ ունեմ. Տէր Հայրն էլ լէվ ա յեկել՝ իրա վոտօվն գ՛ոլման ա. հիմի քխասնի տուն՝ գմիամտվես:

Մարիանէ. - Շնորակալ ամ. դ՛ու էլ բ՛արօվ յեկիր:

Յանանուկ. - Նանի, ի՛նչ բ՛ան ունես օր տէնց վռագ աղարկել աս յետնես:

Մարիանէ. - Յանանուկ ջան, գ՛լխօվդ՝ ման գ՛ոմ, դուրքան արեւփիդ՝, էդ՝ խիզանի խացն շինիր, ճամփու գ՛ձիր, գ՛նան շկօլ. կէսօր յեկալ:

Յանանուկ. - Նանի, էն անիծված Տուտունն էլի փախել ա քուչէն՝ օր կարդալ չգ՛նա. էդ՝ վեր գ՛նացածներն խօ մի դաղա (րոպե) տանը քանդ չեն յելման. չոր յարակու քուչէքումն քլընգէշ ան գ՛օվում (թափառի): Հրեն յեկալ Տուտունն:

Մարիանէ. - Տուտուն, է՛ անիծված, փախման աս քուչէն՝ օր կարդալ չգ՛նաս. լուսդ գբ՛որենմ. շուտ տախտակդ (այբուբենի **պնակիտ**) վեռ, գ՛նա շկու. Հերապտան, դ՛ու էլ խամբարք տուր (դասդ ասա՛) ու յետ յեկ տուն. բ՛ան ունեմ խէտդ՛:

Հերապտան. - Լէվ ա, նանի, շուտ յետ գ՛գոմ. լամա խալֆիս չասես օր թակի մկել օրէն ճնճուխ խանելուս խմար:

Մարիանէ.- Դ՛ու մեռնես. խալֆեդ՝ մեզնից էլ յառէշ ա յիմացել օր վիր աս յելման ծառն՝ ճքճքանի ձաքէր աս խանում ու գ՛ոխտիկ լուղանալու աս գ՛նում էն գրմբման (հորդ) առուն ու խալխի թթի

ծառեր քարոզոյս (քարով ծեծել) աս անում. դ՛ու սատկես՝ օր փետ աս ու փաղլան (ֆալախկա). խալֆեդ՝ փետի տակում քշորացնի. ֆիքր ունես՝ ֆիքրո՛ւ արա՛:

Տոտուճ. - Նանի, մանի, յես է՛լ կարդա՛լ չեմ գ՛նում. ախպօրս փաղլան գ՛գճեմ՝ քօթակ (ծեծ) կտան, իմ սիրտը կերվի:

Մարիանէ. - Չե, ազիզ, սաղադդ՝ գ՛նամ (քեզ մատաղ լինեմ). դ՛ու յամինօր (միշտ) գ՛նա, օր խալֆեդ՝ քեզ չպատրճի. թե չգ՛նաս՝ յեկուց յարակու քեզ գ՛գճի մկնէրի խորն: Տոտուճ, ա՛զիզ, խալֆիդ՝ ասա՛, մանին ասում էր «քիզիր քինիշինն տուր»³³. հենց օր կտա՝ շուտ յինք առ բ՛եր:

Տոտուճ. - Նանի, խէրուր խէտ ասէլ ամ. ասմա (ասում է) շկօլն գ՛արձակի կտամ ու չի տալման: Նանի, էդ՝ քիզիր-քինիշինն դո՞ր զաղ (բան) աս. յես չեմ տեսէլ:

Մարիանէ. - Վո՛րչանք օր չտեսնես՝ էնչանք լէվ աս. խաբխաբկի ձաքի պէս մին իքմին աս:

Գէորգ Զօհրաբեանց

5. Սպահանի աւագակախումբը

Խօ քօլ ամ գ՛րէլ օր քանի տարի աս օր էս խէր չտեսած գ՛ողէրը՝ Ռէզա խանը, Ջաֆերդուլին ու յուրենց դօվրի (շրջապատի) ջալա-լիքը (ավագակներ) քամամ ճամփէքը քանդ (կապել) ին բ՛երէլ. վո՛չ

³³ Պրս. بگير بنشین bigir binišīn նշանակում է «բռնի՛ր նստեցրո՛ւ», երբ ուզում են երախային մի տեղ ուղարկել ու այնտեղ մի ժամանակ պահել տալ, ասում են. «Գնա՛ ալսինչին ասա՛ որ բիզիր-քինիշինը տա»։ Երախան խաբվում է՝ կարծելով թե դա մի առարկա է։ Նույնը կա մաս Պօլիս, ուր թրք. բառով ասում են. «Գնա ըսե որ gelesi ale ko-ն տա» (թրք. նշանակում է «եկողին ցած դի՛ր՝ պահիր»)։ Նման մի բան էլ խաբխաբուկի ձագն է. երախային խաբում են խոստանալով տալ նրան խաբխաբուկի ձագը. մա կարծում է թե խաբխաբուկը մի թռչուն է, բայց իրոք խաբելու մի ձև է։

Ծանօթ. - Վերի հատվածը հանված է հեղինակի պատրաստած մի մեծ կատակերգությունից, որ կրում է «Ազահ երէցը» խորագիրը։ Հեղինակը լինելով Մալլաթ կամ Դավիթժ բաղից, թեև առհասարակ Ջուղայի բարբառով է գրում, բայց երբեմն խառնում է իր բաղի բարբառի առանձնահատկությունները։ (Ծանոթագրությունը Աճառյանինն է)

օվ գալիս (համարձակություն) չէր անում օր բ'ռ բ'րերի յա առ-
 ներ. մինն էլ օր գ'նում էր՝ իլադէն ջ'ուր էր յելնում՝ չուր տեղ էր
 խասնում. տան խալխն էլ՝ խօ յուրէնց տանն ին մեռնում սաղա-
նում, դգար ու մի ռանգ ֆիքր անում, չուր յուրէնց դարիքը տեղ էր
 խասնում: Յամա մի բ'ան կասեն օր վո'չ ում ճրաքը չուր լուս չի
 վառվել. հղա ստօնց քարիֆն յելավ: Ստեղի վենձն օր դ'առնա (որ
 կա)՝ Սարդար Ջանգը մի քանի խերուր մարթ վեռէց ու գ'նաց էղ՝
խէր չտեսածների քամբէն (պատվեր, խրատ) անելու: Աչկները
 դ'ուս գ'ո. լախիք չուր յե'փի խալխի գլի (նեղացնել) կանեն: Յամա
 էս էլ պտի ասած օր յուր մարթըքօնցից էլ բօլ ջ'առքվեցին. իլամ օր
 (մանավանդ) մին դանա էլ քվեր տղա ուներ. ասում ան օր ի'նչ
սէղին (շիք) ջվան էր. էղ քօռփէն էլ սպանվեց: Յամա ինչ օր էղ
 քրքրվածներին բ'ոնեցինք՝ դգար թուման արժի, օր խալխի ջան
դնջեցին ու մնջլած բ'երին ստեղ: Մենք էլ գ'նացել ինք քամաշա:
 Ի'նչ գ'րեմ օր ինչ յիմանաս. էնքան քօնլուղ (բազմություն) էր դ'ուս
 դ'առցել օր էլ չեմ գդել քարիֆ անել (նկարագրել): Մեղայ Ասծու.
 դոր օր մոջ'նմի բ'ունը խօլխօլես. մարթի աչկէր հէնց տէնց դժիբժի
 էր յելնում՝ դորն օր ականում իր:

Յավալի օրն էղ խէր չտեսածի ջ'առքվածքներին բ'երին. յերկու
 խերուր խօգի կելնին. հէնց վոխչն էլ բ'ոփիկ ին ու գ'լխներին էլ քա-
ղաք (թուղթ) ին կպցրել ու անըմներն էլ գ'րել ին:

Մի քանի օր յանց կացած՝ էն Ջաֆեր դուլուն բ'երին ու մի քանի
 օր էլ յանց կացած էղ քրքրված Ռեզա խանին ու մի յուրիշ կուպրն
 էլ կէր օր ասում ին Ալինաղիչի. քարիֆ ան անում թէ ի'նչ անջգար
 (անգութ) մինն ա յելէլ: Ասում ան հէնց օվ օր խօշը չգէր՝ քսպաներ:
Խէր չտեսածի յուսը դ'առ չէր բ'անցրացել օր տէնց բ'աներ էր
 անում. վա'յ թէ մին քիչ վենձանէր. խօ էլ վոնչինչ. մարթըքօնց
 խում խում վեր քխմեր: էղ՝ մարթակերին էլ բ'երին ու տարան չեմ
խրար վո'րտեղ. բաղին (մնացյալը) էլ վենձավորի տունը: Էն Ջա-
 ֆերն խօ քիք (հարված) էր կերել ու մեռավ: Էն վոչ վենձացածին էլ
դառը (կախաղան) քաշեցին ու խէտ մի քանի յուր շների: Յամա էն

քրքրված Ռեզա խանին դ՛առ վոչինչ չեն արել. յաղին (հավանաբար) ընդուր սամին (պրս. բաժին) էլ քխասնեն:

Ինչ որ կեր՝ խէր տեսնի էդ՝ մարթն ոչ տօնց վոտին կանգրէց ու բ՛անը տեղ խասացրէց: Բա հէնց յուրէնց ին տեսէլ օր լալման (խեղճ) մարթրթօնց քանը ին բ՛երէլ: Ինչ կեր ու չկէր առնում ին: Հլղա մարթիք մի դինջ ու միամիտ սրտով գ՛գ՛ման ու գ՛գ՛ոն, լէվ էլ բ՛եռ գ՛բ՛երեն: Աստված տա օր էլ ստուցից յետ՝ էլ տէնց անիրավներ դ՛ուս չգ՛ոն՝ օր մարթիք մի ապրել անեն:

Օր. Աննա Յորդանանեանց
(Մեծ-Մեյրան քաղից)

6. Պառաւ կնոջ նամակը որդուն

Իմ աշկիս լուս Աբ՛րամ.

Բօլ վախտ ա օր քեզմից գ՛իր ու միր չունենք. քօլ անք մտածում: Վորդի, էլի յավայր (առաջ) մի կծէպծէ (կիսատ-պռատ) գ՛իր էլա գ՛գ՛րիր, յամա լա (այժմ) մի խէտ (միանգամայն) դ՛ուռ դ՛րէլ աս վերէն: Մարում (հայտնի) չի ի՛նչ շառի մէշ աս. չէլնի՞՞ նաչաղա-ցէլ աս ու անտէր անտիրական աս մնացէլ, օր ձ՛եռդ՝ մին թաս ջ՛ուր դ՛նող չունես: Տեղդ՝ արեման ա խօշո՛ չի գ՛ոլման. թէ տէնց ա՝ քօշքունա արա (ունեցածը հավաքելով՝ երթալու պատրաստվիլ) ու քեզ գ՛ձ՛իր Ջուղա: Վա՛լլա, քո արեվն ամ ասում, էլ հալ չմնաց, էնչանք դուսա (վիշտ, ցավ) կուլ տվինք: Յամա վո՛րդի, էլի դ՛ու աս յիմաման. մին լէվ վեր ածիր ու վեր խանիր, օր յեկուց էլլօր (Աստված վո՛չ արած) բ՛անդ՝ էգէր ձ՛ախ պտտէց ստեղ՝ չասես դ՛ուք արիք, օր մենք էլ մննաքի տակում չմնանք: Լա քաղիքը (մնացյալը) դ՛ու աս յիմաման: Յետօվն թէ ի՛նչ կանես, յա (կամ) դո՛ր կանես, մին տեսակով յիմացրուր: Էլ չեմ յիմաման ի՛նչ գ՛րեմ. օ՛վ ա խբար՝ էլ ի՛նչ ամ մոռացէլ, օր միտս չի գ՛ոլման. մուլորէլ ամ... յադորթ խա... յախիրն՝ յեթէ բ՛ան ա, օր Աստված նէնց յաջ՛ողէց օր տեղ մնացիր ու մի բ՛անի պոչ բ՛ռնեցիր ու մի գաղ դ՛րիր չվանին, մեզ քո ֆքրիցը (մտքից) չգ՛ձ՛ես... լու ընչո՞ւր խմար անք ստէնց

ասում, յետ ասում. ընդոր խմար օր մին քանգութուն ա ընգել ստեղ Ջուղա, օր չոր սօրս ստեց քան չինք տեսել: Յախիը մարք լաի՝ չոր տեսնի, բօլ բօֆիը (գանազանություն) ունի: Լա կասես դոր օր յուրչնի ապրման ան, մինն էլ դոր. յամա վորդի, հարստի խմար ջոկ ա, ախկադի ջոկ. հարստի խմար մի՛ն բլալ (փորձանք) ա, ախկադի մին: Խա, փառք Ասծու, էս տարի խերվնվանից բօլ բօֆիը ա արել. յամա են յառեչվա աշխարքը չի: Էլ ի՛նչ ասեմ, վորդի, էսչանք յիրես օր մուր ամ անում... Էս գիրը գրել ամ, օր բալքի ձեռս մի գաղ բոնի:

Օր. Վարդուհի Մարգարեանց

7. Գիլանենցի Ժամանակագրությունից

(Կռունկ 1863, էջ 92-94)

1. Համադանցի Սահիջանի վօրքի Հօվսեփն արեկ քաղաքս, ասաց թե Համադանա մին ամիս ա վօր դուս ամ. յես Համադան իվան՝ Բաղդադա մին խայ յեկավ Համադան, ասաց թե Ըստամբօլու շատ ջաքախանա յեկավ Բաղդադ. ամա ասկար չեկավ, և ասկար կալե ձեն էլ չկեր: Բաղդադա փաշեն վօր Ըռուստի ասկարին Գիլան գօլն հիմացավ՝ Բաղդադա բերքըն՝ ինչ քանդած տեղ վօր կեր՝ քամամին շինել արեա, վօր Ըռուստիցն շատ ախ եր քաշում:

2. Վերօ Հօվսեփն ասաց թե յես վօր յեկի Ղազվին, Ղազվինցիք ասում ին թե մեր սարդարն տեղես փախավ՝ մենք մնացինք անտեր. մեր ճարն ի՞նչպես գրնի. մեր ճարն էս ա վօր հեփ մեր ախն շատանա, վօր Ադվանն մեզ մօտկանա, պիտի վօր գրենք Ըռեշտ՝ Ըռուստի սարդարին վերա, վօր մեզ տիրութին առի և մենք Ըռուստի դուռ առենք:

8. Աղերսագիր Հայոց՝ 1658 թուից

(ՀԱ 1925, 155-158)

Արգ լինի պարընեբացն որ էն չաղն Մուրել դունսուլին ամր եք տվել որ գայ, եզն միրումս (Ձմյուննիայում) դունսուլ ունի. մեք ինչ

Փարսիմա խայ կեր, ողջ բոլորվեցանք գնացինք շնախավորեցինք
 թե պարոնընին մեզ խմար ան աղարկել դոնսուլն. լիվ ա. մեր էլ
 բանընի կտեսնու. Ե ամիս յանց եկաց, տեսինք թե սրա մաթլապն
 դոնսուլութին չի. սա ուզում ա աղվաթութին (avocat) առն. աղվա-
 թի պէս նագունին չորի յարագոյ (առավոտից մինչև երեկո) դավէ
 (վէճ) առն. յառջին նավն որ արեկ, փողն գնաց բզրկանին տունն,
 մենք քնացինք դոնսուլին ացինք թե դու եկ դոնսուլաթն (հյուպա-
 տոսական հարկ) յինք առ. իեայ (կամ թէ) մին մարդ աղարկէ՝ գայ
 դոնսուլաթն յինքն առու. ջուղապ արեստ թե ի[մ] մաթլաթն (իմ
 միտքը) ձեզ ջաֆա առել ա. չոր փողն դուք յուսէք ոչ բերէք իմ
 տունն, ես ձեզնէ դոնսուլաթն չեմ յինք առման. նաչարեցանք,
 փողն մեզ չին տալման, յուսեցինք տարանք իւր տունն, դոնսու-
 լաթ տվինք բերինք. յետև մին նավ էլ արեկ, գնացինք թե փողն յու-
 սինք բերենք քո տունն. դապուլ չարար, թե այլտա (այժմ) ուրիշ
 ջաֆով յինք կասում ձեզնէ. ացինք՝ ասա ի՛նչ ջաֆայ արարիի մեզ
 որ բէկլարին խաթրին խմար մեք դաբուլ չարարինք. ի՛նչ ջաֆայ
 որ կառես՝ արայ. ասաց. տարէք դրէք նավին բարքումն (bargue,
 մակույկ), տարէք նավն յետ, բերէք մեր տուն, էնչաղն դոնսուլաթ
 տվէք տարէք. փողն դրինք բարքումն, վեռինք տարանք նավն յետ,
 բերինք տարանք իւր տունն, էնչաղն թե Գ-Դ օրով յետնէ դոնսու-
 լաթն վեռէց, փողն դուս արէտ. ացինք թե քո մաթլապըտ ի՛նչ ա որ
 մեզ էսչանք ջաֆայ աս տալման. ասաց թե դոնսուլաթն ինձ Գ
 տարով ա տված. ոնչ ով գիտել չէ գիս մագուլ (պաշտոնանկ)
 առել. ձեզ չա՛նք ջաֆայ առնմ, որ է՛լ ֆլամիկի (հոլանդացի) նա-
 վում ապրանք չղնէք. մեք ացինք թե էս դու քենէ՞ աս առում, թե
 պարոնընին ան ացել, թե էտէնց առես. ասաց Գ տարի ախտիարն
 (իրավունք) իմ ձեռնումն ա. ինչ կուզեմ, ենէնց կառեմ. մեք էլ
 ացինք պարըներուն արգ առենք. յարկա (պրս. արք) եթէ) պարը-
 ներն ուզում չեն ուրէնց նավումն ապրանք բառնանք, մեք էլ բառ-
 նանք ոչ. մին նավ էլ արեկ, սարտան բզրկանին վրայ չորի կէս
 գիշերն գմեզ պախեց, տանէն ոչ դուս արեկ, ոնչ մեզ ջուղապ

արեւտ. մեք էլ նաչարեցանք, փողն վեր գծեցինք, գնացինք. յէգոն վեր կացինք եկինք, չորի յարակոյ կանգնեցանք, ացինք էտ մար-
դիտ մաթլապն ի՛նչ ա. էտ փողերտ զա՞ւտ կառե թէ մեր փողն մեզ
կտա՛. ասաց. չոր ալլտա ձեզնէ ճ.ին կէս ամ յինք առել, ալլտա
մին մռչլ կէս ըռպ յինք կառում. ացինք թէ ալլտա ժ տարի ա, որ
մեք ֆլամիկի նավին ճ.ին կէս անք տվէլ. չո՞ւմ ալլտա դու մին մռչլ
կէս ըռպ աս ուզում. ասաց. ես ձեզ ասացի՞ ոչ, Գ տարի դունսուլ
ամ. ի՛նչ կուզեմ՝ էնէնց կառեմ. ացինկ. ինկլիզ, ֆռանգսիս քանի
տարի ա ճ.ին կէս ան յինք առել. չո՞ւմա դու եվէլ աս ուզում.
ասաց. ես էսէնց կառում. ո՛ւմ կուզէք՝ գրեցէք. ուր կուզէք՝ գնացէք.
մեք չոք խինգ ֆլամիկի բգրկանէր բոլորեցինք, ացինք. դուք էլ
վկա կացէք. մեր էս բանումս մեղ չկա. օր դունսուլն ասում այ չու-
րի դուք դազին մօտ չգնէք, ձեր փողն ձեզ չեմ տալման, մեք էլ նա-
չարեցանք, գնալով գալով ըլթմազ (աղաչանք) ասելով բեզարե-
ցանք. վախման ինք թէ չնի մեր փողն վեռու՝ ուր պարտքն տա.
գնացինք դազին մօտ, մեր փողն բռնեցինք յինք առինք. ամա մեր
էս բանիս գունախ չունինք. փողն օր բարքումս դնում յետ տա-
նում, քուրթի դատըրդէքն (նավեր), դուրսանի (ծովահեն) նավն
կշտերանուն կանգնած ա. բալքի թէ բարքին փողն խլեն. սրա
ախտիբար չունի. դուք խլած փողն մեզ կտէ՞ք, օր սրա պէս աղ-
վաթն դունսուլ իք շինէլ մեզ խմար աղարկէլ. յալլտա մին Բ ամիս
այ, ատլաս Լօնդրինայ եկէլ դրէլ ա մաղագումն, մեզ չէ տալման.
թէ դազով յինք առունք՝ այիպի այ. ինքն խո՞վ տալման չե. յալլ-
տա քանի տարի ա ինկլիզիա ֆլամէնգին, ֆրանգսիսին խետ աղ-
բօր պէս յանց անք կացուցել. տարի կէս ա՝ սայ եկէլ ա, յամէն օր
մեզ խէտ դավէ կռիւ առում. աստուծոյ սիրուն համար գնեզ սրանէ
պռցըցուցէք. յարկայ թէ դուք տեղէտ մին արախայ աղարկէք, մեք
նրան է դունսուլութիւն դապուլ կառենք. մեք սրայ դունսուլութիւն
դապուլ չունինք. թէ սայ դունսուլութենէ դուս չգծեցիք. մեր ձեր ինչ
փող կայ՝ ողջ քուրթ կուտե. սրա դավէն մեզնէ կտրման չի. մին
նավ էլ արեկ. գնացինք ացինք՝ էկ դունսուլաթն յինք առ ասաց

գովման չեմ. ացինք՝ պօլիցէքն բերենք տես, դունսուլաքն յինք առ. ասաց՝ ոնչ մանաֆէստին վրայ ինք կառու, ոնչ պլօցին. ասաց՝ դրէք նավուն բարքումն, տարէք նավն, նավէն բերէք, էնչադն յինք կառու. էլ բարքումն տարանք նավն, նավէն բերինք ուր տուն, էնչադն յինք առէց. խնդրէք իստատէն որ մեզ մին էլ քօլ գասսի (հոլլ. հաղորդագրություն) աղարկե որ չուրի յայլտա դունսուլն մեզ խէտ գէչլմիշ ա ելէլ, էլ էնէնց գէչլմիշ ընի, մեզնէ եվելիք մին յինք չառու, տեղիս քուրթի մասապումն, ձեր ախտլամում (կարգերում)՝ փողին ոնչ գօմբուկ կայ, ոնչ դունսուլաք, մեք ճ.ին կէսն էնտուր ինք տալման, որ ասում ինք թէ աստա՛ բեռնինք, սայ մեր դունսուլ ա, մեր ապրանքն դնում անք նավումն, դունսուլաքն տալման անք, փողն որ յետ ա գովման, էլ ապրանք անք առման, դնում նավումն, ինսաֆ չի թէ մառչիլն որ յետ գայ, էլ դունսուլաք ընի. յայլտայ ա-մին ձեր այ:

9.Խաղ Քաղերօղլուի

(տպ. Պատմ. Ն. Ջուդ. Ա. 263)

Թիւն ճլա շուն Նադր (1747) սարվանն
վեր վառէց կրակն,
Ոչ միայն երկրումս մարդ չեթող,
Այլ թամամ աշխարհս էրետ մին մին մահակն:

Մահակ էրետ ողջին, մին մին լուծէց լուծ,
Էլ ոչ գրուց իմացաւ, ոչ ահվալ հարցուց,
Մեծ ու պստիկ ողջին խեղդէց քօռացուց,
Յետնումն գձում այ մին մին թալակն:

Թալակի միջումն ծալման ին՝ կեռաման,
Թէ բալքի պռձանեն սուտ սուտ ին մեռման,
Արծաթն երեք բիստի թանխա չին վեռման,
Մախալն չոք աքասի ոսկէ քրմակն:

Ոսկի արծաթ ինչ որ ունին՝ թանխեցին,
Ջուր ու բուխտան տվին, աղինուն կախեցին,
Բեկրաստն գազն վեց արասի ծախեցին,
Դիտրն երկու հազար դիան լեղակն:

Լեղակն դեռ թանկ էր վեռել դարձել էր եասի,
Փողն շատ էր սիրում, մահալ չէր դնում խասի,
Պղինձն վեց շայի, քուսպեն երեք ապասի,
Մինն մին բիստի այ սուլուկե պլճակն:

Սուլուկ կերանք, ընդուր մեր շունչն պարզեց,
Շատ մարդ մեռաւ, շունն կերաւ, չքաղվեց,
Տէրտէրանին փախան, մուղղսին գաղվեց,
Դատ կանչեց Գաբրէլ-Մուքէլ հրեշտակն:

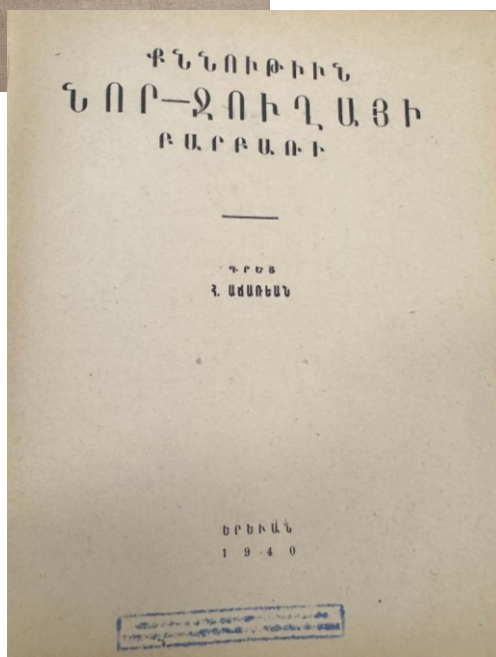
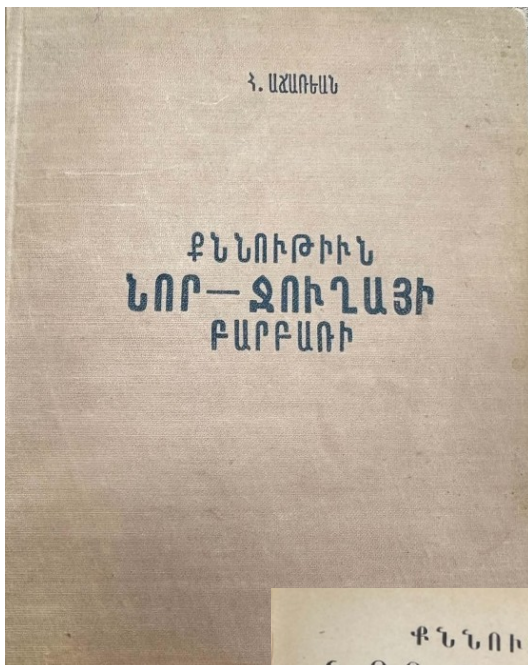
Դատ կանչեց թամամ աշխարհս, սուգ բռնեց ազայ,
Համ խալխի տկլորում այ, համ տալման ջազայ,
Տասն քսան մուստարաթն նոր բացել այ թազայ,
Դառ կիսատ այ, չենք կարկատել մին ծակն:

Կիսատ չեթող զուլմն, թամամեց զալում,
Հալ աշխարհս մաշեց, սարերն այ հալում,
Քօռացնում, յետնէն չորօշ այ անում,
Ոտն քաշել տալման դափղի տակն:

Դափըղի հետ ունէր մօհբադ ու սէրն,
Շան ու կատուի ձէն խանի դրա խէրն ու մէրն,
Ո՞վ էր լւել, ո՞վ էր տեսել ալֆէրն,
Սուտ դուրս երէր էտ սատանի փեշակն:

Սատանի փեշակիցն սավորեց վեռեց, ևն:

Նկարներ գրքի ապակետիպ հրատարակումից

Հաշվարկ

1918-9 ուսումնական տարեշրջանին՝ իբրև ուսուցիչ պաշտոնավարելով թեկուսի Հայոց Ճեղքացան չարստում և արդեն ճգրից հար- նուստով Վարձատրացիկ արդեն էի աշխտիս արդյունք և ուսումնական տեղացանի բար- քաւոր, ինչ որ իմ վարձերի ցանկութեանն էր: Անտեղանալով այդ ծաւրից Հոգևոր խանդա- րանական, որ Վարձատրացի Բարձրագույն Գա- ւառի Արարի Պետից է, թեկուսեանքայն ու- սերայածար աւանդից ինչ որ աւանդ էր- Բարձր ու Բարձրացան աղանդութեան, յա- ղոցիցեան հանդեր ուսումնական-թեան Գործը: Արանալով Ծանապարհանալով՝ 1919 յուսիսի Ք- ին (հ.թ.) եւ Ծանապարհ ընդար թեկուսեանք և 6 օր աշխատար Պետից տեղի Ծանապարհարդ- 1

Աղանդացի	150	Անտեղացի	-	2050
Արարի	35	Բարձրացի	-	
Արարի	240	Հոգևոր	25	
Արարի	115	Բարձրացի	-	
Ծանապարհ	65	Արարի	-	2400
Գործարար	115	Բարձրացի	-	
Գործարար	210	Բարձրացի	275	
Արարի	135	Բարձրացի	255	
Արարի	118	Բարձրացի	170	2400
Ծանապարհ	-	Արարի	165	
Արարի	-	Բարձրացի	170	
Բարձրացի	-	Արարի	230	
Գործարար	-	Բարձրացի	500	2400
Գործարար	180	Բարձրացի	135	
Բարձրացի	160	Բարձրացի	-	
Բարձրացի	630	Բարձրացի	-	
Բարձրացի	210	Բարձրացի	275	2400
Բարձրացի	390	Բարձրացի	355	
Բարձրացի	185	Բարձրացի (ս)	70	
Բարձրացի	220	Բարձրացի	370	
Բարձրացի	50	Բարձրացի	520	2400
Արարի	-	Բարձրացի	320	

[illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible]

230. Տի Բարսի խաչակերպի և Բարսի
Բ. Հայրապետի պալատի հիմքի հարկերի և
Զե Կարապետի Բարսի Բարսի Բարսի Բարսի
պալատի հիմքի հարկերի և Բարսի Բարսի Բարսի
պալատի հիմքի հարկերի և Բարսի Բարսի Բարսի

Արդև ազատագրությունը ցարգործ-Նիկոլ Տա-
րիկ Տալի Զարգացել է մասնաձևի Գաղափարի
Անարգիտան (Գաղափարաբան)։
Արևմտե, 1988 թվականի Է

Ե ՄԱՍ

ԲԱՌԱՐԱՆ³⁴

Ազահ ազահ, -ի

Ազանիլ խագանել, խագնել, -գա, -գիր

Ագռալ ագռավ, -ի

Ազատ ազատ

Ագրն ասպ, -ի, §77

Ազգ ասք, -ի

Ազնիլ ազնիվ

Աթոռ աթոռք, առթոք, -ի, §218

Ալիս արտր, արի

Ախոռ ախոռ, -ի, §47

Ածել (ծու, ջուր) ածել, -եցի, -ի՞ր

Ականջ անգոճ, -ի, §121, 182, 218

Ակիշ թաթակիշ, -կշի, §167, թաթակիժ, -կժի

Ակն (մատանու) ակն, ակնի

Ականել ականել, -նեցի, -ի՞ր կամ ակա՛, «նայել»

Ահ ախ

³⁴ Բառարանում բառահոդվածները կազմել ենք հետևյալ կառուցվածքով. նախ տրվում է գրական բառը, ապա դրան համարժեք բարբառային ձևը, այնուհետև նշվում են բառի քերականական ձևերը (եթե կան)՝ հոլովումը, հոգնակիակազմությունը, կատարյալի կամ հիւսմայականի ձևերը, ապա բառիմաստը (երբեմն), վերջում նշվում է այն պարագրաֆը, որտեղ տվյալ բառի մասին խոսվել է: Երբեմն տրվում են նաև տարբեր խոսվածքներում բառերի ունեցած հնչյունական կամ իմաստային տարբերակները: Ընդհանուր առմամբ, բառահոդվածում ներկայացվում է այն ամենը, որ տվել է Հ. Աճառյանը բնագրում, պարզապես բնագրում նշված հաջորդականությունը պահպանված չէ, այլ տարբեր բառահոդվածներում, հաճախ խնայելով էջը, բաղադրիչները նշել է ոչ միակերպ հաջորդականությամբ:

Աղ աղ, -ի
Աղալ աղալ, -ացի, -ա՛
Աղանձ աղանձ, -ի
Աղաչել աղաչել, -եցի, -ի՛ր
Աղանի աղունիկ, -դընգա, §59, 121
Աղբիւր ախբ՛ուր, -բ՛րի, §76
Աղեղն նետվանեղ, «մանկական խաղալիքը», §147
Աղիք աղիկ, ախկի, §141, 215
Աղուէս աղվէս, -ի
Աղջիկ ախջիկ, -չկա, §178
Աղտ յեխտ, -ի, §15
Աղքատ ախկաղ, -ի, §216
Աղօթք աղօթկ, -ի, §216
Աման աման, -ի
Ամաչել ամանչել, -եցի, -իր, §217
Ամառն ամառ, -վա
Ամբար ամբար, -ի
Ամենայն ամմէն, -ի, -ու, §155
Ամիս ամիս, -սվա
Ամրել ամրել, ամբրել, -եցի, -իր, «փակել, գոցել», §206, Հնդ. ամբ-
 րել, §217
Ամօք ամօք, -ի
Այգի իգի, §51
Այգողք նագնախող, §52, 217
Այգուց յեկուց, -վա, «վաղը», §54, 67, 217
Այդ էդ, §97
Այդտեղ էդտեղ, տտեղ, տեղ, §51
Այլ է՛լ, «ևս»
Այծ էծ, իծի, §51
Այն էն
Այնտեղ ընդեղ, §51

Այս էս

Այստեղ ստեղ, §51

Այսօր սօր, ըսօր, §51

Այրեկ յերեկ, -եցի, -իր, §51

Այրելիք իլերիք, «վառելավայտ», §51, 218

Այրի վորք'ավերի, -րու

Անալի յալանի, §217-218

Անանուխ անանուխ, -նիսի

Անդ անդէն դ'աշտէն, «արտ», «սարէն ձորէն, անկապ (խօսիլ)»,
§92

Անդամ անդամ, -ի (ազդդ)

Անդունդ անդունդ'

Աներ աներ, -ի

Անզգամ անըսգ'ամ, -ի

Անէծք անէծկ, -ի, §216

Անիծել անիծել, -եցի, -իր, §35

Անիծ անիծ, անծի

Անկանել ընգանել, ընգնել, -գա, -գիր

Անձրև անձրեվ, -ի

Անճռռնի անճռռնի, §151

Անոյշ անուշ, անոշ (իբր ձայնարկութիւն), §68

Անուն անում, անըմի, §164

Անցանել յանց կենալ, անց կալ

Աշակերտ աշկերտ, -ի, §13

Աշխատել աշխատել, -եցի, -իր, «շահիլ»

Աշխարհ աշխարք, -ի

Աշկարայ աշկարա

Աշուն աշունք, -վա

Աչք աչկ, -ի, §169, 216

Ապականել ապականել, -եցի, -իր

Ապաշխարել ապաշխարել, -եցի, -իր

Ապիկի ապիկ «ջնարակ, հախճապակե աղյուս»
Ապրել ապրել, -եցի, -իր
Ապրուստ ապրուստ, -րստի
Ապրանք ապրանք, -ի
Ապսպարել աբսպարել, -եցի, -իր, §172
Ապրշում աբրիշում, -շմի, §173
Աչ աչ, -ի
Առակ առակ, -ի
-անառակ անառակ, -ի, «չար»
Առանց առանց, առանցի
Առաջ յառեչ
Առաջի (առջևը) յառջկին, §176
Առաջին առջի, §176
Առաջնեակ առջնեկ, -ի, §176
Առասպել առասպել, «լկտի պատմութ.»
Առաւօտեան առավոտենց (մկ.), §59
Առնել անել, արեցի, արա, §183, Հնդ. առել, արարի
Առնէտ առնեկ-մուկ, §200
Առնուլ առնել, առ-ա, ա՛ն
-յինքն առնուլ յինք առնել, «վերցնել»
- վեր առնուլ վերնել, -եցի, վե՛ն, Հնդ. առուլ, յինք առուլ
Առողջ առոխչ
Առու առու, առ-վի
Ասել ասել, ասի, ասա՛ր
Ասեղ ասուղ, ասխի, §25, 141
Աստառ աստառ, -ի
Աստիճան ասլիջան, ասդիջան, §37, 152, 201
Աստղ աստխ, -ի, §145
Աստուած Աստված, սեռ. աստծու, ասծու, §187, 199
Աստուածածին աստվածածին, սեռ. աստվածածնա, աստվածնա, ասվածնա, աստվածա, ասվածա, §163

Արածել արածացնել
Արգանդ արգանդ՝
Արդար արդար
Արեգակն արեգակ, -ան
Արև արեվ, -ի
Արժան յերժան, յեժան, յեժժան, §15, 203, 217
Արժել աժժել, §15, 203
Արիւն արուն, արնի
Արծաթ արծաթ, -ի
Արձակել յարձակել, §217
Արճիճ առճիճ, -ճճի
Արմաւ ամբրավ, -ի, §217-218
Արմուկն արմունգ, -մնգի, §218
Արջառ աչառ, -ի, §179, 205
Արտասութ արտասութք, -սնքի
Աւագ ավագ, -ի
Աւագակ ավագակ, -ի
Աւագան հովգ (այգո), հավիգարան (մկրտութ.)
Աւել ավել, -ի
Աւելել ավիլել, -եցի, -ի՛ր
Աւել-ի յավել, իվել, իվելի, §57, 217
Աւետարան ավիտարան, -ի
Աւերակ ավիրակ (պահված միայն բ՛ու-ավիրակ կամ բ՛ուր-ավի-
րակ դ՛առնալ ոճի մեջ)
Աւերել յավիրել, -եցի, -ի՛ր, «ջնջել, սրբել»
Ափեղցփեղ ափեխցըփեխ, ափեխցըփեխց, §146, 217
Ափսոս ափսոս
Քազմիլ բազմել, -եցի, -ի՛ր
Քազուկ բ՛ազութ, բ՛ասկի (բույսը), §124
Քազումք (բոյք) բ՛ազմութ, §50
Քաժակ (գ) բ՛աժակ, -ի

Քաժանել բ՛աժանել, -եցի, -ի՛ր
Քաժին բ՛աժին, -ժնի
Քախտ բ՛ախտ, §7, 72
Քակլայ բ՛ակլա, -լի
Քահ բ՛ախ
Քաղարջ բ՛աղաջ՝, §205
Քամբակ բ՛ամբակ, -ի
Քամբասել բ՛ամբասել -եցի, -ի՛ր
Քան (իր) բ՛ան, -ի
Քանալ բ՛անալ, բ՛ացա, բ՛ա՛ց
Քանալիք բ՛լանիք, -նքի, §218
Քանիլ բ՛անի կենալ
Քանկն բ՛ունգն (հեքիաթ)
Քանջար բ՛անջար, -ի
Քաշխել (ներել) բախշել, -եցի, -իր, §218
Քառ բ՛առ, -ի
Քառնալ բ՛առնալ, բ՛առցա, §134, 206
Քարակ բ՛արակ, -ի
Քարեկենդան բարանգեդան, -ի, §78, 218
Քարի բ՛արի
-բարի աջողում բ՛արի չողում, §50, 176
Քարեաւ, -ով բ՛արով, §80
Քարեկամ բ՛արեկամ, -ի
Քարձ բ՛արձ՝, -ի
Քարձր բ՛անցր, -ցրի, §134, 207
Քարովագիր պարովագիր, §80
Քարձուենիկ բ՛ացմենակ, §136
Քեղ, պելխ, բեղեր
Քեռն բ՛եռ, -նի
Քերել բ՛երել, -եցի, բ՛եր
Քերան բ՛երան, -րնի

Քերանսիվայր բ'արազվէր, §37, 163, 187
Քզզալ բզզալ, -ացի, -ա'
Քիւրք քիւրուց բ'ուրք բ'ուրոց, «շատեր»
Քղխիլ բխել, -եց, §148
Քոզ բ'ոզ, -ի
Քոլոր բ'ուլոր, -ի, §44
Քոլորուիլ բ'ուլորվել «միտքն ամփոփել», բալորվել «շրջան կազմել»
Քոկ, քոպիկ բ'ոփիկ, բ'ոփիլիկ, §126
Քոյք (մատ) բ'իք, բ'քի, §68
Քոյն բ'ուն, բ'նի
Քու բ'ուբ'ու «քաշված ապրող մարդ»
Քութ (գուլ) բ'ութ
Քուսանիլ բ'ուսանել, -նեցի, -նի'ր
Քովել բ'ովել, -եցի, -ի'ր
Քոր բ'որ
Քորքոքել բ'որք'որքել, -եցի, -ի'ր
Քոց բ'ոց, -ի
Քուշտ բ'ուշտ «փամփուշտ». օր. լողալու բուշտ
-բշտիլ բ'շտել, -եցի, «ուռչիլ», §79
Քուռ (ձեռքի) բ'ուռ, բ'ռնի
-բռնել բ'ռնել, -եցի, -ի'ր
Քուրդ բ'ուրք, բ'րդի
Քուրվառ փռվառ, -ի, §50, 75
Քութ բ'ութ, բ'քի
Քրդել փռթել, -եցի, -ի'ր, «մեծ մեծ խոսիլ», §75, 208
Քրինձ բ'րինձ, բ'րնձի
Պազ (չափ) գազ, -ի
Պազան գ'ազան, -ի
Պազար գ'ազար, -ի
Պալ գ'ոլ, յեկա, յեկ

-եկող գ'ուլող, գ'ոլացող կամ գ'ուլոցող, §44

-գալու օր գ'ուլօր, §44 և 113

Գաղտնիկուր ղիստկուր (բույսը), §37, 81

Գաղել գ'աղել, -եցի, -իք

Գաղտ գ'ոխտիկ, §14

Գաճ գ'աճ, -ի

Գայլ գ'էլ, գ'իլի, §52

Գանգատ գ'անգատ, -ի

Գանձ գ'անձ, -ի

Գանձանակ գ'անձանակ, -ի

Գառն գ'ոռն, -նի, -ռան

Գարի գ'որի, -րու

Գարուն գ'արունք, -վա

Գաւազան գ'ավազան, -ի

Գաւաթ գ'ավաթ, -ի

Գաւիթ գ'ավիթ, -վթի

Գդակ գ'դ'ակ կամ գ'ոդ'ակ, -ի, §33

Գետ գ'ետ, -ի

Գետին գ'ետին, -տնի

Գերեզման գ'երեզման, գ'արեզման, -ի

Գերմակ (մանր) գ'երմակ

Գզել գ'զել, -եցի, -իք

Գէր գ'էր

Գին գ'ին, գ'նի

Գինդ անգոճագ'ինդ

Գինի գ'ինի, -նու

Գիշեր քշէր, -վա, §35, 87

Գիտել հենց գդես, «կարծես», §81, 194

Գիր գ'իր, գ'րի

Գիւղ գ'եղ, -ի, §65

Գլորել գ'լորել, -եցի, -իք, §47

Գլուխ գլուխ, -լիսի
Գմբեթ գոմբեթ (պրս.), §22
Գնալ գնալ, -ացի, գնա, §163
Գոգ գոգ, -ի
Գոլ (եղկ) գոլ
Գող գող, -ի
Գողանալ գողանալ, -ացա, -ացի՛ր
Գոմ գոմ, -ի, §46
Գոմէշ գոմէշ, -ի, §46
Գոռալ (ամպ) գոռալ, -աց
Գոռոզ գոռոզ, §46
Գովել գովել, -եցի, -իր
Գործ գործ, -ի
Գորտ գորտընուկ, սեռ. -քընգա, §121, 198
Գուբ (փակ տեղ) գուփ, §77
Գունդ գունդ, գնդի
Գուրգուրել գուրգուրել, -եցի, -իր
Գուլպայ, գուլբա, -բի, -բէք, գուռբա, §173, 206
Գտանել գննել, գնա, գնի՛ր, §198
Գրաւ գրավ, -ի
Գրել գրել, -եցի, -իր
Գօտի գոյստի, -տու, §59
Դա էդ՝
Դագաղ դագաղ, -ի
Դալ դալ, §90
Դալար դալար
Դահ դախ
Դաղել դաղել, -եցի, -իր
Դաղձ դախձ՝, -ի
Դանակ դանակ, -ի
Դառն դառն

Դ-ա դ'աս, -ի, «դաս, ուսումնարան»
Դ-առ դ'առ, -ի
Դ-ատաստան դ'ադաստան, -ի
Դ-ատարկ դ'առդակ, դ'առդակ, կրկ. դ'առ-դ'առդակ, §124, 198,
 218
Դ-ատաւոր դ'ադավոր, -ի
Դ-ատել դ'ադել, -եցի, -իր
Դ-արիվեր դ'արվեր, §39
Դ-արբին դ'արբին, -բ'նի
Դ-առնալ (յետ) դ'առնալ, -ացա, -ցի՛ր, §206
Դ-արծուցանել դ'առցնել, §300
Դ-արման դ'արման, «դեղ, հարդ»
Դ-ափ դ'ափ (նվագելու և թոնրի)
Դ-դում դ'ընդում, -դմի, §218
Դ-եղ դեղ, -ի
Դ-եղին դեղին, -դնի
Դ-եղձան դ'ըլսձ'նել, -եցի, -իր, «բորբոսիլ», §11, 135
Դ-եռ դ'առ
Դ-երձակ դերզիկ, -զրկի, §14, 134
Դ-երձան դերձան, -ի, §134
Դ-և դեվ, դեվի
Դ-էմ, դիմացը, դեմդեմ, §90
Դ-էպ ի դար, §29, 98, 174
Դ-ժոխկ դ'ժոխկ, -ի, §216
Դ-ժուար դ'ժար, §70
Դ-իմանալ դիմանալ, -ացա, -ցի՛ր
Դ-իրտ դիրդ, դրդի, §209
Դ-իրք դիրք, «դագաղ»
Դ-իւահար դիվախար, §64
Դ-մակ դ'մակ, -ի
Դ-նել դ'նել, դ'րեցի, դի՛ր

Դող դ՛ող, -ի
Դողալ դ՛ողալ, -ացի, -ա՛
Դողացուցանել դ՛ողացնել, -ացրի
Դոյզն դ՛ուզն, դ՛զնի, «քաղցած», §68
Դոյլ դօլ, -ի (պրս.)
Դորակ դ՛որակ (մի տեսակ կուժ է)
Դու դու
Դունչ դ՛ունչ, դ՛նչի
Դուռ դ՛ուռ, դ՛ռնի
Դուր դ՛ուր. դ՛րի
Դուրս դ՛ուս, §204
Դրախտ դ՛րախտ
Դրոշմել (մանուկը) դ՛րօշմել, -եցի, -իր, §46
Եզն յեզ, -ի
Եզր յեզր, -ի, §17
Եկայ յեկա
Ելանել -ի վեր ելանել վիրնել, «հեծնել», §71, 208
Եղբայր ախաբէր, -պօր, §18
Եղունգ յեղունգ, -ղնգի
Եպիսկոպոս յեպիսկոպոս, յեպիսկապոս, -ի, §45
Ես յես
Երագ արագ, -ի
Երախայ յարախա, -խի, §20, Դվ. Էրէխա
Երանի՜ իրնէկ, §20, 208
Երբ յեբի, -վա, §205
Երգ յերք, -ի, §17
Երդիկ յերքիկ, -թկի, §93
Երդնուկ վորդըմվել
Երդումն վորդում, -դըմի, §19
Երեկոյ յարակու, -կունվա, հգ, -կունէք, §20, յառջարակու «ճրագ-վառոցին», §176

Երես յիրես, -ի
Երեսուն արասուն, -սնի, Մ. յարասուն, §20
Երկի արեվալ, -ացի, -վա՛, Մ. յարեվալ, §20
Երեք յիրեք, -ի
Երէկ յերէկ, -վա
Երթալ Դ-վ. էրթալ
Երինջ յերինջ, -րնջի
Երկաթ արկաթ, -ի
Երկանք արկանք, -ի
Երկար յետկար, յետկար «հեռու», §19, 209
Երկինք յերգինք, -գընքի
Երկիւղ յերգուղ, §19
Երկու յերկու, -կըքի
Եփել յեփել, -եցի, -ի՛ր
Եօթանասուն օխտանասուն, -սընի, §62, 106
Եօթն §62, 106 օխտը, -տնի
Չանգ զանգ, -ի
Չատիկ զատիկ, -տկըվա
Չարդարել զարդարել, -եցի, -ի՛ր
Չարթնուլ զարթընել, -նեցի, -նի՛ր
Չարթուն զարթուն
Չարմանալ զարմանալ, -ցա, -ցիր
Չաւակ զավակ, -ի
Չգոյշ ըսգո՛ւշ
Չգուել զգվել, -եցի, -ի՛ր
Չուգուիլ զուգվել, -եցի, -իր, «զարդարուիլ»
Չուր իգուր
Չոքանչ զանքոչ, -ի, §218
Չռալ զռալ, -աց
Չրկել զրգել, -եցի, -ի՛ր
Չրոյց տալ զրուց տալ

Զօրեկ զօրեկ

Զօրք զօրք, -ի, «զօրութիւն»

Էգ էք, -ի

Էշ էշ, իշի

Ընծայ ընծա, -ծի

Ընկեր ընգեր, -ի

Ընկոյզ անգուզ, -զզի, §31

Թագ թագ՝, -ի

Թագաւոր դ՛ագ՛ավոր, -ի, §105

Թաք թաք, -ի

Թաթախել թաթախել, -եցի, -իր

Թակել (ծեծել) թակել, -եցի, -իր

Թաղար թաղար «խմորի տաշտ»

Թաղել թաղել, -եցի, -իր

Թաղկ թաղիկ, -խկի, «քնջուկ», §141

Թաղկիլ թախկել «մագերը քնջկվիլ»

Թան թան, -ի, «մածուն»

Թանաք թանակ, -ի, §215

Թանկ թանգ

Թանձր թանձր

Թանչել թանչին տալ «հեալ»

Թառ թառ «պատի վրա հաստատված՝ տախտակե բարձր դարակ. քրք. ռաֆ»

Թառիլ թառել

Թաս թաս, -ի

Թափել թափել, -եցի, -իր

Թափօր թափուռ, -փռի, §47

Թեթև թիթեւ

Թել թել, -ի

Թեմ թեմ, -ի

Թեր թեր «դալարիք, ուտելու կանաչի, ծաղկի թերթ»

Թերթևանունք քեվթեվանունք, §63, 207
Թև (թռչնոյ) քեվ, -ի
Թև (շորի) քեֆկ, -ի, §63, 216
Թեփ քեփ
Թեքուիլ քեքվել, -եցի, -իր
Թէ քէ
Թթու քթու, քթվի
Թի քին, քնի, §217
Թիզ քիզ, քզի
Թմրիլ դմրել, -եցի, -իր, դմբրել, §105, 217
Թշնամի քշնամի, -մու
Թո՛ղ քո՛ղ
Թողուլ քողնել, -ղեցի
Թոյլ քուլ
Թոնիր քոնդիր, -դրա, §217
Թոռն քոռ, -ա
Թուզ քուզ, քզի
Թութ քութ, քթի
Թուխ քուխ, քխի
Թուխս (հաւի) քուխս, քխսի
Թուղբ (ամպ) քուխպ, քխպի
-թղբել (ամպել) քխպել
Թումբ քումբ, քմբի
Թունդ քունդ
Թուշ քուշ, քշի
Թուր քուր, քրի
Թուփ քուփ (Տյառնընդառաջին վառելու ճյուղեր)
Թութ քութ, քթի
Թոք քոք, -ի
Թռանիլ քռնել, քռա, քռի՛ր
Թրաշողում քարաշողում «իրարանցում» §33

Թրթուր թրթուռ (կա միայն թրթուռ ա ընգել «չի ճարվում, սպառել է»)

Թրիք թրիք, թրքի

Թրծել թրզել, -եցի, -իր, §119

Թրջել դճել, -եցի, §105, 179

Թքանել թքել, -եցի, -իր

Ժամ (եկեղ.) ժամ, -ի

Ժամանակ ժամանակ, -ի

Ժանգ ժանգ, -ի

Ժառանգ ժառանգ, §89

Ժիպակ (սնդիկ) ժիպակ

Ժիր ժիր

Ժուռ ժուռ, ժռի, «խակ, ազոխ»

Իլ իլիկ, իլկի

Իմանալ յիմանալ, -ցա, -ցի՛ր, §217

Ինն իննը, իննի

Իննսուն իննըսուն, -սնի, Հնդ. նըսուն

Ինչ ինչ, -ի

Ինչո՞ւ համար չումա՞ր, չո՞ւմ, §36, 129, 163, 205 (միջին ձևն ունի Չմ. չո՞ւմա՝ էջ 345)

Ինքն յինքը, §217

Իրեար յիրար, յիրուր, §60, 217

Իւղ ուղ, -ի

Իւր յուր, §217

Իք (բան) իք, ըքի, իքմին, իքմնի

Լալ լալ, լացա, լաց

Լական լագան, -ի, §122

Լակել լկել, -եցի, -իր

Լակոտ լակոտ

Լայն լէն

Լար լար, -ի

Լաւ լեւ, -ի, §58
Լափ լափ (բրդոշի տակի մնացորդը)
Լափեւ կրկ. լփլփեւ, լփլփացնել
Լեզու լիզու, լիզվի
Լեղակ լեղակ, -ի
Լեղի լեղին, -դնի, §217
Լեսուլ լիսել, -եցի, -իր, «հղկել»
Լի լիքն
Լիզել լիզել, -եցի, -իր
Լիմոն լիմոն, -ի
Լինդ ժենդ, -ի, §40, 111
Լինիլ յելնել, յելա, յելի՛ր, Դվ. ըլնել
Լիսեռն լիսեռ, -ի
-լիսեռ անել «շատ բարակ ջարդել՝ սոխ, վարունգ ևն»
Լիտր դիտր, դդրի, §112, 138, 197
Լիրբ լեռփ, -ի, §40, 206
Լկամ լգամ, -ի, «սանձի այն մասը՝ որ բերանի մեջ է մտնում», §122
Լմել լմել «թաղիք շինել»
Լոկ լոկ
Լողանալ լողանալ, -ացա, -ացի՛ր
Լոյս լուս, -ի
Լու լու, լվի
Լուանալ լվանալ, -ացի, լվա՛ր
-անլուայ, անլվա
Լուբիա լուբյա, -բյու, §67
Լուծել լուծել (փորի)
Լուսնակ լուսնակ, -ի
Լսել լսել, -եցի, լսի՛ր
Լրանալ լրվել
Լցուցանել լըցընել, լցրի, լցեցի, լցցի՛ր

Խաբել խաբել, -եցի, -իր
Խագ խագ, -ի
Խաթուն խաթուն, հզ. -անիք
Խալ խալ, -ի
Խաղ խաղ, -ի
Խաղալ խաղալ, -ացի, -ղա՛
Խաղող խավող, -ի, §147
Խանձել խընձել, -եցի
Խաշխաշ խաժխաժ, -ի, §167
Խաչ խաչ, -ի
Խառնել խառնել, -եցի, -իր
Խարդախ խարդախ
Խարշել խաշել, -եցի, -իր, §203
Խարտել խառտել, -եցի, -իր
Խեք խեք, -ի
Խելօք խելօք
Խեղդել խեխդել, -եցի, -ի՛ր, §94
Խեղճ խեղջ, §152
Խեռ խեռ «խոժոռ», օր. խեռ խեռ մայել
Խեցի խեցիկ, -ցկի
Խէք խէք (ոխ, վրեժ), §29
-խէք խէք (մայիլ)
Խէժ դիժ, դժի, §115
Խիստ խիստ
Խլել խլել, -եցի, -իր
Խլեզ (մողես) խլեզ, -ի
Խլինք խլինք, խլնքի
Խղճմտանք խղջմտանք, -ի, §152-153
Խծպել խըծըպել, -եցի, -իր
Խմել խմել, -եցի, -իր
Խմոր խմոր, -ի

Խնամի խնամի, -մու
Խնայել խնայել, -եցի, -յի՛ր
Խնդալ խնդալ, -ացի, -ա՛, «ուրախսանալ»
Խնդրել խնդրել, -եցի, -իր, §92
Խնձոր խնձոր, -ի
Խնչել խնչել, -եցի, -իր
Խոզ խոզ, -ի
Խողորն խուլոր տալ կամ քաշել (աչքերը), §44
Խոկալ խոկալ, -ացի, -ա՛, «զգուիլ»
Խոյլ խուլ, խլի
Խոնարհ խոնար
Խոնջան խոնջան, -ի
Խոշոր խուժոռ, §45, 109
Խոստանալ խոստանալ, -ացա, -ցի՛ր
Խոստովանիլ խօստովանել
Խոտ խոտ, -ի
Խոր խոր
Խորան խորան, -ի
Խորթ խորթ, -ի
Խորիսխ խորինձ, §116, 190
Խորհուրդ խորուրդ՝, -րըրդի
Խորովել խօրովել, -եցի, -իր, §45
Խոց խոց, -ի
Խուլ խուլ, խլի
Խուլս խիխ, խեխ, սեռ. խխի, §50
Խունկ խունգ, խնգի
Խուց խուց, խցի
Խուփ խուփ, խփի, խփու
Խռովիլ խռովել, -եցի, -իր
Խստոր սխտոր, -ի, §218
Խտղել խուտուկ ածել

Խրատ խրատ, -ի
Խրել խրել, -եցի, -իր
Խրթին խրթին
Խրխնջալ խրխնջալ, -աց, -ա՛
Խրոնիլ խռո՛ղմել, -նեցի, -նիր, §201
Խօսիլ խօսել, -եցի, -ի՛ր
Խօսք խօսկ, -ի, §216
Ծալել ծալել, -եցի, -իր
Ծախել ծախել, -եցի, -իր
Ծակ ծակ, -ի
Ծաղիկ ծաղիք, ծախկի, §124, 141
Ծամ ծամ, -ի
Ծամել ծամել, -եցի, -իր
Ծայր ծէր, -ի
Ծանր ծանոր, -ի, §217
Ծառ ծառ, -ի
Ծառուգարդար ծառագարդ՛ար, -ի
Ծառայ ծառա
Ծառայ եմ ծառամ «մնաս բարով», §12
Ծարաւ ծարավ
Ծարրել ծարրել, -եցի, -ի՛ր
Ծափ ծափ
Ծեծ Դ-վ. ծէծ, -ի, §22
Ծեծել Դ-վ. ծէծել, -եցի, -իր
Ծեր ծեր, -ի
Ծեփ ծեփ, -ի
Ծեփել ծեփել, -եցի, -իր
Ծէս ծէս, -ի
Ծիլ ծիլ
Ծիծ ծիծ, ծծի
Ծիծաղ ծըծաղ, -ի, §35

Ծիծաղիլ ծըծաղել, -եցի, -իր
Ծիծեռնակ ծըծեռնակ, -ի, §35
Ծիրան ծիրան, -ի
Ծիրտ ծեռտ, ծռտի, §40
Ծիւղ ծուղ (հարդի կտոր)
Ծլիլ ծլել, -եցի
Ծծել ծծել, -եցի, -իր
Ծմակ ծմակկող
Ծնեքեկ ձնեփէկ, §71
Ծնանիլ ծնել, -եցի, ծնվել, -վեցի
Ծնձղայ ձնձղա, -ղի, §119
Ծոթոր ծանթորան, -ի, §217
Ծում ծում, §47
Ծով ծով, -ի
Ծոց ծոց, -ի
Ծունկ ծունգ, ծնգի
Ծուռ ծուռն, ծռնի
Կաթ (կաթիլ) կաթ
Կաթն կաթն, -նի
Կաթուղիկոս կաթուղիկոս, կաթղկոս, -ի, §37, 47
Կախել կախ տալ
Կակուղ կակուղ
Կաղամար դամբար, §125, 217
Կաղկանձել կոնձկոնձալ, կընձկընձալ
Կամաց կամանց, §217
Կամար (շէնքի) կամար
Կամար (գօտի) քամար (պրս.)
Կամուրջ կարմունջ, -մընջի, §179, 217, 218
Կայ կա
Կալ, կենալ կենալ, կացա, կացի՛ր, §53
Կայծ պէծ

Կայծակ կէծակ, -ի
Կանաչ կանանչ, §217
Կանգնել կանգրել, -րեցի, -րիր, §163
Կանթեղ կանթեղ, -ի
Կանուխ Հնդ. կանուխ «շուտով»
Կանչել կանչել, -եցի, -իր
Կաշառ կաշառ, -ի
Կաշի կաշի, -շու
Կապ կապ, -ի
Կապայ կապա, -պի, §173
Կապել կապել, -եցի, -իր
Կապոյտ կապուտ
Կապուտիլ կապըտել, -եցի, -իր, §32
Կատաղիլ կատաղել, -եցի, -ի՛ր
Կատար կատար, -ի
Կատարել կատարել, -եցի, -իր
Կատու կատու, -տվի
Կար կար, -ի
Կարագ կարաք, -ի
Կարաս կարաս, -ի
Կարդալ կարդալ, -ացի, -ա՛
Կարել (կար) կարել, -եցի, -ի՛ր
Կարևոր կարեվոր «կարելի», §69
-անկարևոր, անկարեվոր «անհնար»
Կարիճ կարիճ, -րըճի
Կարծել կարծել, -եցի, -իր
Կարկատել կարկատել, -եցի, -իր
Կարճ կառճ, -ի
Կարմիր կարմիր, -մրի
Կարողանալ կարողանալ, -ացա, -ացիր
Կարօտ կարօտ, -ի, §59

Կարօտիլ կարօտել, §59
Կաքաւ կանքավ, -ի, §217
Կեանք կյանք, -ի, §60
Կեղծաւոր կեղծավոր, -ի
Կեռ կեռ, -ի
Կեռիք (ատամ) կեռիք, -քի
Կեր (ծիւ) կեր, -ի
Կերակուր կիրակուր, -կրի
Կերպ կերպ, -ի
 - կերպին «կանոնաւոր»
Կերպարանք կերպարանք, -ի
Կզակ կզակ, -ի
Կէս կէս, կիսի, կիսա
Կէտ կէտ «ժամանակ». օր. չուր էս կէտս «ցայժմ»
Կթել կթթել, -եցի, -իր, §107
Կիճ կիճ «մեղվի խայթոց»
Կին կնիկ, կնգա, §121
Կիր կիր, կրի
Կիրակէ կիրակի, §30
Կլայեկ կլեկ, -ի, §53
Կլափ միայն՝ կլափին անել «բերանը բացուխով անել»
Կծել կծել, -եցի, -իր
Կծիկ կծիկ, կծրկի
Կծկել կըծրկել, -եցի, -իր, §32
Կծու կծու
Կկզել պպզել
Կկու կուկու
Կճեպ կճեպ, -ի
Կճմթել մծդել, -եցի, -իր, §153, 218
Կճուճ կճուճ, կճրճի

Կնճիռն կնջեռ «խաղողի չանչ», §40. անիծական ձև է՝ կնջեռ ուտե՛ս:

Կնունք կնունք, կնընքի

Կնտել կնդել, կունդել «մազերը խոր կտրել. 2. ածիլել երես նմ», §33

Կնքաւոր քավոր, -ի, «կնքահայր», §125, 163

Կնքել կնքել, -եցի, -իր

Կշիռ քշեռք, -ի, §40, 123

Կոթ կոթ, -ի

Կոլոր կուլոլ ծծկ. «դռան», §44, 207

Կոխել կոխել, -եցի, -իր

Կոծ լացուկոծ, -ի

Կոծկել կոծկել, -եցի, -իր

Կոկ կոկ

Կոկոն կօկօմ, -ի, §46, 164

Կող, կողմ կող, -ի, (օր. կողս ցավում ա. էն կողից յեկավ)

Կոճ կոճ (բթամատի առաջին հողը՝ որ իբր չափ է գործածվում. 2. համեմ)

Կոյս (կրոնավորուհի) կուս, -ի

Կոյս (կողմ) կուս. որից՝ մեսկուս «Հնդկաստան». իսկ դ՛ուս «Թեհրան, Եվրոպա»

Կոյր կուր, -ի, կրկ. քօռ ու կուր

Կոշտ (ած) կոշտ, §46

Կոպ կոպկ, -ի, §216

Կով կօվ, -ի

Կոտեմն կոտեմ

Կոտորել կատորել, -եցի, -իր, «ջարդել՝ հաց, կանաչ նմ», §45

Կոտրել կոտրել, -եցի, -րի՛ր (ապակի նմ)

Կորեակ կորեկ, -ի

Կորիզ կդեզ, -ի, §39, 209

Կորնգան կորնգալ, §163

Կորչիլ կորցնել, -բա, -բիր
Կուգ կուգ, կուզիկ
Կուժ կուժ, կժի
Կուլ տալ կուլ տալ
Կում (ումպ) կում
Կուշտ կուշտ (կող. 2. հագ)
-կշտին (մոտր) քշտին, §123
-կշտանալ կուշտանալ, -ացա, -ացի՛ր, §33
Կուպր կուպր, կպրի
Կուռ (թև) կուռ, կռնի
Կուտ կուտ, կտի
Կուտել կիտել, -եցի, -իր, §50
Կռիւ կռիվ, կռվի
Կսկիծ կսկիծ, կսկծի
Կտակ կտակ, -ի
Կտաւ կտավ, -ի
Կտոր կտոր, -ի
Կտուց կտուց, -տըցի
Կտրել կտռել, -եցի, -իր
Կրակ կրակ, -ի
Կրեայ կուրայի, սեռ. կուրաու, §61, 160
Կրել կրել, -եցի, -իր
Կրծել կռծել, կուռծել, -եցի, -ի՛ր, §33, 206
Կրճտել դռճկացնել
Կրունկ (կոշկի) կրումգ, կրնգի
Հագ խագ, -ի
Հագալ խագալ, -ացի, -ա՛
Հագար դգար, -ի, §101, 115, §131
Հալել խալել, -եցի, -իր
Հալիլ խալվել, -վեցի, -վի՛ր
Հակ խակ, -ի

Հակառակ հակառակ «թարս», §130, խակառակ «փականք»

Հաղորդութ. հաղորդութիւն, §7

Համ խամ

Համար խմար

Համարել խմբարել, -եցի, -ի՛ր «հաշվել», §217

Համար (դաս) խամբարք, §217

-(համբիչ) **խամբարք**, -ի

Համբերել համբերել, -եցի, -իր, խամբերել, §73, 130

Համբուրել խամբուրել, -եցի, -իր, §73

Հայելի խալլի, -լու, §53

Հայր խէր, խօր

Հանգիստ խանգիստ, -գըստի, «գերեզմանոց»

Հագչեցնել խանչկացնել «մարել», §86, 169, 218

Հանգչիլ խանչկել «մարիլ»

Հանդարտ հանդարտ, անդարտ, §129

Հանդիպիլ հանդիպել, -եցի, -ի՛ր, §37

Հանել խանել, -եցի, -իր

Հանի (տատ) խանիկ, խանգա

Հաշիւ հաշիվ, -շվի (նոր ձև), խսէք (հին ձև), §128

Հաշտիլ խաշտել, -եցի, -իր

Հաշտուիլ խաշտվել, -եցի, -իր

Հասանել խասանել, խասնել, -սա, -սի՛ր

Հասկանալ խասկանալ, -ացա, -ցիր

Հաստ խաստ

Հաստատ հաստատ

Հատ խատ (գուլպայի մի ոլորքը. 2.աչքի փառ)

Հատիճ խատիճ (ձմերուկի ևն կուտ)

Հարաւ հարաֆ, -ի, §58

Հարիւր խէրուր, -րըրի

Հարկաւոր հարգավոր

Հարուստ հարուստ, -րատի

Հարսանիք խարսանիք, -նքի
Հարսն խարս, -ի
Հարցանել խարցնել, -ցրի, -ցրո՛ւր
Հաց խաց, -ի
-անհաց ախանց, §218
Հացի (ծառ) խացի
Հաւ խավ, -ի, §58
Հաւանիլ խովանել, -եցի, -իր, §58
Հաւասար խովասար, §58
Հաւատալ հավադալ, -ացի, -իր, §56
Հեշտ (ղիւրիմ) խեշտ
Հեռի խեռի (միայն ոճերի մէջ. ինչ. խեռի քեզնից են. - տե՛ս եր-
կար)
Հետ խէտ (հետ, անգամ), §26
- (իր) հետ խտուր
Հերիք խէրիք
Հերու խէրվու
Հիմն խեմք, -ի, §40
Հին խին, խնի
Հինգ խինգ, խնգի
Հինել խինել, -եցի, -իր
Հինուածք խինվածք
Հնազանդ հնազանդ, §128
Հոգի (āme) հօգի, -գ՛ու, §130
- վոգի, -գ՛ու, §42
- (անձ) խօգի
-յոգւոց հանել խոկէց խանել, §87
Հոգևոր խազիվոր «ոմն, անձն մի», §23, 47, 63
Հող խող, -ի
Հով (զով) խօվ, -ի
Հոտ խոտ, -ի

Հոր խոր, -ի
Հում խում
Հուպ տալ խուպ տալ
Հպարտ խապառտ
Հրամայել հրամայել, -եցի, -ի՛ր, §129, համմե՛, §53, 205
Հրաման հրաման, -ի, §129
Հրաշք հրաշկ, -ի, §129, §216
Հրեշտակ հրեշտակ, -ի, §129
Հրուշակ խրուշակ, խուրուշակ, §33
Հորաքոյր խարաքուր, -ի, §59
Հօրեղբայր խօրօխպէր, սեռ. -պօր, §27
Չագ ձաք, -ի
Չախ ձախ, -ի
Չայն ձէն, սեռ. ձէնի, ձիւնի, §52
Չարմաղ ձարէ մաղ
Չգոտալ գկոտալ, -ացի, -ա՛, §137
Չեռն ձէռ, -նի
Չև ձել, -ի
Չևել ձելել, -եցի, -իր
Չէք ձէք, ձիքի
Չի ձի, ձիյու
Չիզ (երկար) ձիք
-ձգել (երկարել) ձքել, -եցի, -իր
-ձգել (արկանել) գձել, -եցի, -իր, §132, 218
Չիւն ձուն, ձնի
Չմեռն ձմեռ, -վա
Չմերուկ ձմերուկ, -րկի
Չոր ձոր, -ի
Չու ձու, ձվի
Չուտապակ ծապատակ, §137, 218
Չուկն ձուկն, ձկնի

ճախարակ ճախրակ, -ի, ճարխակ, -ի
ճակատ ճակատ, -ի
ճանաչել ճանանչել, -եցի, -իր, §217
ճանապարհ ճամփա, -փի, §163, 171, 205
ճանկ ճանգ, -ի
ճանճ ճանջ, -ի
ճաշակուիլ ճաշակվել, -եցի, -ի՛ր
ճապաղիլ ճապաղել «խրար խառնուիլ»
ճառ ճառ
ճար ճար, -ի
ճեղք ճեխել, -ի (շորի կամ կոշկի պատառուածք), §216
ճենճ ճենջ, -ի
ճենճեր ճնջեռ «մսի պարարտություն», §26
ճերմակ ճարմակ, -ի
ճգնաւոր ճքնավոր
ճիլ ճիլ (հաղաղակի երեսը պատող խսիր)
ճիպո ճպուռ, ճպռի, §39
ճիւ (հաւի թև) ճիվ, ճվի
ճիւղ-ք ճուխկ, ճխկի, հգ. ճխկէրք, §216
ճկոյթ ծկիկ (գյուղերում՝ ճֆկիթ)
ճմռել ճմռել, ճմրռել, §217
ճնճուղ ճնջուխ, -ջըխի, §146
ճշմարիտ ճշմարիտ
ճորտ ճոռթ, -ի, «տան մեջ փոքր ծառա», §201
ճոնչալ ճոնչալ (տնքալ)
ճրագ ճրաք, -ի
ճօճք ճօճկ, -ի, §153, 216
Մագ մագ, -ի
Մագտաք մագդաք, -ի, §101, 196
Մաժել մէրժել, մէժժել, § 203
Մախաթ մխաթ, -ի

Մահ մախ, -վան
Մաղ մաղ, -ի
Մաղկատել մխկտալ, -աց, §11
Մաղձ մախց
Մամուռ մամուռ, -մռի
Մայր մէր, մօր
-ի մայր մտանել մէր մտնել
Ման գալ ման գ'ոլ
Մանանայ մանանա
Մանգաղ մանգաղ, -ի
Մանել մանել, -եցի, -իք
Մանկտաւագ մանդավաք «հոգաբարձու»
Մանր մանդր, §217
Մաշ մաշ, -ի
Մաշել մաշել, -եցի, -իք
Մառան մարան, -ի, §183
Մասն մաս, -նի, «հաղորդութ.»
Մատաղ (զոհ) մատաղ, -ի
Մատանի մատանի, -նու
Մատն մատ, -ի
Մարգարէ մարգ'արէ, -ի
Մարգարիտ մարգ'արիթ, սեռ. -րթի, §198
Մարդ մարթ, -ի
Մարմար մարմարէ քար
Մարմին մարմին, -մնի
Մարսել մարսել, -եցի, -իք
Մեխակ մեխակ, -ի
Մեծ մենձ, վենձ, -ի, § 155,217
Մեկն մեկն «շիտակ» (օր.՝ մեկն նստել,գիրքը մեկն բ'ռնել)
Մեղք մեխկ, -ի, §216
Մեղադրել մեղադ'րել

Մեղր մեղր, -ի
Մեռանիլ մեռնել, -ռա, -ռի՛ր
Մեք մեքք, §217
Մէջ մէջ
Մէջք մէջկ, սեռ. մէջկի, միջկի, §180, 216
Մթին մթին
Մծելս մծելս, մծել, -ի, §146
Մի՛ մի՛
Մի, մէկ մին
Միայնակ միմէկ, §60
Մինչև ընչուր, չուր, չուրիկ, չուրիկ օր. չուկօր, չկօր, §155, 163
Միշտ միշտ
Միս միս, մսի
Միտք միտկ, մտկի, §216
Միւռոն մեռոն, -ի, §66, -քոմռոն, քոմքոն «չարածճի», §217
Մխիթարել մխիթարել, -եցի, -իր
Մկրատ մկրատ, -ի
Մկրտել մգրդել, -եցի, -ի՛ր
Մնալ մնալ, -ացի, -ա՛
Մշակ մշակ
Մոլ մոլ (ծառի բնի մոտ երկրորդական ճյուղեր)
Մուրիլ մալորել, մուլորել, եցի, իր, §44
Մոխիր մոխիր (սեռ. մոխրի), կտրմոխիր
Մոծակ մոծակ, -ի
Մոծիր մոծիլ, -ծլի, «հանգած կայծ», §209
Մոմ մոմ, -ի, §46
Մոռանալ մոռանալ, -ացա, -ացի՛ր
Մորելս մուրելս, -ի, §47
Մորթել մորթել, -եցի, -իր
Մութ մութ
Մուլս մուլս, մխի

Մուկն մուկն, սեռ. մկան, մկնի
Մուր մուր, մրի
Մտանել մտնել, մտա, մտիր
Մրջիւն մռջեմ, -մի, §65, 164, 179
Մրսիլ մրսել, եցի, իր
Մօտ մոտ, մոտիկ, §59
Մօտենալ մոտկանալ, §59
Մօրուք միրուք, -քքի, §59
Յաղթել յախթել, -եցի, -իր, §106
Յանդիման յանդիման «դեմը»
Յատուկ յատուկ
Յարմար յարմար
Յաւանակ ավանակ, -ի, §157
Յետ յետ, յետնա, յետնէն «ետևից»
Յետ դնել խետ դնել «փակել», §159
-յետկոյս յետքսին, §123
Յիշատակ յիշատակ
Յիշոց յուշունց, -ի, §35, 47
Յիսուն յիթսուն, -սնի
Յղի յուղի, -ղու, §33
Յոյս յույս, §68
Յորդորել յորդորել, -եցի, -իր
Յորսայսել հօռսա ընգնել, հօռսանգ տալ, §47, 159
Յուսալ յուսանալ
Յուսահատ յուսադվել, -ուիլ, «բարկանալ», §12, 129
Յստակ յիստակ, §33
Յօնք յունք, -ի, §59
Յօրանջել առշտոտալ, -ացի, -ա, §157, 203
Նա էն (այն)
Նազ նազ, -ի
Նախանձ նախանձ, -նախանձու «նախանձից»

Նարինջ նարինջ, -րնջի

Նալ նալ, -ի

Նաակատիք նավակատիկ, սեռ. -տկի, §215

Նաւթ նաֆտ, -ի, §59, 106

Նեղ նեղ

Նեռն նեռն, -ի

Ներել ներել, -եցի, -իր

Ներկ ներկ, -ի

Ներհակիլ ներհակել «հակառակիլ»

Ներքս նես, ներսը

-ի ներքս կոյս նեսկոս «Հնդկաստան», §204

Նիւթ նութ (օր. չալը նութ չունի «գույն չունի»)

Նման մման, գ. լման

Նմանիլ մմանել

Նշան նշան, -ի

Նշան տալ նշանց տալ, շանց տալ, «ցուցնել», §163

Նշխարք նշխարք, -ի

Նոր մկ. նոր «դեռ նոր»

Նուազ նվազ

Նուալ նվվալ, -ացի, -ա՛, «հեծել», §69

Նուշ նուշ, նշի

Նուռն նուռն, սեռ. նռան, նռնի

Նստիլ նստել, -տեցի կամ -տա, -տի՛ր

Շաբաթ շաբ՛աթ, -վա

Շալակ շալակ, -ի

Շահ շախ

Շաղ տալ շաղ տալ

Շաղախել շաղաղել (խմոր, ցեխ)

Շաղափ շաղաք, -ի

Շաղգամ շախկամ, -ի, §85

Շամփուր շամփուր, -փրի

Շապիկ շապիք, -պկի, §124

Շատ շատ

Շարական շարական, -ի

Շարել շարել, -եցի, -իր

Շարժք ժաշկ, -ի, «երկրաշարժ», §109, 166, 203, 216

Շարք շարք, -ի

Շաքար շաքար, -ի

Շեղջեկ չիսչեկ «ղիզեկ», (օր. փողերը չիսչեկ տակն է դրել), §166,
26,141, 178

Շեռ շեռ, -ի

Շէկ շէկ

Շէն (ած.) շէն

Շիք շիք «պալար»

Շիլ շիլ, շլի, «գիժ»

Շինել շինել, -եցի, -իր

Շնորհաւոր շնախափոր, §47,58, 205

Շնորհք շնորք, -ի

Շոգ շոք, -ի, «տաք»

Շողք շոխկ, -ի, §216

Շոմին շօմէն (պրս.)

Շոյտ շուտ

Շոր շոր, -ի

Շուարիլ շվարել, -եցի, -իր

Շուն շուն, շան

Շունչ շունչ, շնչի

Շուշտակ շուշտակ «գլխի ծածկույթ»

Շուռ տալ շուռ տալ

Շուք շվաք, -ի

Շռել շռկել, -եցի, -իր

Շրէշ շրիշտ (պրս. շէրէշ), §217

Ոգնի կոնձնի, §42,103

Ուրր ուրր «գռուգ», §44

Ուրրել յուրրել, ալրրել

Ուրք օլք «ծնկան գլխից մինչև կոճը եղած ոսկորը», §44, 46

Ողողել աղողել, -եցի, -ի՛ր, «ցայել», §45

Ողջ վոխչ «ողջ, սաղ կենդանի, 2. բոլոր»

Ողջոյն վողջ՛ում, -ի, §164, 176

Ոմն մի վոմն

Ոյժ ուժ, -ի, §109, ուժժի «բռնի»

Ոչ, չէ չե, §30, Ջմ, ոնչ, էջ157 ՀԱ

Ոչինչ վոչինչ, մոնչիչ, §42, 218

Ոչխար վոխջ՛ար, -ի, §218

Ոջիլ վոճիլ, -ճլի, §42, 176

Ոռ վոռ, -ի

Ոսկերիչ վոսկրիչ

Ոսկի վոսկի, -կու

Ոսկր վոսկուռ, -կռի, §33

Ոսպ վոսպ, -ի

Ով օվ, §41

Ոտն վոտ

- **ոտաց ճանապարհ** խոտաճամփա, §159

Որ վոր

- **որ ոք** վորօք «որևէ»

Որդի վորդի, -դ՛ու

-**որդալերէնք** վորդալէլէնք, §207

Ործկալ վործկալ, -ացի, -ա՛

Որձ վոռց

Որձակ վորձալ «աքլոր»

Որմն վորմ, -ի

Որոճալ օրօջ անել, §46, 152

Ու ու

Ուզել ուզել, -եցի, -ի՛ր, §157

Ութ ութն, -ի
Ութսուն ութսուն, -սնի
Ուլունք ուլունք, -ի
Ուխտ յուխտ, -ի
Ուղարկել աղարկել, -եցի, -իր, §49. Դվ. դրգել
Ուղեղ ըղեղ, ըղուղ, §25,49. սեռ. ըղըղի
Ուղղորդ յաղորդ՝, դորդ՝, «շիտակ», §49, 148
Ուղտ ուխտ, -ի
Ունել ունենալ, -եցա, -ցիր
Ունկն (ամանի) ունգն, սեռ. ընգնի
Ուռիլ ուռել, -եցի, -իր
Ուս յուս, -ի
Ուտել ուտել, կերա, կեր
Ո՛ւր յո՛ւր «իմչո՛ւ»
Ուրագ ուրաք, -ի
Ուրախ ուրախ
Ուրանալ ուրանալ, -ցա, -ցի՛ր
Ուրար ուլար, -ի, §207
Ուրբաթ ուրբաթ
Ուրդ ուրդ, -ի
Ուրիշ յուրիշ, յուրշի, §203
Չամիչ չամիչ, -մչի
Չամչիկ չամչիկ, -չկի, «շերեփ»
Չանչ չենչ, -ի, «խաղողի կճեպ»
Չար չար
Չարչարել չարչարել, -եցի, -իր
Չափ չափ, -ի
-այսչափ էսչանք, §212
-այդչափ էտչանք
-այնչափ էնչանք
Չեչոտ չիչոտ

Չիր չիր, չրի
Չոր չոր
Չորս չոր, -ի, §205
Չուան չվան, -ի
Պագանել պաչել, -եցի, -իր
Պակաս պակաս, -ի
Պահարան պարան «նամակի ծրար», §12, 129
Պահել պախել, -եցի, -իր
Պահք պաք, -ի
Պաղատանք պաղատանք
Պանիր պանիր, -նրի
Պաշար պաշար, -ի
Պաշտել պաշտել, -եցի, -իր
Պապ պապ, -ի
Պառաւ պառավ, -ի
Պառկիլ պառկել, -եցի, -իր, §11
Պատ պատ
Պատանք պատանք
Պատատել պատատել, -եցի, -իր
Պատարագ պատարաք, -ի
Պատժել պատժել, պատըճել, §109
Պատիժ պատիճ, §109
Պատիւ պատիւ «հանդես, խնջույք»
Պատկեր պատկերք, -ի
Պատճառ պատճառ, -ի
Պատրոյգ պատրուք, -րքի
Պատրոյս պատրուստ «երկու թել իրար գողելը», §217
Պար պար, -ի
Պարապ պարապ «անգործ»
Պարգև պարգեվ, -ի
Պարզ պարզ

Պարծիլ պարծենալ, -եցա՛, -ցի՛ր
Պարկ պառկ, -ի
Պարսէտ պարստ, §30
Պարսաքար պարստաքար
Պարտք պարտկ, -ի, §216
Պէս պէս
Պէտք պէտկ, -ի, §216
Պիրկ պիրկ
Պղինձ պղինձ, -ղնձի
Պղծել պխծել, -եցի, -իր
Պղպջալ պրպճել (մածնի), §149, 176
Պղտոր պխտոր
Պճեղ պճեղ, -ի
Պոզ պոզո, -ի, «եղջյուր», §217
Պողպատ պոխպատ, -ի
Պոչ պոչ, -ի
Պորտ պորտ, -ի
Պուտ պուտ «կաթիլ»
Պռկունք պռնչուկ, սեռ. -չկի, «շրթունք»
Պսակ փսակ, -ի, §172
Պստիկ փստիկ, §172
Պտուկ (ծծի) պտուկ, -տկի
Պտուղ պտուղ, -տղի
Պտտել պտտել, -եցի, -իր
Պրծնիլ պրծանել, պրծնել, -ծա, -ծիր
Ջախջախել ջախջախել, -եցի, -իր, §178
Ջահ ճառ, -ի
Ջանալ ջանանալ, ջանացա, -ցի՛ր
Ջարդել ջանքել, -եցի, -իր, §206.
Ջիլ ջիլ, §175
Ջնջել ջնջել, -եցի, -իր

Ջոկ ջոկ

Ջորի ջորի, -րու

Ջուլիակ ջուլիակ, -ի, §175, 218

Ջուլստ ջուլստ, ջխտի, §175

Ջուր ջուր, ջրի

Ջրադաց ջադաց, -ի, §205

Ջրորդան շնոթակ

Ռեհան ռեհան (պրս.), §22, 128, 184

Սա էս (< այս)

Սալոր շլոր, -ի, §186

Սահման սահմանք

Սաղաւարտ սաղավարդ, §200

Սաղմոս սաղմոց, -ի, §189

Սամիթ սամեթ, սամիթ, -մթի, §38

Սան սան, -ի

Սանամայր սանամեր, -մօր

Սանդ սանդ, -ի

Սանդուղք սանդուք, -դքի, «շարժական սանդուխ» (անշարժը կոչվում է շամբէք, մի աստիճանը՝ շամք), §146

Սանտր սանդր, -ի, §195

Սառիլ սառել, -եցի, -իր

Սառն սառն

Սաստիկ սաստիկ

Սատակիլ սատկել, -եցի, -իր, §11

Սատանա սատանա, -նի

Սար սար, -ի

Սարեակ սարեկ, -ի

Սարկաւագ սարկավաք

Սարսափ սարսափ

Սարսռալ սռսռալ, -ացի, -ռա՛

Սարք սարք

Սարքել սարքել, -եցի, -իր
Սաւան սավան, -ի
Սեամ շեմք, -ի, §60, 186
Սեաւ սեւ, -ի
Սեղան (ժամի) սեղան, -ի
Սեր սեր, -ի
Սերկեհիլ սարկիվիլ, սեռ. սարկըվիլ, §63
Սերմն սերմ, -ի
Սինձ սինձ, սընձի (սինձ պտուղը և ուտելի մի խոտ)
Սիրել սիրել, -եցի, -իր
Սիրտ սիրտ, սրտի
Սխալ սղալ, -ի, §115
Սկեսուր սկեսուր, -սեր
Սկեսրայր սկեսրօր, -ի, §54
Սկիհ սկիհ, սկնի, §129, 217
Սկսել սկսել, -եցի, -իր
Սղոց սղոց, -ի
Սնդուկ սանդուկ, սեռ. -դլի (պրս.)
Սոխ սոխ, -ի
Սողալ սողալ, -ացի, -ա
Սոսինձ սոսինջ, -սնջի, §133
Սով սով, -ի
Սովոր սավոր, §45
Սովորիլ սավորել, -եցի, -իր
Սուգ սուք, սքի
Սունկ սունգն, սնգնի
Սուսամբար սուսամբար (պրս.)
Սուսր սուսր, սսրի
Սուտ սուտ, ստի
Սուր սուր, սրի
Սուրբ սուրփի, սրփի

Սպանել սըպանել, -եցի, -իր, §33
Սպաս սպաս «ծառայություն»
Սպորդիլ սպլտալ, սլալտալ «սահիլ», §218
Ստանալ ստանալ «հյուրին ընդունել». օր. ինձ լեվ չստացավ
Ստեղծել ըստեղծել, -եցի, -իր
Սրբել սրբել, -եցի, -իր
Վազել վազզել, -եցի, -իր, §102
Վաթսուն վաթսուն, -սնի
Վախ վախ, -ի
Վախճան վախճանք (ասվում է միայն մախ ու վախճանք)
Վախճանիլ վախճանել
Վայել վայել «հաջել», կրկ. վայվայել
Վայր, ի - վէր
Վանք վանք, -ի
Վառեակ վառնէկ, -ի, §217
Վառել վառել, -եցի, -իր
Վաստակիլ վաստակել, -եցի, -իր, «հոգնիլ»
Վատ վատ, -ի
Վարագոյր վարաքուր, -քրի
Վարդ վարթ, -ի
Վարդապետ վարդ'ապետ, -ի, (արհեստի) վարպետ
Վարդավառ վարդիվոր, -ի, §63
Վարել վարել, -եցի, -իր
Վարժապետ վարժապետ, -ի
Վարձք վարցկ (երկնային վարձատրութ.), §216
Վարս վարս
Վեղար վեղար, -ի
Վեր դավեր, դավիրի, §90, 174
Վերայ վերա, §24, 49
Վերջ վերչ, վեռչ, -ի
Վեց վեց, -ի

Վիզ վիզ, վզի
Վիշապ յուշապ, -ի, §35, 192, 217
Վկայ վկա
Վճարել վճարել, -եցի, -իր
Վնաս վնաս, -ի
Տագր տէքր, տէգ՛եր, §87
Տալ տալն, -ի
Տալ տալ, տվեցի, տուր
Տախտ տախտ, -ի
Տախտակ տախտակ, -ի
Տակ տակ, -ի, «ներքև. 2. ճակնդեղ»
Տաղ տաղ (երգ)
Տաճար տաճար, -ի
Տանիլ տանել, տարեցի կամ տարի, տա՛ր
Տանձ տանձ, -ի
Տաշել տաշել, -եց, -իր
Տաշեղ տաշուղ, -շղի, §25
Տաշտ քաշտ, -ի (պրս.)
Տապակել քապակել, -եցի, -իր
Տառելիս չոր տառելիս «շատ վտիտ», §114
Տասն տասն, -ի
Տարակուսիլ տարակուսել
Տարգալ գ՛ղոլ, -ի, (գղալ), §198, 205, 218
Տարեկան տարական
Տարի տարի, -րվա
Տաւար տավար, -ի
Տափակ տափակ, տափիլիկ
Տաք տաք, -ի
Տեղ տեղ, -ի
-այստեղ ստեղ
-ադդտեղ էդ՛տեղ, տըլտեղ, §96, տեղ

- **այնտեղ** ընդեղ, §195
 -**ո՞րտեղ** վո՞րտեղ, վո՞րդեղ, §201
Տեղեակ տեղակ, §60
Տենդ տենդ, -ի
Տեսանել տեսնել, -սա՛, տե՛ս, Դվ. տսնել, §26
Տերև տիրել, -ի
Տգրուկ պզդրուկ ջրի մեջ եղած փոքր տգրկանման անասնիկներ.
 իսկ տգրուկը կոչվում
 Է պրս. գլլու), §101, 196, 217-218
Տեր տէր, տրոչ
Տիգ տիգ, տզի
 - **քաքատիգ** քաքաթիգ «կոյաբնդեռ», §198
Տիկ տիկ, տկի
Տիլ (տիղմ) տիլ, տլի
Տխուր տխուր
Տղայ տղա, տղի
Տնկել տնգել, -եցի, -իր
Տոպրակ տօպրակ, -ի, §47, 173
Տորոն տոնիր, -նրի, §47, 218
Տուղտ տուխտ, տխտի
Տուն տուն, տան
Տուտն տուտ «ծայր»
Տտիպ տտիպ, տտպի
Տրորել տրորել, -եցի, -իր
Տօթ տօթ, -ի
Տօն տուն, տնի,
 -**անուան տօն** տնօր
Յամաք ցամաք, -ի
Յանել ցանել, -եցի, -իր
Յանցառ ցանցառ, -ի, «ոչ խիտ»
Յաւ ցավ, -ի

Յեխ ցեխ, -ի
Յեղ ցեղ, -ի
Յերեկ ցերեկ, -վա
Յեց ցեց, -ի
Յնծալ ցնծալ «վճարել» (կտկ.), §118
Յնկնել ցընգնել, -եց
Յնորիլ ցնորվել, -եցի, -իր
Յորեան ցորեն, -ի
Յուրտ ցուրտ, ցրտի
Յրիւ տալ ցրիվ տալ
Փախչել փախնել, -խա, -խի՛ր
Փայծաղն փիծեղ, -ի, §16
Փայտ փետ, -ի
Փառք փառք, -ի
Փարատել փարատել, -եցի, -իր
Փարչ փառչ, -ի
Փափագ փափակ, -ի
Փեթակ փետակ « ալյուրի արկղ», §105
Փեսայ փեսա, -սի
Փետուր թեփուռ, -փռի, §198, 218
Փիլթայ փիլթա, -թի
Փիլոն փիլոն, -ի
Փնթի փնթի
Փնչալ փնչալ, -ացի
Փշատ փշատ, -ի
Փշրել փշրել, -եցի, -իր
Փոք փոք, -ի, «ծալք, թերութիւն»
Փոթոթել փոթոթել, -եցի, -իր, §45
Փոխանակ փոխնակ «երկրորդ կինը»
Փոխել փոխել, -եցի, -իր
Փոխինդ փոխինձ, -խնձի, §99

Փող փող, -ի (1/2 շահի)
Փողք փոխակ, -ի, «վարտիք», §216
Փոշի փոշի, -շու, «ալյուր», §46
Փոս փոս, -ի
Փոր փոր, -ի
Փորել բորել, §212
Փորձել փորձել, -եցի, -իր
Փուլ գալ փուլ գոլ
Փուխ փուխ «կակուղ»
Փունքար փունկար «չեչաքար», §169, 216
Փունջ փունջ, փնջի
Փուշ փուշ, փշի
Փուռ փուռ, փռի
Փութս փութս, փքսի
Փոքր փոքր «քիչ»
Փչել փչել, -եցի, -իր
Փռել փռել, -եցի, -իր
Փռտալ փռտալ, -ացի, տա՛, §169
Փտիլ փթել, -եցի, -իր, §198
Փրկել փրգել, -եցի, -իր
Փրփուր փրփուր, -փրի
Փրփրեն փերփերան (պրս.), §22
Քա քա՛ (կանայք կանչում են ուրիշներին)
Քաժ քաժ (էգ էշ)
Քաղաք քաղաք, -ի
Քաղել քաղել, -եցի, -իր
Քաղցր քոխցր, -ի
Քամել քամել, -եցի, -իր
Քամի քամի, -մու
Քան գ- քանգ, քինչ, քանջ
Քանդել քանդել, -եցի, -իր

Քանի՞ քանի՞, -նո՞ւ
Քառասուն զ'առասուն, - սնի, §214
Քար քար, -ի
Քարաթոթոշ քարաթոթոշ
Քարաճիկ քառճիք, -ճրքի
Քարշել քաշել, -եցի, -իր, §203
Քարոզ քարոզ, -ի, §46
Քացախ քացախ, -ի
Քենի քենի, -նու
Քեռի քեռի, -ռու
Քերել (անձը) քերել, -եցի, -իր
 - (տաշտ նն) քորել, -եցի, -իր
Քերթել քեռթել, -եցի, -իր, §206
Քէն քէն
 _ քինու
 _ քինադիվ «առ ի վրէժ»
Քթան քաթան
Քթուել քրժտել, -եցի, -իր, §70, 106, 218
Քիթ քինթ, քնթի, §217
Քիստ քէստխ «ցորենի փուշ», §40, 217
Քննել քնընել, -եցի, -իր, §32
Քշել քշել, -եցի, -իր
Քող քողը, -ի, §217
Քոյր քուր, քվոր
Քուն քուն, քնի
Քուռակ քուռակ, -ի
Քուրայ քուրա, -րի, «ղարբնոցի հնոց»
Քսակ քիսակ, -ի
Քսան քսան, -ի
Քրիստոնեայ քրիստոնյա, սեռ. -նի, §61
Քրտինք քրթունք, -թնքի, §198

Քրքրել քրքրել, -եցի, -իր

Օգնել օգնել, -եցի, -իր

Օգուտ օգուտք, օգուտի

Օղ յօթ (ասվում է կրկնաբար յօթ ու հավէն «կլիման»), §97, 217

Օծնել օծնել, -նեցի, -նիր

Օձ օխձ, -ի, §59

Օղ օղ, -ի

Օտար օտար, -ի

Օր օր, -վա

Օրէնք օրէնք, -ի

Օրինակ օրինակ, -ի

Օրհնել օրհնել, -եցի, -իր, օխնել, §205

Օրօրել արօրել, ժեցի, -իր, §45

Օրօրոց արրոց, §45

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գ. գյուղերում³⁵

Դվ. Դավրեժ թաղ Ջուղայի

Ջմ. Ջմյունիո Աղերսագրում

Հնդ. Հնդկահայ գավառական

պրս. պարսկերեն

³⁵ Բերվում է բնագրի ձևով, առանց փոփոխությունների, միայն թե բնագրում նշված չէ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

1. Մի նմոյշ Հին-Ջուղայից (Պատմեց Էլօ)

Խէրու չէ, մկէլ տարի, մէնք օր յէկանք կրախտինը, իրէք օր մնացինք կրախտընունը. իրէք օրինց յե՛տօ մէր կեղականը լսավ օր Նախնական կռիվ ա. թօփէրի ծէնն էլ կողըմ ա. տղէք, մէնք պտոռ կնանք կեղակա՛նի չորս դօլը կտրինք, օր չկոն: Քշէրվան մին վախտը աղօթա՛րանը պացվում էր, մի վախտ տէ՛սանք թվանքնին տխտխկացրան: Կեղականը խռտվան. վայնա՛սինը ընգավ. մնմնու ասըմ ան հո՛ւր կնանք, հո՛ւր փախնինք. փախնինք Ղզլբաշի խողը: Փախանք. Ղզլբաշի կրախտընունը մնացինք մին օր. մին օրինցը յե՛տօ մաշինը տէսանք յէկավ. մին ամըրկացի ջա-հէլ տղա յէկավ մտավ մէր կեղակա՛նի մէշը. մին մին ընգավ ակա՛նիլը. ընդա լի՛գուն մէնք չինք խասկանըմ. անջախ ծէռնով արավ թէ յէկէք դոքի վա՛գօնը. լցվանք վա՛գօնը. յէկանք Թարվէգ. պէ՛րան թափան ուսումարանի հոյոթը: Մէր յէկած օրը յէրկու շլակ խաց պէ՛րան. մէր կեղականը ա՛սավ՝ խացը ուտէ՛լու անք, կուշ-տա՛նանք. էլ մէգ կտորվիլ չկա. ընդա հէքսը օ՛րը ա՛սավ. էլ խաց չկա. պտոռ ծէգ փող տանք. մէր կեղականը ասավ. տնէ՛րնիս քա՛նդվավ. մէնք փողօվ չէնք ա՛պրիլ. էլ տու. մի՛ ասի, խացի փողն էլ, շորի փողն էլ, քօշի փողն էլ, չայի փողն էլ տվան:

(Հուշեր թուրք-հայկական ընդհարումների դժբախտ օրերից, որոնք իսպառ արմատախիլ եղան խորհրդային իշխանության հաստատությանը Հայաստանում):

2. ՂԱՐԱՂԱՆԻ ԵՆԳԻՂԱԼԱ ԳԻՒՂԻՑ **(Պատմեց Կարապետ Աբգարեան)**

Մեր գ'եղի անումը Յենգիղալայ ա. ստուց (սրանից) մինչու գ'եղը հինգ օրվա ճամփայ ա. ճամփեն շատ դժար ա. գ'ողերը շատ են. էթալուց գ'ալուց տկոբում են մեզ. ամմա ձեռքներիցս ի՞նչ ա գ'ալում. ճամփեքներս ա. պիտկա (պիտա) էթանք: Ամմա գ'եղը լավն ա. քառասուն տուն ունա. էրկու հարիր ութանածծուն յա էրկու հարիր ինանածծուն ջանդաք կըլնենա. խողն էլ լավն ա, հացն էլ լավն ա, մէ գօլ՝ ունենք, շատ ջ'որ ա տանում. առէչը կապած ա. գ'ետի ջ'որը գ'ալ'ում ա գօլ'ի մէչ լցվում. մէ ջ'ախցի ջ'որ ք'ացենք, մէ տարի կը յերքա: Տաշչորս տարեկան ի վոր գ'եղից էկա Թէհրան. տսա լավ տեղ ա, ասէցի մնամ. ինը տարի ընդեղ մնացի. էրկու ամիս Շամիրխան կար՝ ընդուր մօտ մնացի. էնչախ (հետո) էկա դօքթօրենց մօտ. ընդոնց մօտ օխտը տարի մնացի. էնչախ գ'նացի գ'եղը. յիրեք տարի մնացի. թանգութուն էկավ, յերգիրը մէ հետ ջ'արդէց. յես էլի իմ տունը լավ պահէցի. փառք Ասծու մեր խիզանին օնչիչ չելավ. լավ ապրէցինք. հիմի էկեր եմ քաղաք, յեզ եմ ք'երի ծախեմ. ծախեր եմ. օրուտ եմ վեր կալի. էրէխէքի -մար (համար) խուռդա եմ առի. հիմի էթում եմ տուն:

3. ՉԱՐՄԱՀԱԼԻ ՍԻՐԱՔ ԳԻՒՂԻՑ

Բ'արի լուս, վարժապետ. լա՞վ ես, մո՞նց ես, դի՞մջ ես , առո՞խչ ես. էն մեր վաթանից ի՞նչ խաբար: Էգէր մեր հալը հարցնէք, լավ մէչտեղից գ'նացել ենք. էն հերու մէկէլ տարվա թանգութունն ու ք'արկութունը, չկալութունը մեզ սեվ հողի նստեցրեց: Էս Ասծու ք'արկութունը քիչ չէր, հիվանդութունն էլ մէկ կողմից, թամամ Չարմահալը քանդեց քարատակեց. էլ սաղ մարթ չմնաց. մարդում (մարդիկ) անճարութունից, քիքէսութունից փախսան նասըրի՝ ք'անվորութուն անելու. շատերն էլ իրանց խիզանի ձեռը ք'ոնած դէրի Հնդստան գ'նացին: Էս անիրավ խաները, մեր առքաքները էլ գույմու գույում չմնաց օր մեզի չանին. էն մեր պապերու, հօրերու, օխ-

տը պորտի քալարներն (պահանջ) էլ էս անճար օրերուն թամամ մեզնից վուսուլ են անում: Ճարներս յամմէն տեղից կտրվել է. չենք յիմանում ձեռներս ու՛մ փէշը քցենք. էլ կապեստանս էլ հանեցինք ծախեցինք ու կերանք: Հայաստանը կօսեն ազատվել է. էկել ենք խնդրենք օր մէ ճար անես. Ասծով յետ դ՛առնալով՝ վո՛րտեղ օր հարկն ա հանդիբես. մեր ցավերուց խօսես. յարար (արդյոք) խորի. իշխանութունը մի ճար կօնի՛: Մենք քի քամամ ենք էլի. էլ օ՛նչիչ չունենք քամամ էս ձ՛մեռ կջ՛արդ՛վենք քախցու. մէ քանի տավար էլ օր մնացել էր ձեռներս, էն էլ գօվմարգին (եզնամահ) տարավ: Խորի. իշխանութունը ինքն է յիմանում. ինչ կուզի կօնի. կուզի կրակը կօծի. մեզ համար շատ դուժխար է էս անիրավ խաներու քրաքի (ասպանդակ, ոտք) տակն ապրել.- մենք օնչիչ չենք ուզում. հէնց էնչանք օր էս գուլումից հեռվընանք ազատվենք. էգէր մի տարի էլ օր մնանք, էլ մոր ինչ կըլնենա մեզ հմար:

Ծան.- Չահարմահալի ժողովրդական երգերը տե՛ս ՀԱ 1922, էջ 31-39 նն: Նույն լեզվով է խոսում նաև Փերիա գավառը: Վերի հատվածը պատմեց Յ.

Սրանց մէջ կատարյալը (սիրեցի նն) չունի մ վերջավորությունը:

4. ՔԵԱՄԱՐԱՅԻ ՄՁՐԱ ԳԻՒՂԻՅ

(Պատմեց Սարգիս Մկրտչեան Նովշատեան)

-Բ՛արով էս էկի, Իսաի ջան, վո՞րտեղ իր գնացի. վո՞րդուց էս գալում:

- Թէիրան ի գ՛նացի:
- Ինդա՞ր վոխտ էս կեցի:
- Ամմէնը էրկու տարի կեցա:
- Լավ տներ, լավ ամարաթներ ման էկա՞ր:
- Լա՛վ, լա՛վ ման էկա. լավ թամաշէք տեսա:
- Թէիրանը ի՞նչիս ա. լա՞վ ա, վա՞տ ա:
- Իմ արեւվ վոր շատ լավ ա:

-Ընդդուր արուհավէն ինչխ ա. ստուց լա՞վ ա. լավ միյվա ունա՞, լավ ջնոր ունա՞:

-Դուրս (բողոք) էլ լավ ա:

-Յենտի խէտը, Իսայի ջան, վոր էդպէս լավ տեղ ա, ասա տս-
նենք ի՞նչ ես բերի Թէիրանուց:

-Լավ կերեր եմ. լավ խմեր եմ, լավ խաքեր եմ:

-Այ մարթ, յես քեզ ասում եմ ի՞նչ ես բերի , դու ասում ես թէ յես
լավ կերեր եմ, լավ խմեր եմ, լավ խաքեր եմ: Էդ՝ խօրդ՝ ի՞նչ պէտք
ա: Էրկու տարի ա դու գնացեր ես Թէիրան, ի՞նչ ես բերի:

-Վո՛չինչ, սաղ ջան:

-Նանիդ՝ (մայր) խմար չաղըրշո՞վ ես բերի.

-Վոչ:

-Բաբիդ՝ (հայր) խմար չուխա՞ ես բերի:

-Վոչ:

-Տղերքիդ՝ խմար սարդարի՞ ես բերի:

-Վոչ:

-Ժամի խմար շամդա՞ն ես բերի:

-Վոչ:

-Հիմի էլ վոր էկեր ես, ես մամէդ՝ (տատդ) էլ մեռեր ա. ի՞նչ ես ու-
զում անես պատարաք կանե՞ս:

-Վոչ:

-Խալդին խաց կտա՞ս:

-Վոչ:

-Չայ կտա՞ս:

-Վոչ:

-Հօրդ՝ ցավը. բա գնացեր ես, Էրկու տարի մնացեր ես, մենակ
մի վո՛չ ես բերի ... ստեղից Թէիրան իր էքում վոր մի վոչ սովրիր ու
գի՞ր:

Ծանոթ. – Նկատելի է որ բառավերջում եր դառնում է ի . ըստ
այսմ և բեր, կեր դառնում են բի, կի:

5. ԹԵՀՐԱՆԻ ԽՈՐԴՈՒՆ ԳԻՒՂԻՑ

- Խնամ՝ Արթուն, քանի՞ տարի կըլնի վոր էկեր էք ստեղ, էս խօղը:

-Յեռնսունըհինգ տարի կա:

-Էս յեզվանքը (եզներ) քօնօ՞նք են:

-Հա՛, իմօնքն են:

-Դ՛ո՞ւք էք շուտ էկի, յա վոր խանքաբէնք:

-Մենք վոր էկանք՝ ընդօնք ստեղ ին:

-Խաչիկ ամուն էլ չերիք էր ախալեր թունո՛ւն:

- Խանքաբի ախալերն էր է՛լ:

-Ամա Խաչիկ ամուն շատ շառուռ մարթ էր հա՛:

-Էն մէ կիսլանջ մարթ էր. մէ ձեռից ու մէ վոտից աջիգ (խեղանդամ) էր, ամա շատ ղվաթին (ուժով) մարթ էր. Խանքաբէն մէ տղա ունէր. Ասատուր էր անունը. մէ աշկից քօռ էր. էրկու՛ աշկից էր քօռ. ամա շատ յողօվ էր. քաղաքի խիսկանները (պողոտայ) էնպէս ման կգէր վոր աչքավօր մարթը տէնց ման չէր գի . լավ էլ նէլ (սրինգ) կածէր. մէ տղա էլ ունէր, անունը Խաչատուր. էն էլ խայաթ (ղերձակ) էր. ամա շատ ալվաթ (սրիկայ) էր:

-Գ՛նաց վորտեղ վոր սըպանան իրան: Դուշման ունէր քցան իրան ֆորը:

-մգ քոս քի (որովհետև) էթում էր բ՛օզանոցները, իրա դուշմընները սըպանան քցան ֆորը:

-Իրան ճարա՞ն. օ՞վ ճարավ լաշը:

-Իրա հընգգէրներից մէկը գ՛ալում ա հանում ա:

-Սահի՛հ (մի՞թէ, իրոք որ)... աշկը դ՛ուս գ՛ա ...յո՞ւր էր էթում տէնց տեղը վոր քցին իրան ֆորը:

6. ԹԵՀՐԱՆԻ ՎԱՆԱԿ ԳԻՒՂԻՑ

Առէ՛ Վոր էկեր էն՝ էս փօսը չաղոր էն տվի, ինչուրի Հաջի Միրզա Դասին էս գէղը շիներ ա. քաշվեր էն գէղի մէջ. առաչուց յիթծունվածծուն տնվօր էն էկի. Բյազագուց էկեր էն, Փէրիուց էկեր էն,

Ղարադանուց եկեր են, Համադանուց էլ են եկի. օշինչ չեն ունեցի. հողը բ'աժանել են, ռահաթություն են արի: Ստեղից յիրեք գեղ բ'աժանվել են. Դառուս, Մասուրաբաղ, Խօրտուն: Մնացեր են քսանը ուրը տնվօր. յեռսուն չկանք հիմի էսքան մնացեր ենք:

Մօստօֆի Մամալեքը վօր էս գեղը առեր ա, ժամ ա շինի, վօր ստեղից էլ դ'ուս չըլնենք. ժամի անումն էլ Սուրփի Մինաս ա. օխտանածծուն, չէ՛, ութանածծուն յա ինանածծուն տարի ա վօր շիներ են. մէ գանա էլ տերտեր ունենք. վարժատուն էլ կա. էրկու տարէն մէկ բ'ացվում ա. հիմի փակած ա:

Գ'նացիմք սարերի յետվմն յէգ առնելու. թուրքի կնանիքն գ'ալում ին քամաշա (որովհետև բնաւ հայ չէին տեսել). ասըմ ին տսնենք հայն աթամօրթու լմա՞ն ա. ի՞նչպէստ ա. տեսան օր լավն ենք, ասմ ին (ասմին) քի «խէյլի խութ ա» (պրս. շատ լավ՝գեղեցիկ է):

Թեհրանի գյուղերից է նաև Դառուս, որի գավառականը նույն է Վանակի հետ. այստեղ գտնում ենք 1) է և ը երկբարբառային հնչումները. 2) ի ձայնը մնում է ի և չի դառնում իւ, միայն հող>խող բառի բացառությամբ. 3) բացառականը կազվում է -ից վերջավորությամբ. 4) ստացական հոդերի համար նկատելի են ձեռններս, մէչներս, գեղներս ևն, ինչպես ունինք նաև Չարմահալ. տե՛ս էջ 394. - 5) Անկատարը լինում է ի «էի». 6) դերբայը լինում է ձայնավորից առաջ -եր, առանձին ու անկախ ի. ինչ ասեր են, գ'նացեր ի «գնացել էի», բայց տուն էր բերի «տուն էր բերել»:

Սույն աշխատության տպագրությունը ծայրից ծայր կապարել է ժրաջան Հայկանուշ Սարգսյան (գրապալապրում):
Երևան, 1937 հունիսի 1

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐ - ՋՈՒՂԱՅԻ ԲԱՐՔԱՌԻ

Հրատ. պատ. խմբագիր՝ Լ. Հովհաննիսյան
Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի

Մասնագիտական խմբագիրը հաստատում է, որ ծանոթ է «ԵՊՀ գրահրատարակչական քաղաքականությանը», և գրքում առկա փաստերը, դիրքորոշումները, կարծիքները շարադրված են հեղինակային իրավունքի և էթիկայի միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների պահպանմամբ:

Հրատարակվել է՝ 05.10.2026:

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 16.625 + 4 էջ ներդիր:
Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.y su.am

publishing.y-su.am